Victor Rizescu

STATUL BUNĂSTĂRII PE FILIERA ROMÂNEASCĂ

Fracturi ale dezvoltării şi rupturi ale memoriei

PRO UNIVERSITARIA

Victor Rizescu

Statul bunăstării pe filiera românească

Fracturi ale dezvoltării şi rupturi ale memoriei

Victor Rizescu este conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii din Bucureşti, cu studii de Istorie şi de Filozofie la Universitatea din Bucureşti, la Universitatea Central-Europeană şi la Universitatea Oxford şi cu un doctorat în Istorie de la Universitatea Central-Europeană. Predă subiecte de istorie comparativă, sociologie istorică, istorie românească şi teorie politică, iar cercetările sale în curs se ocupă de relaţia dintre tipare ideologice şi politici publice în istoria României. Publicaţiile sale cuprind cărţile *Ideologii româneşti şi est-europene*, Bucureşti, Editura Cuvântul, 2008 (coord.); *Tranziţii discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală şi onorabilitate ideologică după comunism*, Bucureşti, Editura Corint, 2012; *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2013; *Canonul şi vocile uitate. Secvenţe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2015; *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2018; *Eseuri despre politica memoriei. Accente şi recalibrări aniversare*, Bucureşti, Editura Neverland (sub tipar).

Victor Rizescu

Statul bunăstării pe filiera românească

Fracturi ale dezvoltării şi rupturi ale memoriei

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RIZESCU, VICTOR
Statul bunăstării pe filiera românească : fracturi ale dezvoltării şi rupturi ale memoriei / Victor Rizescu. - Bucureşti : Pro Universitaria, 2019
Conține bibliografie
ISBN 978-606-26-1150-7
316

Referenți ştiințifici:
Alexandru MAMINA
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române
Dragoş PETRESCU
Universitatea din Bucureşti

Coperta 1
Daniel Ralph Celentano, *Subway Riders*, 1935.

Cuprins

Introducere

Nu se întâmplă prea des ca debutul circumstanțial al unei abordări să fie invocat ca sursă a clarviziunii şi garanție a bunei întemeieri metodologice. Se face însă că tocmai o apologie de acest fel este avansată la începutul clarificărilor introductive ale cărții de față. Unul dintre capitolele sale relatează despre felul cum prezenta propunere de reconceptualizare postcomunistă prea mult amânată a evoluției înregistrate de teoria şi practica statului bunăstării pe făgaşul istoriei româneşti a rezultat din derularea unui demers altminteri greu de asociat cu subiectul definit ca atare. Încercarea de a verifica în contextul nostru național valabilitatea enunțurilor comparative menite să revendice toate încarnările ideologiei şi politicii fasciste de partea tiparelor sociale şi a formelor culturale cu orientare modernizatoare sau modernistă - prin opoziție cu teza situării lor definitorii în orizontul tradiționalismului - a condus, aşa cum se spune acolo, la o investigație asupra întinderii şi corelațiilor multiple ale pledoariilor corporatiste formulate în acelaşi spațiu. Elucidând apoi, din nou cu referire la circumstanțele locului, contururile precise ale interpenetrării dintre dimensiunea (cea mai vădit) politică a proiectului corporatist - construit, în această privință, ca o alternativă de dreapta a parlamentarismului liberal, dar funcționând şi ca nucleu al apelurilor de sorginte fascistă sau semifascistă în favoarea dezvoltării accelerate - şi cea a dialogului purtat de el cu viziunea sindicalismului în sfera mişcărilor de

reprezentare a intereselor profesionale - pe baza tentativei de relansare parțială a vechii organizări de breaslă din lumea premodernă -, cercetarea a condus la descoperirea discursurilor elaborate în legătură cu obiectivele politicii sociale de către exponenții aceleiaşi idei antisindicale (cu simpatii fasciste şi proveniți din mediul claselor mijlocii urbane, cu precădere din compartimentul gulerelor albe, sau al tehnocrației incipiente). Rămâne încă de explicat mai convingător, totuşi, de ce o întreprindere ale cărei sinuozități sunt astfel asumate se cuvine a fi recomandată ca deschizând o perspectivă privilegiată pentru înțelegerea procesului de dezvoltare a politicii muncii şi a dispozitivelor de protecție socială în România.

Folosită foarte frecvent pentru a reitera, în spiritul studiilor despre democratizarea globală de după încheierea Războiul Rece, ideea comună deja printre clasicii sociologiei istorice că trecutul unei societăți îngustează gama de opțiuni disponibile pentru eforturile reformatoare desfăşurate în interiorul ei - perpetuând deci continuități nefaste în pofida năzuințelor de inaugurare a unor noi începuturi sub mai bune auspicii -, noțiunea „dependenței de cale" şi-a găsit întrebuințare şi sub rubrica dezbaterilor despre evoluția de după comunism a aşezămintelor statului social din țările Europei de Est. Plasate în comparație cu structurile din aceeaşi categorie existente în alte zone unde virtuțile vieții democratice cu baze economice capitaliste şi fundamente filozofice liberale au fost reafirmate în succesiunea unor eclipse dictatoriale,[1] acestea au fost dezvăluite ca profund înrădăcinate în universul relațiilor sociale şi economice forjate în timpul comunismului.[2] După cum era de aşteptat, demersurile de identificare a moştenirilor din domeniu sedimentate succesiv şi pe deasupra rupturilor revoluționare şi-au asumat şi sarcina

---

[1] Stephan Haggard, Robert R. Kaufmann, *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia and Eastern Europe*, Princeton, Princeton University Press, 2008.
[2] *Ibid.*, pp. 143-178.

mai ambițioasă de a cuprinde într-o singură privire şi perioada precomunistă, împreună cu cele ale comunismului şi postcomunismului. Până acum, doar realitățile de profil ale Ungariei, ale Poloniei şi ale statelor create prin dezmembrarea Cehoslovaciei au fost astfel raportate în mod sistematic la antecedentele lor îndepărtate - instituite mai întâi până în 1945, apoi până în 1989 -, cu concluzia unei esențiale continuități a dinamicii de dezvoltare pe respectivul palier al transformărilor istorice.[3] Se pare însă că teza de ansamblu cuprinsă în această concluzie se încetățeneşte treptat, prin intermediul unor afirmări succinte cumva afectate de contaminare din partea generalizărilor comparatiste de largă circulație, şi cu referire la cazul românesc.[4] Aş spune că ne confruntăm cu o tendință ce se cuvine întâmpinată cu circumspecție. Mai îngrijorător este însă faptul că ea nu are cum să nu genereze reacții de nedumerire în rândurile celor doar foarte puțin avizați.

Sarcina de a stabili dozajul precis de continuitate şi ruptură înfățişat de filiera românească a statului bunăstării este cu siguranță foarte laborioasă. Nu voi pretinde a putea oferi în cele ce urmează mai mult decât o serie de repere articulate coerent, apte să lumineze calea unor strădanii de adâncire a problematicii. Voi susține însă că maniera personală de imersiune în aria numitelor probleme, pe traiectoria sinuoasă invocată mai sus, a constituit un punct de observație aparte în raport cu ambivalențele şi conexiunile lor plurivalente şi, prin aceasta, o modalitate de

---

[3] Tomasz Inglot, *Welfare States in East Central Europe, 1919-2004*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 6-15.

[4] Alfio Cerami, Simona Stănescu, „Welfare State Transformations in Romania and Bulgaria", în Alfio Cerami, Pieter Vanhuysse, eds., *Post-communist Wefare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 112-125; Suzana Dobre, „The Romanian Welfare State: Changing and Developing", în Klaus Schubert et al., eds., *The Handbook of European Welfare Systems*, London, Routledge, 2009, pp. 415-427.

evitare a ideilor preconcepute. Ajungând la tema politicii sociale ca istoric al curentelor ideologice - prin veriga intermediară a cercetărilor privind relația dintre doctrinele cuprinzătoare, proiectele de dezvoltare cu țeluri mai precise şi politicile publice promovate în spațiul românesc,[5] dar şi în continuarea unei reflecții asupra evantaiului de atitudini ideologice anterioare comunismului privit ca principal reper al orientării democratice postcomuniste[6] (cu condiția încadrării comparative adecvate, ea însăşi întreprinsă în conjuncție cu reconstituirea morfologiei specifice a dinamicii ideologice din spațiul național, tratat ca exemplificator pentru periferia globală a lumii moderne[7]) -, am avut ocazia să capăt o percepție acută a felului cum chestiunea se întrepătrunde cu metamorfozele conştiinței publice şi ale memoriei colective.

Am putut constata, astfel, că recurenta respingere principială a interpretărilor istorice forjate în vremea comunismului a lăsat practic nealterată vreme de trei decenii - cel puțin pe palierul discursurilor cu audiență şi influență semnificativă -, una dintre concepțiile în cauză investite în modul cel mai pregnant cu o funcție legitimatoare de regimul prăbuşit în 1989. Este vorba de cea referitoare la caracterul de cvasivacuitate al politicii sociale practicate până în 1945. Persistenta confuzie instaurată în jurul unui subiect cu rezonanță stângistă şi cu amprentă comunistă a făcut ca principalele componente ale ei să supraviețuiască - fie şi desprinse din fosta lor armătură coerentă - într-o stare de veşnic dizarmonică

---

[5] Victor Rizescu, *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018.

[6] Idem, *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2015.

[7] Idem, *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2013.

interpenetrare cu expresiile repulsiei față de tot ceea ce aminteşte de comunism, prea adesea traduse în termenii scepticismului față de tot ceea ce interferează cu teritoriul stângii. Mai recent, s-a conturat şi pericolul ca încâlceala limbilor descrisă astfel să se agraveze în virtutea crescândei răspândiri a reacțiilor critice la adresa ritualismului antistângist, predispuse parcă - atunci când sunt asociate cu incursiuni în domeniul discutat aici - să redescopere - pentru a le transpune în limbaje cu răspândire internațională - accente istoriografice inițiate în epoca lui Mihail Roller[8] şi precizate în cea a lui Ilie Ceauşescu.[9] Ca un făcut, bibliografia internațională consacrată istoriei româneşti - de regulă o sursă de inspirație şi un punct de plecare al demersurilor de reconceptualizare - nu ne ajută de această dată prin vreo problematizare recognoscibilă şi substanțială (fiind exclusiv preocupată să înțeleagă handicapurile, eşecurile şi succesele parțiale ale strategiilor locale de creştere economică, în lumea decalajelor de dezvoltare).

Studiile comparative despre istoria statului bunăstării au arătat că geneza şi evoluția ulterioară a elementelor sale constitutive au fost determinate, în diverse perioade şi contexte, de acțiunea unor vectori variabili ai presiunilor sociale şi a unor alianțe politice cu topografii schimbătoare.[10] Relația indisolubilă dintre militantismul sindical şi

---

[8] *Documente din mişcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947; Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitoreşti române. Aspecte actuale”, în *Studii 1:2*, 1948, pp. 208-230.

[9] Nicolae Petreanu, Ilie Ceauşescu, coord., *Mişcarea muncitorească şi legislația muncii în România, 1864-1944*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1972; Emilian Bold et al., *Concesii şi restricții în legislația muncii din România, 1920-1940*, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1980.

[10] Peter Baldwin, *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999 [1990].

creşterea cumulativă a formelor de protecţie socială a fost reliefată deja de clasici ai domeniului precum Sindey şi Beatrice Webb - în lucrările lor monumentale publicate pentru prima oară în 1894 (asupra istoriei sindicalismului)[11] şi 1897 (asupra reconstrucţiei în curs a corpului social în jurul noilor acorduri stabilite între sindicate şi angajatori sub egida factorilor politici)[12] - ca reprezentând firul conducător al respectivelor tipare evolutive, pentru a fi apoi examinată în mod repetat cu referire la durata lungă a condiţionărilor reciproce dintre fenomenele implicate[13] sau la secvenţe particulare ale acestora.[14] Compoziţia socială variată a mişcărilor sindicale este întotdeauna înţeleasă ca unul dintre parametrii determinanţi ai procesului. În schimb, singura naraţiune românească a genului vorbeşte despre firavul sindicalism muncitoresc precomunist - dominat de proletariatul marilor întreprinderi, amorsat sub auspiciile unei alianţe împinse până la pragul fuziunii depline cu fragila politică socialistă a momentului şi profund politizat din această cauză - ca despre unica forţă acţionând în direcţia schimbării dezirabile, prin confruntare cu inerţia tuturor celorlalte clase, partide şi facţiuni.[15] Aşa cum spuneam, anticomunismul necalibrat îşi dă mâna fără să vrea cu reziduurile academice ale comunismului

---

[11] Sindey Webb, Beatrice Webb, *The History of Trade Unionism*, rev. ed., New York, Longmans, Green and Co.,1920.

[12] Idem, *Industrial Democracy*, rev. ed., London, Longmans, Green and Co., 1902.

[13] Derek Frazer, *The Evolution of the British Welfare State: a History of Social Policy since the Industrial Revolution*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1984; Henry Pelling, *A History of British Trade Unionism*, fifth ed., Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1992.

[14] Mark Curthoys, *Governments, Labor and the Law in Mid-Victorian Britain: the Trade Union Legislation of the 1870's*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

[15] Petreanu, Ceauşescu, coord., *Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii în România*; Florea Dragne et al., *Mişcarea sindicală din România*, Bucureşti, Editura Politică, 1981.

pentru a lăsa neatinsă - sau inconsecvent şi confuz modificată[16] - o interpretare stringent neverosimilă. Fie şi descoperite din întâmplare, ca un efect colateral al căutărilor cu altă țintă, structurile de reprezentare a intereselor profesionale cu recrutare din bazinul meseriaşilor independenți, al micilor patroni şi al profesioniştilor intelectuali mi-au putut revela fenomenul de polimorfism social al inițiativelor de pionierat apte să fie revendicate pentru o înțelegere a statului bunăstării pe filiera românească, elaborată prin raportare nepreconcepută la caracteristicile structurale ale țării din prima jumătate a secolului XX.

Problema diverselor origini din sfera structurii şi a conflictelor sociale ale diferitelor forme adoptate de politica socială este dezbătută şi în cadrul abordărilor comparative având ca obiectiv elaborarea unor tipologii ale statului bunăstării. Cea mai importantă dintre ele - expusă pentru prima oară într-o carte din 1990,[17] pentru a face ulterior obiectul unor numeroase eforturi de rafinare, explicitare şi revizuire[18] - combină investigația de acest fel cu cea consacrată afilierilor şi fundamentărilor ideologice definitorii ale varietăților naționale şi regionale de politici publice supuse analizei, identificând, în funcție de ultimul criteriu menționat, trei tipuri ideale de aşezăminte relevante: cel liberal - cu cea mai bună aproximare istorică în Marea Britanie -, cel conservator - exemplificat paradigmatic de traiectoria de dezvoltare inaugurată în Germania epocii

---

16 Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1994; Ilie Marinescu, *Politica socială interbelică în România. Relațiile dintre muncă şi capital*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995.

17 Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1996 [1990].

18 Robert E. Goodin et al., *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999; Mel Cousins, *European Welfare States: Comparative Perspectives*, London, Sage Publications, 2005, pp. 107-122.

bismarckiene - şi cel social-democrat - cu spaţiul scandinav ca principal referent exemplar[19] (acesta din urmă altminteri invocat cel mai adesea ca excentric şi neimitabil[20]). Cum ni se spune că etapele timpurii ale seriilor evolutive etichetate după această practică nu pot fi catalogate în mod concludent decât în lumina cristalizărilor din fazele mai târzii - consumate după cel de-al Doilea Război Mondial, atunci când schimbarea socială românească fusese propulsată pe linia comunismului - este evident că nu putem purcede la relectura sistematică a istoriei noastre printr-o asemenea grilă. Ea poate fi avută însă în vedere ca reper atunci când ne asumăm sarcina de a măsura ponderea deţinută de centrul liberal, respectiv de stânga socialistă şi de forţele politice ale dreptei în perimetrul începuturilor precomuniste ale statului social. Procedând ca atare, am repoziţionat socialismul sub rubrica discursurilor de opoziţie cu influenţă limitată, revelând, în schimb, funcţia esenţială îndeplinită de fenomenul difuz al deschiderii liberalismului spre urgenţele reformei sociale, pe palierul unei epoci marcate de multiple metamorfoze intelectuale determinate pretutindeni de aceleaşi presiuni.[21] În rezonanţă cu climatul ideologic de ansamblu al ţării pe parcursul ultimelor decenii de dinaintea comunismului - dar şi în conformitate cu pregnanţa supravieţuirilor tradiţionaliste -, vocile şi acţiunile dreptei - manifestate pe acest versant sub înfăţişarea unor nuanţe succesive şi concurente ale viziunii corporatiste -

---

[19] Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, pp. 9-34.

[20] Nik Brandal et al., *The Nordic Model of Social Democracy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013, pp. 94-108.

[21] James T. Kloppenberg, *Uncertain Victory: Social Democracy and Progessivism in European and American Thought, 1870-1920*, New York, Oxford University Press, 1986; Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992.

îşi dezvăluie forța redutabilă, altminteri cronic subevaluată din toate motivele amintite, dar şi ca o consecință a reticenței de a explora rolul jucat de dreapta într-un tronson al vieții sociale asociat în mod predilect cu valorile stângii. Cu scopul de a răspunde unor asemenea nelămuriri, unul dintre capitolele următoare se apleacă în spirit comparativ asupra ambivalențelor generice de lungă durată ale corporatismului, tratat de obicei ca fenomen emblematic pentru autoritarismul fascist în mai mare măsură decât pentru evoluția statului bunăstării.

Un admirator din România interbelică al civilizației britanice găsea potrivit să sublinieze că „o bună parte a statului nostru modern se sprijină pe aşezăminte a căror origine este engleză", adăugând că „acestea au fost însuşite de noi prin intermediul altor țări", fireşte după ce fuseseră „transformate după necesitățile societăților de unde ne veneau, de fapt din Franța şi Belgia", pentru a conchide că atunci când „împrumutăm o formă de organizare de la străini, este bine să o cunoaştem în înfățişarea ei originală, iar nu după ce a trecut prin mentalitatea altor națiuni".[22] Remarca figurează în prefața unei cărți unde „organizarea economică a societății" beneficiază de un capitol separat în cadrul descrierii sinoptice a tot ceea ce putea fi înțeles şi validat ca un resort al preeminenței englezeşti în lumea modelată de parlamentarismul liberal, de revoluția industrială şi de imperialismul colonial.[23] Sunt menționate acolo şi câteva repere ale reglementărilor cu funcție de protecție socială introduse treptat în contrapunct cu ascensiunea capitalismului şi pe baza resurselor create de el, în conformitate cu viziunea istoricilor britanici contemporani, predispuşi să organizeze datele referitoare la evoluția recentă a țării lor pornind de la observația că „pe parcursul ultimului secol

---

[22] Nicolae Petrescu, *Anglia. Societatea. Statul. Civilizația*, ed. a II-a, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1939, p. 8.
[23] *Ibid.*, pp. 58-80.

şi jumătate, ritmul progresului în privința controlului exercitat de om asupra naturii a fost de zece ori mai mare decât în perioada cuprinsă între Cezar şi Napoleon".[24]

Atunci când invoca transplantul pionieratelor britanice în România pe calea traducerilor franțuzeşti, anglofilul citat avea în vedere fără îndoială tiparele încetățenirii contextuale a aşezămintelor moderne ale organizării constituționale şi ale dreptului civil, penal şi comercial. El nu s-ar fi contrazis însă câtuşi de puțin dacă ar fi stăruit cu gândul asupra dreptului muncii şi a politicii sociale (prea recente şi indeterminate atunci pentru a face obiectul unor asemenea reflecții). Toate capitolele ce urmează - şi unul dintre ele cu mai multă insistență - se ocupă de maniera aclimatizării româneşti pe filieră franceză a pledoariilor destinate să acrediteze în context ideea intervenției mediatoare, legitime şi necesare, a statului în raporturile dintre factorii economici - sau în relațiile dintre muncă şi capital, pentru a întrebuința expresia mai frecventă din epocă -, laolaltă cu toate derivațiile şi conexiunile sale (mai ales cu reglementarea libertății sindicale în formula liberalismului, prin departajare deopotrivă față de politizarea socialistă şi de etatizarea corporatistă a sindicalismului). Se arată şi că idiomul francez al domeniului - tratat ca definitoriu pentru acesta de autoritățile locului până la sfârşitul perioadei precomuniste[25] - a constituit principalul vehicul de transfer înspre spațiul nostru a legislației internaționale a muncii, demarată la cumpăna secolelor XIX şi XX prin convergența mai multor limbaje[26] pentru a fi apoi asumată şi dezvoltată,

---

[24] George Macaulay Trevelyan, *British History in the Nineteenth Century (1782-1801)*, London, Longmans, 1930 [1922], p. XIII.
[25] G. Taşcă, *Politica socială a României. Legislația muncitorească*, Bucureşti, Tiparul Românesc, 1940.
[26] Lujo Brentano, *Hours and Wages in Relation to Production*, transl. by William Arnold, New York, Swan Sonnenschein & Co., 1894; H. J. W. Hetherington, *International Labor Legislation*, London, Methuen & Co., Ltd., 1920; E. John Solano, ed., *Labor as an International Problem*, London, Macmillan & Co., Ltd., 1920.

din 1919, de Organizația Internațională a Muncii. Monitorizarea scrupuloasă a convențiilor şi recomandărilor emise de cel din urmă for de către responsabilii locali ai parteneriatului cu el[27] trebuie înțeleasă ca o expresie a dedicației agonice față de perspectiva liberalismului de stânga, cu deschidere socială, amintit anterior. Iar dinamica treptatei conştientizări şi interiorizări colective a regulilor prescrise de instituția cu sediul la Geneva în calitate de norme ale vieții moderne se cuvine apreciată ca solidară cu declinul vechii concepții despre asistența socială ca un act de caritate. Cu rădăcini adânci în istorie - şi cu forme variabile în funcție de contextele culturale de incubație[28] - aceasta a fost înlocuită în alte părți de politica modernă a bunăstării pe diverse traiectorii ale schimbării (precum liberalismul britanic,[29] conservatorismul german[30] sau fascismul italian[31]).

---

[27] *Proiectele de convenții şi recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii de la 1919-1928*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1929; *Proiectele de convenții şi recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii din 1929 şi 1930*, Bucureşti, „Cartea Românească", 1931; *Proiectele de convenții şi recomandările adoptate de conferințele internaționale ale muncii din 1931 şi 1932*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1933; *International Labor Conference. Conventions and Recommendations, 1919-1949*, Geneva, International Labor Office, 1949.

[28] Ole Peter Grell, Andrew Cunningham, eds., *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe, 1500-1700*, London, Routledge, 1997; Ole Peter Grell et al., eds., *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, London, Routledge, 1999.

[29] Lorie Charlesworth, *Welfare's Forgotten Past: a Socio-Legal History of the Poor Law*, London, Routledge, 2010.

[30] Larry Frohman, *Poor Relief and Welfare in Germany from the Reformation to World War I*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

[31] Maria Sofia Quine, *Italy's Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002.

Tranziția de la paradigma filantropiei la cea a statului bunăstării a fost deplin consumată doar atunci când filozofia subiacentă politicii sociale şi cadrului său legislativ a înrădăcinat în conştiința publică noțiunea că toate dispozitivele şi practicile implicate în proces dau expresie unor drepturi constitutive pentru condiția de cetățean sub acoperământul democrației liberale. Consacrând în mod răsunător doctrina drepturilor sociale situate în continuarea celor civile şi politice - la mai bine de un veac şi jumătate după ce constituția iacobină din 1793 anticipase ideea prin teza că „țelul societății este fericirea colectivă" asigurată printr-un minim de bunăstare[32] - prelegerea din 1949 a lui T.H. Marshall despre „cetățenie şi clasă socială"[33] a oferit un complement normativ programului de revizuire radicală a sistemului britanic de asigurări sociale alcătuit de William Beveridge în 1942,[34] în rezonanță cu teoria economică a lui John Maynard Keynes.[35] Eroziunea ulterioară a „colectivismului liberal" fundamentat de Keynes şi Beveridge,[36] împreună cu corespunzătorul reviriment neoliberal, au condus la relansarea dezbaterilor filozofice asupra temeiurilor, întinderii şi implicațiilor practice ale pachetului de drepturi sociale celebrate cu entuziasm în anii 1940.[37] Toate acestea se întâmplau într-

---

[32] Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848*, New York, Vintage Books, 1996 [1962], pp. 67-72.
[33] T.H. Marshall, „Citizenship and Social Class", în *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950, pp. 1-85; Asa Briggs, „The Welfare State in Historical Perspective", în *European Journal of Sociology* 2: 2, 1961, pp. 221-258.
[34] *Social Insurance and Allied Services. Report by Sir William Beveridge Presented to Parliament by Command of His Majesty*, London, His Majesty's Stationery Office, 1942.
[35] Tom Kutler et al., *Keynes, Beveridge and beyond*, London, Routledge, 2003 [1986].
[36] *Ibid.*, pp. 18-19.
[37] Robert E. Goodin, *Reasons for Welfare: the Political Theory of the Welfare State*, Princeton, Princeton University Press, 1986.

o vreme când în România drepturile din aceeaşi categorie erau redefinite ca reversul obligației de a munci în condiții inautentic negociabile, iar sindicatele erau transformate în organe ale statului, prin absorbția lor în politica partidului. Ultimul capitol circumscrie contururile ideologice şi juridice ale restructurării în cauză, ridicând semne de întrebare în legătură cu justa evaluare a protecției sociale generate sub veşmânt autoritar, atunci când luăm în considerare doar aspectul eficienței sale în planul nivelului de trai. Interogația este lansată însă cu convingerea că doar elucidarea problematicii de ansamblu a statului bunăstării sub raportul bazelor teoretice şi al formelor instituționale dezvoltate pe durata lungă a istoriei ne poate permite să formulăm opinii coerente în asemenea chestiuni particulare.

Cinci dintre cele şase capitole au pornit de la contribuțiile mele la conferințe din ultimii ani de la Bucureşti şi de la Iaşi. Le mulțumesc lui Viorel Achim, Sorin Antohi, Dragoş Petrescu şi Zoltan Rostas pentru a fi găzduit intervențiile mele în cadrul evenimentelor sau al secțiunilor organizate de ei (după caz, şi pentru invitația de a participa astfel). Le mulțumesc lui Sabin Drăgulin pentru stimulentul de a scrie despre corporatism în relație cu utopia şi celor trei reviste de politologie unde au fost publicate primele versiuni ale articolelor pentru permisiunea de a le relua aici.

De la emanciparea muncii la protecţia socială. Politica reprezentării profesionale în România la începutul secolului XX

Elaborate începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, componentele fundamentale ale statului social au devenit o parte integrantă a societății într-o asemenea măsură încât nu mai sunt percepute ca putând constitui un obiect de dispută între ideologii şi politici ale stângii şi ale dreptei. Organizarea muncii pe baze individualiste şi contractualiste, prin opoziție cu sistemul de privilegii şi obligații reciproce al vechiului regim - realizată în cadrul Revoluției Franceze în 1791 - a fost urmată de construirea treptată a sistemului modern de protecție socială. Politica reprezentării intereselor profesionale a participat la proces pe măsură ce a fost ea însăşi aşezată pe baze legislative moderne (În contextul aceluiaşi caz exemplar francez, aceasta s-a întimplat la 1884, după ce coalițiile profesionale de orice fel au fost mai întâi interzise prin codul penal napoleonian, pentru a fi apoi dezincriminate printr-o lege a celui de-al doilea imperiu, în 1864.) Articolul de față participă la reconstituirea istorică a aceleiaşi dinamici de evoluție în context românesc.

Libertatea de asociere şi menirea sindicatelor: departajări socialiste

În România, procesul de elaborare a legislației muncii şi de dezvoltare a politicii sociale a debutat, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX,

---

Versiune anterioară în *Polis. Revistă de ştiințe politice* 4: 4 (s.n.), 2016, pp. 175-184. O versiune a fost prezentată în cadrul conferinței „Emancipare socială şi politică în România modernă. Noi perspective şi interpretări", organizată de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române, cu sprijinul Consiliului Național al Cercetării Ştiințifice, în zilele de 20-21 septembrie 2016.

sub semnul unei pronunțate continuități la nivelul terminologiei în raport cu instituțiile şi practicile societății premoderne. „Legea pentru organizarea meseriilor" din 1902 (promovată de ministrul liberal al Agriculturii Basile M. Missir) şi cea pentru „organizarea meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti" de la 1912 (inițiată de ministrul conservator al Industriei şi Comerțului D.S. Nenițescu) au avansat o politică de redresare a meşteşugurilor şi a micii industrii - în fața concurenței occidentale şi a marii industrii locale incipiente, dar şi cu obiective naționaliste, prin raportare la elementul alogen - având în centru ideea organizării întregii ramuri pe baza organizațiilor corporative (corporații cu minimum 50 de membri în cazul legii Missir, bresle cu minimum 25 de membri congregate în coporații cu minimum 1000 de membri în cazul legii Nenițescu), a căror denunire (cel puțin) evoca instituția breslelor tradiționale desființate printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri din iunie 1873, la capătul unei evoluții începute cu proclamarea libertății comerțului prin Regulamentele Organice. Adoptate în continuarea unor proiecte legislative conservatoare asemănătoare ale lui P.P. Carp (din 1881, reluat în 1888) şi N. Filipescu (din 1901), noile reglementări se întemeiau pe principiul apartenenței (semi)obligatorii a meşteşugarilor, muncitorilor, calfelor şi ucenicilor la structurile breslelor şi corporațiilor, principiu definit de legea Missir prin aceea că, „odată ce o parte a meseriaşilor din o localitate au hotărât să formeze o corporație, ceilalți meseriaşi din aceeaşi categorie de meserie trebuie să facă parte din ea. Dacă cineva nu vroia să facă parte, avea toată libertatea, dar nu mai putea să-şi exercite meseria".[1]

---

[1] Constantin C. Numian, *Breslele vechi şi breslele noi*, Piteşti, f.e., 1915, p. 85. Expunerea de motive a legii Missir argumentează că proiectul „împacă principiile liberale" în măsura în care „formarea unei corporațiuni depinde numai de voința celor interesați", explicând în continuare că „odată [...] formată corporațiunea, face parte din ea orice meseriaş de aceeaşi meserie din comună.

Cel mai coerent dintre discursurile critice formulate în epocă în legătură cu această politică - cel al mişcării socialiste - are ca fir conducător ideea reacţionarismului patent al legiuirilor invocate, văzute ca supravieţuiri premoderne şi precapitaliste şi ca falsificări ale principiilor juridice de factură liberală şi burgheză. În versiunea lui Cristian Racovski, discursul respectiv este consonant cu caracterizarea gheristă a structurilor socio-economice româneşti ca reprezentând o distorsiune a capitalismului, rezultând din fuziunea perversă dintre elemente ale societăţii capitaliste şi remanenţe ale feudalismului. La fel de caracteristică pentru viziunea de ansamblu a socialismului românesc al epocii este şi pledoaria pentru o politică liberală locală consecventă cu principiile generice ale doctrinei, întemeiată pe convingerea că, altminteri, „liberalismul român n-are nimic a face cu liberalismul occidental şi îndeosebi cu înfăptuirea lui clasică din Anglia”.[2] Obligativitatea corporaţiilor şi a breslelor exprimă în modul cel mai acut contradicţiile semnalate, odată ce se admite că „revoluţia franceză de la 1789, care a proclamat libertatea individuală, a interzis corporaţiile, ca o tăgadă a libertăţii individuale”.[3] În virtutea acestui fapt, „dacă le este interzis autorităţilor a împiedica pe un cetăţean de a face parte dintr-o asociaţie licită, care nu este în contrazicere cu Constituţia, tot aşa le este interzis [...] a sili pe cineva să facă parte dintr-o asociaţie care nu e conformă cu ideile şi interesele lui”.[4] Ca atare, „corporaţiile [...] sunt propriu-zis o negare a dreptului de asociaţiune,

---

Principiul obligativităţii deciziunii majorităţii este hotărâtor”. Vezi B. M. Missir, *Legea pentru organizarea meseriilor şi regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterile corpurilor legiuitoare şi de proiectele de legi anterioare*, Bucureşti, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905, p. 64.

[2] Cristian Racovski, *Jos Legea Meseriilor. Ce nu vrem şi ce vrem*, ed. a II-a, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1913, p. 4.

[3] *Ibid.*, p. 6.

[4] *Ibid.*, p. 6.

[şi nu] o manifestare a lui”, iar „în dreptul modern nu există loc pentru corporații”.[5] Pentru Racovski, legile meseriilor sunt responsabile pentru emanciparea incompletă şi inautentică a muncii față de restricțiile impuse de structurile cu caracter corporatist ale epocii premoderne.

Acuzând şi ineficiența măsurilor legislative existente în privința unei autentice reglementări a relațiilor dintre muncă şi capital - din cauza caracterului lor mixt (incluzând deopotrivă patroni şi salariați) şi deci prin „starea înjositoare de dependență în care [ele pun] pe lucrători şi ucenici față de patroni”[6] - comentariul lui Racovski indică sindicatele muncitoreşti - sau, în genere, coalițiile de salariați, constituite prin opoziție față de patronate - ca unica modalitate acceptabilă de organizare a reprezentării profesionale cu scopul de a asigura progresul politicii de protecție socială, pe baza unei legislații adecvate a muncii. Într-adevăr, „dacă muncitorimea conştientă din România luptă contra corporațiilor” - spune liderul socialist - „ea pune în acelaşi timp la dispoziția muncitorilor o armă oțelită şi încercată, care poartă cea mai curată marcă europeană. [...] Această armă este sindicatul”, definit ca „organizația liberă a muncitorilor”, unde „intră numai muncitori” cu „scopul [...] de a apăra pe muncitori”.[7] Conexiunea dintre respingerea corporatismului cu caracter de obligativitate şi promovarea asocierii sindicale liber-consimțite pe baza revendicării de aplicare consecventă a principiilor constituționalismului liberal este subliniată de condamnarea sub aceeaşi acuzație de neconstituționalitate deopotrivă a legilor de la 1902 şi 1912 referitoare la organizarea meseriilor şi a legii Orleanu de la 1909 care „a luat salariaților statului dreptul la asociațiune şi dreptul la

---

[5] Idem, *Sindicatele muncitoreşti. Rolul şi istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906, p. 47.
[6] Idem, *Jos Legea Meseriilor*, p. 6.
[7] Idem, *Jos corporațiile*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1907, p. 48.

grevă” (consacrată în presa socialistă ca „legea scelerată”).[8] Desigur, caracterizarea citată mai sus a sindicalismului ca o afacere exclusiv muncitorească nu redă exact spiritul gândirii lui Racovski în domeniu, lucru dovedit de un manifest electoral adresat de el funcționarilor publici la sfârşitul anului 1915, pentru alegerile parlamentare din ianuarie 1916 (şi construit prin opoziție cu aceeaşi lege Orleanu), unde se clarifică faptul că „dacă straturile superioare ale funcționărimii [...] pot fi considerate ca făcând parte din clasa stăpânitoare, aceasta nu e deloc adevărat când e vorba de funcționarii mici”, invocați ca „adevărați fii ai poporului şi adevărați proletari”.[9]

În conformitate cu structura de ansamblu a doctrinei gheriste, argumentația clădită de Racovski în chestiunea reprezentării profesionale combină pledoaria în favoarea socialismului local al momentului ca un campion al principiilor liberale în lupta împotriva pervesiunii suferite de liberalism în mediul românesc” - şi sub îndrumarea liberalilor oficiali ai locului” - cu dezideratele de anvergură şi de durată ale proiectului socialist,[10] ea afirmând că „lupta politică este o prelungire şi încoronare a luptei sindicale”, că „mişcarea socialistă este forma cea mai desăvârşită a mişcării sindicale” şi că „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică”.[11] O asemenea profesiune de credință este grăitoare pentru politica de anexare tactică şi simbolică a sindicalismului muncitoresc de către mişcarea socialistă, începută în epocă şi continuată după Primul Război Mondial în

---

[8] Idem, *Ceferiştii şi Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915], p. 7; Idem, *Jos Legea Meseriilor*, p. 6.

[9] Idem, *Funcționarii publici şi Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915], p. 2.

[10] Victor Rizescu, „Constantin Stere, populismul şi celelalte marxisme româneşti”, în *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2015, pp. 223-293.

[11] Racovski, *Sindicatele muncitoreşti*, pp. 50-52.

concurență cu comunismul. Ea dă seama în mod convingător şi pentru practica istoriografică - inițiată în perioada 1944-1948 şi continuată pe întreg parcursul regimului comunist - de prezentare a sindicalismului muncitoresc drept singura formă semnificativă a reprezentării profesionale în relație cu evoluția cumulativă a dreptului muncii şi a politicii sociale, precum şi de descriere a întregului dispozitiv legislativ şi instituțional al protecției sociale elaborat până la sfârsitul celui de-al Doilea Război Mondial ca fiind în esență un rezultat al presiunilor exercitate de mişcarea muncitorească - socialistă şi comunistă – împotriva politicii de rezistență, concesii şi echivoc urmată de partidele burgheze. Este interesant că, după comunism, tendința de perpetuare a vechilor modele interpretative s-a conjugat în mod pervers cu cea de depreciere a subiectelor percepute ca asociate cu predilecțiile retoricii legitimatoare a regimului anterior, cu rezultatul de a întârzia consacrarea unei alte interpretări istorice: aceea a criticii socialiste funcționând - cu rezultate notabile, altminteri - în marginea politicii de aliniere la standardele internaționale emergente ale politicii sociale în cadrul capitalismului, urmată de partidele dominante.

Politica socială şi reprezentarea profesională: perspectiva liberală

Tezele centrale ale discursului promovat în afara taberei socialiste şi menit să aclimatizeze în mediul românesc principiile elementare ale protecției sociale sunt clar exprimate - şi prin departajare față de socialism - în epoca legiuirilor Missir şi Nenițescu. O deslușire asupra „legislației muncii” din 1908 explică astfel felul cum „se poate crede, de unii nedumeriți asupra cestiunei legilor de raporturi între muncitori şi patroni sau capitalişti, că este vorba de o mişcare propriu-zisă socialistă”. Prin opoziție cu această neînțelegere, se clarifică faptul că „una este [...] mişcarea muncitorilor ce cer legiferarea [...] raporturilor

lor cu patronii [...], alta este doctrina socialistă". Aceasta pentru că „la principiile generale de libertate absolută ale revoluțiunei [franceze], ce lasă pe cel slab în lupta cea mai neegală şi crudă cu cel tare, socialiştii răspund tot cu principii generale, tăgăduind dreptul unei proprietăți private". Concluzia este formulată prin separarea netă a domeniilor acțiunii sociale, arătându-se că, dacă „partea politică ce va rezulta din mişcarea muncitorimei nu poate fi încă definită şi nici prevăzută, [...] altceva este cu partea economică",[12] revendicată ca o componentă legitimă a politicii curente, în virtutea unei actualizări elementare a concepției liberale. Lucrarea de mult mai mare anvergură a lui N. Petrescu-Comnen, intitulată *Studiu asupra intervenţiunii statului între capital şi muncă* şi publicată în 1910, este la fel de hotărâtă să disocieze obiectivele liberalismului cu deschidere socială față de dezideratele socialiste. „O lege este socialistă", se spune aici, „când în intențiunea legiuitorului se constată o pornire comunistă, o dorință de a lua de la unii pentru a da altora, o tendință de spoliațiune, motivată de oarecari considerațiuni sentimentale independente de orice idee de drept. Să încetăm prin urmare a vedea vecinic, peste tot, fantoma socialismului, să cercetăm mai bine care sunt terenurile activității economice în care regimul libertății a dat rezultate satisfăcătoare, şi care sunt cele unde o intervenţiune sinceră, lipsită de orice idee comunistă, este nu numai utilă, dar chiar indispensabilă".[13]

Abordarea istorică a fenomenului reprezentării profesionale în ansamblul său, dincolo de segmentul sindicalismului proletar înțeles de Racovski ca singura alternativă a reacționarismului breslelor şi corporațiilor

---

[12] Take Policrat, *Legislațiunea muncei*, Bucureşti, Tipografia Aurora, 1908, pp. 40-46.

[13] N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervenţiunii statului între capital şi muncă*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gőbl, 1910, p. 8.

reinstituite agonic după decesul lor natural din anii 1870 - înglobând, deci, asociațiile profesionale cu caracter patronal, cele ale gulerelor albe şi cele ale meseriaşilor şi micilor industriaşi, alături de organizațiile muncitoreşti -, se impune ca un corespondent firesc al demersului menit să reconstituie - în răspărul istoriei legitimatoare socialiste şi comuniste, dar şi al derutei antistângiste postcomuniste - evoluția politicii sociale în relație cu ansamblul partidelor şi grupărilor ideologice implicate. Concepția subiacentă legilor Missir şi Nenițescu poate fi oare şi ea recuperată, într-o asemenea perspectivă, ca orientată spre viitor şi ca participând la dinamica de dezvoltare a dreptului muncii şi a protecției sociale?

O teză de doctorat în drept din 1915, intitulată *Breslele vechi şi breslele noi* - şi reluând, de fapt, titlul unei intervenții mai puțin concludente a lui Virgil Madgearu de la 1912 - sugerează un răspuns afirmativ, atunci când plasează ferm în orizontul modernității juridice legile criticate de Racovski ca neconforme cu temeiurile dreptului burghez. „Breslele de la 1902 şi 1912”, spune autorul, „nu sunt vreo modificare, vreo adaptare a vechilor bresle, față de noul mediu economic creat de împrejurări. Legiuitorul a curmat brusc firul evoluției şi a găsit că e mai bine să împrumute legislațiile străine pentru organizarea meseriilor, decât să studieze vechile organizații româneşti”.[14] Încă şi mai semnificativ, lista surselor de inspirație menționate în comentariu - ca şi în preambulul actului de la 1902 - include - pe lângă documente austriece, maghiare şi germane de la 1859, respectiv 1884 şi 1900 – paradigmatica lege franceză Waldeck-Rousseau „pentru crearea sindicatelor profesionale” de la 1884, a cărei concepție şi titulatură avea să fie urmată de legea românească promovată de Grigore Trancu-Iaşi la 1921, sub guvernare averescană (aceasta depăşind în mod decisiv reglementările anterioare prin concepția sa modernă asupra

---

[14] Numian, *Breslele vechi şi breslele noi*, p. 111.

organizării sindicatelor profesionale de salariați, patronale sau mixte).[15] Inspiratorul celei din urmă se manifestase la începutul secolului ca un critic al corporațiilor obligatorii,[16] iar raportorul în Senat al proiectului de lege argumentează şi el - în consonanță cu critica lui Racovski dar împărtăşind prezumțiile filozofice ale lui Petrescu-Comnen - că „asociațiunea profesională liberă este una dintre cele mai bune căi pe care un liberalism luminat şi preocupat de viitor o poate deschide mişcării sociale".[17]

Atunci când menționează ideile politice corporatiste franceze de sorginte catolică de la sfârşitul secolului al XIX-lea pentru a întări diagnosticul său de reacționarism în legătură cu breslele şi corporațiile româneşti reinstituite la începutul secolului XX,[18] Racovski nu avea cum să anticipeze, desigur, prodigioasa carieră a proiectului corporatist pe parcursul perioadei interbelice - în asociere cu politica fascistă şi cu alte versiuni ale autoritarismului de dreapta -, şi încă mai puțin putea să prevadă variatele reajustări ale aceloraşi idei, în corelație cu orientări ideologice foarte diverse şi în strânsă legătură cu proiectele de redresare a decalajelor de dezvoltare, în lumea celei de-a doua jumătăți a secolului XX (studiate sistematic în manieră comparativă începând cu un celebru articol al lui Philippe C. Schmitter din 1974, semnificativ pentru felul cum plasează în centrul tradiției corporatiste lucrarea principală în domeniu a lui Mihail Manoilescu, din 1934[19]). Beneficiind de o perspectivă inaccesibilă lui Racovski la momentul 1900, suntem

[15] „Lege asupra sindicatelor profesionale", în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

[16] Grigore Trancu-Iaşi, *Câteva articole în chestiunea meseriaşilor şi muncitorilor*, Galați, Tipografiile Dunărea, 1914.

[17] N.P. Romanescu, *Legea asupra sindicatelor profesionale. Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă*, Bucureşti, Tiparul „Oltenia", [1921].

[18] Racovski, *Jos corporațiile*, p. 19.

[19] Philippe C. Schmitter, „Still the Century of Corporatism?", în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, pp. 85-131.

îndrituiți să reinterpretăm episodul istoric al „luptei clasei muncitoare împotriva corporațiilor" din epoca legilor Missir şi Nenițescu - este titlul unui articol scris în directa succesiune a criticii socialiste de dinaintea Primului Război Mondial[20] - ca o parte a contextului ideologic românesc unde s-a cristalizat teoria lui Manoilescu (deci ca participând la istoria ascendentă a corporatismului modern, şi nu la supraviețuirea reacționară a celui de factură medievală). Să-l interpretăm, cu alte cuvinte, sub eticheta naşterii simultane şi interdependente a celor două mari viziuni moderne - situate în conflict - referitoare la reprezentarea profesională: cea corporatistă, cu accente ideologice predilecte de dreapta, a segmentării verticale a corpului social după criteriul diviziunilor cu caracter profesional, şi cea sindicală, de stânga, inseparabilă de concepția stratificării orizontale a societății.

În lucrarea sa din 1928 intitulată *Elemente de economie socială şi de legislație muncitorească*, Marco I. Barasch - unul dintre cei mai proeminenți specialişti în politică socială din epoca interbelică - defineşte economia socială „ca fiind acea disciplină care se ocupă cu studiul tuturor instituțiunilor care tind să amelioreze situația morală şi morală a clasei salariate".[21] Crezul sindicalist astfel exprimat este precedat de o critică retrospectivă a legilor Missir şi Nenițescu motivată de faptul că „obligând pe muncitori să facă parte dintr-o grupare în care interesele lor trec pe planul al doilea față de interesele

---

[20] I. Iacoş, V. Petrişor, „Lupta clasei muncitoare împotriva corporațiilor, 1902-1908", în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCR* 8: 5, 1962, pp. 117-147. Pentru posteritatea sa în chestiunea particulară în cauză, vezi, de exemplu, G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1970, p. 111.

[21] Marco I. Barasch, *Elemente de economie socială şi de legislație muncitorească*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului", 1928, p. 19.

patronilor”, ele n-au adus „o ameliorare a condiției sociale a muncitorului. O dovadă mai mult că nu în confundarea patronilor şi salariaților într-un grup mixt trebuie căutată cheia problemelor sociale”.[22] Scriind însă în 1935 despre problema „camerelor profesionale în organizarea statului modern”, acelaşi autor invocă „momentul constituției din 1923” - cu articolul 70, prevăzând reprezentarea specială a corpurilor de ascest fel în cadrul Senatului - ca pe „o formulă de tranziție între teza democrației politice moştenită de la Revoluția Franceză, a constituirii puterii legiuitoare pe baza sufragiului universal, şi teza organizării statului pe bază corporativă”.[23] Nu trebuie să vedem aici doar o adaptare la spiritul vremurilor, pe drumul ce duce către legislația şi proiectele legislative carliste din anii 1938-1939, cu fundamente corporatiste de dreapta. Mai degrabă, oscilațiile lui Barasch depun mărturie despre participarea comună a ideii sindicale şi a celei corporatiste la dezvoltarea politicii sociale, în epoca dintre cele două războaie mondiale. Atestabil în multe alte segmente publicistice,[24] dialogul dintre cele două viziuni s-a desfăşurat pe linia deschisă de politica reprezentării profesionale a începutului de secol XX.

---

[22] *Ibid.*, p. 15.

[23] Idem, *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, Bucureşti, Cartea Românească, 1935, p. 9.

[24] Victor Rizescu, „Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 211-225.

Domesticirea unei utopii regresive? Corporatismul ca teorie şi practică înainte şi după 1945

Un influent curent de interpretare a fenomenului corporatist în perspectivă istorică manifestă tendința de a folosi noțiunea pentru a descrie o etapă din evoluția „instituțiilor intermediare”, ele însele definite ca „interfețe plasate între două sau mai multe segmente sociale şi având deopotrivă funcția de a le stabiliza şi pe cea de a le mări compatibilitatea cu factori externi prin construirea şi consolidarea unor armături instituționale cuprinzătoare”. Preocupându-se mai ales de „dispozitivele neocorporatiste care au structurat relația dintre sfera economiei şi cea a politicii, împreună cu domenii precum educația, sănătatea şi securitatea socială din cuprinsul statelor bunăstării occidentale ale deceniilor postbelice”, dar şi de înlocuirea treptată a lor prin practicile „guvernanței”, începând din anii 1980 - în conjuncție cu „reconfigurarea cadrelor de dezvoltare ale unor părți semnificative din societate [...] pe baza măsurilor de liberalizare, privatizare, dereglementare şi reglementare reînnoită” -, abordarea respectivă recuperează, totuşi, ca pe o etapă relevantă a procesului istoric astfel reconstituit, acele „instituții corporatiste impuse ca un fenomen social important de la jumătatea secolului al XIX-lea până la jumătatea secolului XX”.[1]

Fascismul cu față umană şi practicile guvernanței

Recent încetățenit, discursul de acest fel rezonează altminteri cu altele mai vechi, cristalizate în perioada

---

Versiune anterioară în limba engleză în *Polis. Revistă de ştiințe politice* 5: 1 (s.n.), 2017, pp. 233-242. Traducerea versiunii de față îi aparține autorului.

[1] Paul F. Kjaer, „Introduction”, în Eva Hartmann, Paul F. Kjaer, eds., *The Evolution of Intermediary Institutions in Europe. From Corporatism to Governance*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015, pp. 1-2.

indicată mai sus ca marcată de instaurarea rapidă a practicilor neocorporatiste şi de formularea corespunzătoare a teoriilor menite să le justifice foloasele şi legitimitatea. Cele din urmă pot fi dezvăluite ca dornice să „argumenteze în favoarea corporatismului ca reprezentând forma cea mai optimă a capitalismului” - acţionând deci astfel încât „ordinea publică şi cea privată tind să fuzioneze, politica se « depolitizează », solidaritatea se accentuează, armonia se generalizează, valorile cooperării se diseminează pe scară largă iar conflictualitatea este depreciată normativ” -, dar şi ca predispuse să identifice „rădăcinile istorice îndepărtate ale corporatismului” în teoriile şi realităţile istorice ale feudalismului, ale regimului de tip *Ständestaat*, ale fascismului şi ale socialismului de ghildă”, pentru a plasa „anii interbelici [...] într-un context caracterizat de declinul corporatismului sub acţiunea unor presiuni multiple” şi a descrie Marea Britanie ca pe un mediu aparte „unde, în ciuda condamnării generalizate pe temeiuri ideologice, corporatismul a reuşit nu doar să se înrădăcineze mai adânc, dar şi să înregistreze de atunci încoace o evoluţie practic neîntreruptă”.[2] Tot astfel, discursurile invocate se înfăţişează ca preocupate să „examineze felul cum societăţile moderne au abordat problema medierii între diverse grupuri de interese”, reconstituind „presiunile ce au făcut necesar ca formele parlamentare de agregare a intereselor colective în era votului universal, a rivalităţii economice internaţionale şi a mişcării muncitoreşti incipiente să fie suplimentate prin medierea directă între segmente sociale” şi clarificând faptul că, în relaţie cu toate acestea, „principalul rol al aşezămintelor corporatiste a fost de a gestiona revendicările concurente dintre clase şi alte grupuri de interese ce ameninţau să suprasolicite instituţiile tradiţionale” (dar şi subliniind totodată că pe parcursul „unui secol de mediere între interese aflate în

---

[2] Otto Newman, *The Challenge of Corporatism*, London, Macmillan, 1981, pp. IX-X.

conflict" - adică până în anii 1970, când intervenția citată aici a fost formulată - „structurile corporatiste au acționat spre folosul nemijlocit al grupurilor de interese, dar şi spre cel al conducătorilor autoritari, al birocraților sau al partidelor politice democratice").[3]

Este indiscutabil că asemenea evaluări optimiste ale aşezămintelor sociale şi instituționale forjate, cu precădere în Europa occidentală, pe parcursul deceniilor de după cel de-al Doilea Război Mondial şi aşezate sub rubricile corporatismului şi neocorporatismului - apte şi să conducă spre o reevaluare retrospectivă a antecedentelor de dinaintea lui 1945 ale realităților implicate - şi-au făcut apariția foarte abrupt, pe fundalul unor alte discuții despre subiect, acestea din urmă bazate pe înțelegerea tradiției corporatiste - asociată mai ales cu politica dreptei şi compromisă din cauza conexiunii cu fascismul - ca implicit dăunătoare şi înclinate deci să condamne orice tentative de reînviere a ei în alte veşminte ca insidios perverse[4] (Unele condamnări de acest fel întemeindu-se pe argumentația că, „deşi corporatismul este prezentat îndeobşte ca o teorie fascistă", în realitate el „a apărut în istorie ca o idee socialistă", cu implicația că „reîncarnarea sa liberală [postbelică] [...] este doar o extensie a fenomenului în cauză;[5] altele descriind corporatismul, într-o manieră mai convențională, ca „fascism cu față umană".[6]) Articolul „Still the Century of Corporatism?" din

---

[3] Charles S. Maier, „«Fictitious Bonds... of Wealth and Law»: on the Theory and Practice of Interest Representation", în *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, pp. 225-226 (articol publicat pentru prima oară în 1981).
[4] Raoul Audouin, P. Lhoste-Lachaume, *Le corporatisme, pseudo-remède contre l'étatisme*, Paris, Editions SEDIF, 1962.
[5] Hal Draper, „Neo-corporatists and Neo-reformers", în *New Politics*, Fall 1961, p. 100.
[6] R.E. Pahl, J.T. Winkler, „The Coming Corporatism", în *Challenge* 18: 1, 1975, p. 30.

1974 al lui Philippe C. Schmitter a fost consacrat cvasiunanim ca operand o ruptură dramatică în evoluția domeniului de cercetare, el stând la originea acelei literaturi de specialitate a cărei orientare definitorie a fost circumscrisă la începutul textului de față.[7]

Disociind între o versiune autoritară a fenomenului - funcționând cel mai adesea ca vehicul al modernizării accelerate în spații periferice şi preconizată paradigmatic de Mihail Manoilescu în *Le siècle du corporatisme* din 1934 - şi o alta compatibilă cu viața democratică, raportată în acelaşi fel - prin veriga intermediară a lucrării *Modern Capitalism* a lui Andrew Schonfield din 1965 - la pronunțările sporadice asupra subiectului ale lui John Maynard Keynes, în eseul său „The End of *Laissez Faire*" din 1926, articolul citat a definit corporatismul cu referire la „un set de caracteristici instituționale distincte, relativ uşor de observat în mod direct, ale practicilor de reprezentare a intereselor".[8] Modelul este înțeles ca oferind o aproximare a relațiilor stabilite între grupurile de interese şi stat mai realistă decât cea furnizată de cel rival, al „pluralismului" - acesta fiind repertoriat ca „prea puțin folositor pentru a descrie structura şi dinamica sistemelor de reprezentare a intereselor ce pot fi preconizate să se contureze în cadrul societăților contemporane în curs de dezvoltare" şi posibil chiar „din ce în ce [...] mai puțin util ca descriere a practicilor dominante din societățile avansate"[9] (afirmația fiind avansată desigur în relație cu realitățile acelui moment) -, comparația fiind întregită apoi prin raportare la modelul „monist" (de factură sovietică) şi la cel „sindicalist"

---

[7] Wolfgang Streeck, Lane Kenworthy, „Theories and Practices of Neo-corporatism", în Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 441-460.
[8] Philippe C. Schmitter, „Still the Century of Corporatism?", în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, p. 93.
[9] *Ibid.*, p. 95.

(cu carater încă mai degrabă utopic) de administrare a aceleiaşi problematici sociale. Prin opoziție cu apărătorii inflexibili ai pluralismului, susținătorii - cumva stoici - ai corporatismului sunt dispuşi să accepte „comprimarea grupurilor de interese într-un număr limitat de categorii verticale, fiecare dintre ele reprezentând funcțiile interdependente ale unui întreg organic", ei recomandând în plus „multiplicarea controlată, limitarea cantitativă, stratificarea pe verticală şi complementaritatea în interdependență" a acestor entități.[10] Definite uneori ca traducându-se printr-un „corporatism liberal", formele instituționale teoretizate de discipolii lui Schmitter au fost zugrăvite ca de natură să atenueze „clasica distincție liberală dintre stat şi societate", cu implicația că „din cauza puternicelor presiuni sociale, participarea voluntară [a indivizilor] la marile structuri asociative poate să prezinte adeseori un caracter mai degrabă fictiv".[11] Se consideră însă că asemenea neajunsuri sunt compensate de beneficiile „negocierii tripartite dintre reprezentanții guvernelor, cei ai muncii şi cei ai capitalului la scară națională",[12] instituționalizată ca nucleu al organizării de tip corporatist.

Conceput ca o umbrelă teoretică suficient de largă încât să acopere diferitele forme de mediere între grupurile de interese şi structurile statului existente în întreaga lume în constelația Războiului Rece - dedramatizând astfel linia de demarcație dintre aşezămintele de profil constituite în țările bogate şi cele cristalizate în orizontul subdezvoltării - articolul „Still the Century of Corporatism?" s-a aplecat asupra teoretizării corporatiste moderne produse până în epoca fascismului doar cu scopul de a o prezenta ca aptă să slujească practic toate programele ideologice şi

---

[10] *Ibid.*, p. 97.
[11] Gerhard Lehmbruch, „Liberal Corporatism and Party Government", în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, p. 92.
[12] Wyn Grant, „Introduction", în Wyn Grant, ed., *The Political Economy of Corporatism*, Basingstoke, Macmillan, 1985, p. 4.

regimurile politice şi de a o respinge, în cele din urmă, ca irelevantă pentru a înțelege forța persistentă a factorilor implicați în geneza instituțiilor corporatiste (afirmând chiar că „toate cercetările empirice ale *praxis*-ului corporatist l-au dezvăluit ca situat în mare dezacord - dacă nu chiar în opoziție fățişă - cu credințele exprimate deschis de apărătorii săi[13]).

Chiar şi aşa, putem distinge în corpul clasicului articol implicația latentă că dimensiunea regresiv utopică a proiectului corporatist - înclinat să se inspire din formele ordonate ierarhic şi coagulate organic de reprezentare a intereselor din vremurile premoderne astfel încât să contracareze dezbinarea capitalismului, accentuată de facționalismul sindicalist - a fost domesticită pentru a putea fi pusă deopotrivă în folosul politicii democratice consolidate din Occident şi a celei cu tendințe (lente) de democratizare din lumea neoccidentală a erei postbelice. Mai mult, atunci când recitim textul cu intenția de a-i evalua influența asupra studiilor istorice menite să examineze - fie şi superficial - evoluția corporatismului peste pragul anului 1945, cu greu ne putem abține să ne întrebăm dacă nu cumva revendicarea ca instrument euristic al ştiințelor sociale a viziunii asociate - la drept vorbind - mult mai bine cu numele lui Manoilescu decât cu cel al lui Keynes poate nutri tentația de a proiecta înapoi în trecut foloasele medierii neocorporatiste, astfel încât să facă neinteligibile reprezentările consacrate asupra interpenetrării corporatismului cu dreapta radicală sau asupra funcționării sale din aceeaşi perioadă ca unul dintre cuvintele de ordine ale unui tulbure crez anti-democratic de dreapta reticent în a-şi asuma postura radicalismului.

---

[13] Schmitter, „Still the Century of Corporatism?", p. 88.

Instrumente euristice şi contaminări ideologice

Acuitatea unei asemenea interogații se vădeşte cu claritate atunci când comparăm tradiția interpretativă întemeiată de Schmitter cu alte încercări de a examina statutul şi trăsăturile practicilor corporatiste recente prin apelul la antecedentele istorice ale fenomenului. Ne confruntăm, de această dată, cu perspective clar departajate în raport atât cu procedeul de depreciere a diferenței dintre corporatism şi politica liberal-democratică întemeiată pe structuri capitaliste avansate - cel dintâi fiind plasat, deci, în categoria autoritarismului asociat cu capitalismul nedesăvârşit, chiar şi atunci când se iau în considerare pretențiile reprezentanților săi, avansate de-a lungul întregii epoci a Războiului Rece, de a urma o cale de mijloc, între modelul comunismului şi cel al democrației occidentale -,[14] cât şi cu înclinația de a trata momentul 1945 ca marcând o linie despărțitoare între două etape clar diferențiate din evoluția aşezămintelor şi a ideilor corporatiste. Interpretarea indiscutabil cea mai influentă din această categorie, elaborată în paralel cu cea a lui Schmitter, a indicat tradiția politică iberică şi latino-americană - cu o atenție specială pentru dimensiunea sa ideologică - drept întruchiparea privilegiată a unui tip de „sistem în cadrul căruia cultura politică şi instituțiile reflectă o viziune ierarhică, autoritară şi organică asupra omului, a societății şi a politicii", iar „guvernământul controlează şi imprimă direcție tuturor asociațiilor, deținând puterea de a conferi şi de a retrage recunoaşterea lor legală, [...] ca şi pe cea de a permite sau a împiedica accesul lor la fonduri şi favoruri în absența cărora niciun sector social nu poate supraviețui şi prospera", supervizând astfel „toate entitățile asociaționiste şi corporative" şi încercând să le integreze pe cele deja consolidate într-un

---

[14] Howard J. Wiarda, *Corporatism and Comparative Politics. The Other Great 'Ism'*, New York, M.E. Sharpe, 1997.

efort comun de dezvoltare națională”.[15] Chiar dacă a fost extinsă ulterior pentru a da seama de „o gamă largă de forme şi practici corporatiste situate în rezonanță cu istoria şi cultura diferitelor țări şi cu diversele lor profiluri sociopolitice şi instituționale”[16] - stabilind chiar o conexiune vagă cu abordările construite în jurul ajustărilor neocorporatiste ale statului bunăstării din Occident -, teoria respectivă nu a pus niciodată în discuție caracterizarea politicii corporatiste ca nutrită în mod fundamental de curente intelectuale de lungă durată şi clar diferențiate față de orientarea definitorie a liberalismului iluminist occidental.

Indiferent cât de vastă se dovedeşte a fi, în lumina unor retrospective bibliografice recente, producția academică derivată din întreprinderea lui Schmitter de revigorare a noțiunii de corporatism - concepută pentru a da seama de evoluții europene şi mondiale de după 1945[17] -, nu a fost întreprinsă până acum, altminteri, nicio cercetare privind posibila relevanță a demersurilor inaugurate în anii 1970 în privința stimulării unei refasonări (retrospective) de ansamblu a interpretărilor având ca țintă întrupările de până în 1945 ale modelului, capabilă să elimine faliile dintre diferitele segmente ale studiilor din domeniu şi să conducă la elaborarea unui limbaj potrivit pentru a trata sub aceeaşi rubrică - fie ea şi multiramificată - toate etapele şi contextele de dezvoltare ale fenomenului. Nu există cu siguranță decât o comunicare foarte sporadică între cercetările asupra conexiunii dintre fascism şi corporatism

---

[15] Idem, „Toward a Model for the Study of Political Change in the Iberian-Latin Tradition: the Corporative Model”, în *World Politics* 25: 2, 1973, p. 222.
[16] Idem, „The Political Sociology of a Concept: Corporatism and the «Distinct Tradition»”, în *The Americas* 66: 1, 2009, pp. 99-100.
[17] José Luís Cardoso, Pedro Mendoça, „Corporatism and Beyond: an Assessment of Recent Literature”, *ICS Working Papers* 1, 2012.

în anii interbelici şi cealaltă arie de studii menționată.[18] Prin contrast, gândirea politică „pluralistă” a aceleiaşi epoci, produsă în afara spațiului ideologic al dreptei tradiționaliste şi radicale şi elaborând proiecte de reconstrucție instituțională întemeiate pe recunoaşterea la nivel constituțional a diferențierilor de grup, a fost raportată mai sistematic la sociologia politică a neocorporatismului.[19] O abordare ocazională a relației dintre flirtul cu viziunea corporatistă întreținut de reprezentanții politicii americane de factură New Deal, în faza sa timpurie - anticipând însuşirea aceleiaşi viziuni de către tabăra democrației postbelice -, şi exponenții ideologiei fasciste europene i-a dezvăluit pe cei dintâi ca mai degrabă îndatorați în mod insidios celor din urmă, decât evoluând în cadrul unei alte familii tipologice (un fapt ce pune în discuție întreaga tipologie consacrată).[20] Dar poate că cea mai mare însemnătate o are, în această privință, pledoaria avansată ca parte a unui efort stăruitor de a combate „mitul corporatist” de proveniență interbelică şi cultivat în spațiul culturii italiene, hotărâtă să contracareze orice posibilă fascinație față de modelul corporatismului ce ar putea rezulta prin contaminare de la şcoala de studii comparative întemeiată de Schmitter.[21] Ar trebui oare să extragem de aici un avertisment cu rezonanță în alte contexte naționale

---

[18] Antonio Costa Pinto, „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships”, în Antonio Costa Pinto, Aristotle Kallis, eds., *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014, pp. 87-117.

[19] Cécile Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000, pp. 153-156.

[20] James Q. Whitman, „Of Corporatism, Fascism, and the First New Deal”, în *The American Journal of Comparative Law* 39: 4, 1991, pp. 747-777.

[21] Gianpasquale Santomassimo, *La terza via fascista. Il mito del corporativismo*, Roma, Carocci Editore, 2006, pp. 248-250.

din aria de expansiune a respectivului mit - desigur transnațional - amorsat între cele două războaie mondiale?

Până în prezent, cazul românesc a fost privit ca mai degrabă inapt să ofere sugestii semnificative pentru reconstituirea istoriei de ansamblu a corporatismului. S-ar putea spune că Schmitter însuşi a contribuit la înrădăcinarea unei asemenea percepții în mai mare măsură decât oricine altcineva, în virtutea felului cum a descris lucrările lui Manoilescu, anume ca nutrite precumpănitor de curente de gândire internaționale şi adresate tot unui public străin, fără a avea rădăcini de profunzime în viața culturală şi în dezbaterile ideologice ale țării sale.[22] O lucrare istorică altminteri impresionantă şi interesată să circumscrie contextul unde a fost formulată teoria economică manoilesciană a protecționismului, comparându-l apoi cu contextul intelectual latino-american al teoriei dependenței, a făcut prea puțin pentru a umple golul de informație indicat, evitând efortul de a contextualiza şi *Le siècle du corporatisme* în acelaşi fel.[23] Cu o singură excepție,[24] fascismul local a fost descris în cadrul cercetărilor comparative ca neinfluențat în mod substanțial de ideile corporatiste.[25] În ciuda poziției centrale atribuite lui Manoilescu - în calitate de figură proeminentă a dreptei europene interbelice - în textul

---

[22] Philippe C. Schmitter, „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe", în Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, pp. 117-139.

[23] Joseph L. Love, *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*, Stanford, Stanford University Press, 1996, pp. 71-98.

[24] A. James Gregor, *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Yale University Press, 2000, pp. 176-178.

[25] Costa Pinto, „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships", p. 105.

revoluționar al lui Schmitter din 1974, s-ar zice că nu merită să ne preocupe perspectiva ca opera în cauză şi tradiția inspirată de ea să dea naştere unei tendințe de idealizare retrospectivă a manierei în care dispozitivele instituționale şi practicile sociale corporatiste au funcționat în România anterioară comunismului.

E posibil să se argumenteze, totuşi, că România epocii interbelice constituie un context istoric mai adecvat chiar decât cel al Italiei contemporane pentru a verifica valoarea euristică a modelului teoretic elaborat cu referire la experimentele neocorporatiste postbelice (şi la cele din sfera guvernanței, cristalizate în continuarea lor). Ideile lui Manoilescu au fost dezvăluite de curând ca mai profund interpenetrate cu alte întrupări ale dreptei decât s-a crezut până acum, iar întregul evantai al pledoariilor corporatiste de dreapta a fost identificat ca situat în confluență cu un segment important al mişcării asociațiilor profesionale, dominat de reprezentanții profesiunilor intelectuale, promovând inițial concepții de factură liberală, apelând la modelul corporatist în folosul obiectivelor de acest fel şi purtând chiar, pe parcursul anilor 1930, o luptă de ariergardă împotriva interpretărilor naționalist-autoritare ale aceluiaşi model (printre ele şi cea a lui Manoilescu).[26] Ca parte a noii perspective astfel conturate - şi în pofida faptului că sistematizările locale postcomuniste ale problematicii statului bunăstării nu utilizează noțiunea de corporatism pentru a desemna dispozitivele de mediere dintre factorii capitalului, muncii şi autorităților de stat[27] -, construcția teoretică a lui Schmitter s-a dovedit relevantă

---

[26] Victor Rizescu, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 95-210

[27] Şerban Beligrădeanu, Ion Traian Ştefănescu, *Dicționar de drept al muncii*, Bucureşti, Lumina Lex, 1997, pp. 184-186.

ca punct de sprijin al departajării față de viziunea înrădăcinată asupra procesului de dezvoltare a politicii sociale din perioada precomunistă, ea oferind o grilă de lectură pentru documentele ce dovedesc implicarea ideii corporatiste - alături de cea sindicală - în transformările menționate.[28]

Din motive deja invocate, această validare istorică a modelului elaborat în 1974 cu referire la figura lui Manoilescu - derivând din examinarea mai atentă a contextului unde a activat el - este de natură să fie însoțită de atenuarea distincției - constitutivă pentru același model - dintre versiunea „societală” (sau liberală, şi în principal occidentală) şi cea „etatistă” (sau autoritară şi principial modernizatoare) a practicilor corporatiste (din moment ce se vădeşte că factori ai evoluției spre numitele practici au acționat la firul ierbii, în profunzimea societății, în avans față de formularea teoriei indicate de Schmitter ca exemplificând mai bine decât oricare alta pledoaria ideologică în favoarea celeilalte căi de dezvoltare spre formele de organizare respective). Nici chiar asemenea enunțuri revizioniste nu ne pot ascunde, însă, disocierea clară existentă aici între proiectul sindical şi cel corporatist - fiecare dintre ele corelat cu grupuri de interese specifice din universul structurilor asociative ale reprezentării profesionale -, ce face foarte dificilă orice tentativă de a încadra cazul studiat în logica unei dezvoltări line şi vag definite a „instituțiilor intermediare”, pe deasupra momentului 1945, de la formarea dispozitivelor corporatiste până la proliferarea practicilor guvernanței.

---

[28] Victor Rizescu, „Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling”, în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 211-225. Vezi şi, mai sus, capitolul „De la emanciparea muncii la protecția socială. Politica reprezentării professionale în România la începutul secolului XX”.

Începuturile statului bunăstării pe filiera românească. Scurtă retrospectivă a etapelor unei reconceptualizări

Reluând textul intervenției desfăşurate în cadrul unei serii de conferințe şi dezbateri, articolul de față îşi propune să expliciteze câteva concluzii cu semnificații mai ample şi implicații mai acute degajate din cuprinsul unui demers multistratificat. Mai precis, voi argumenta că o reconstituire atentă a originilor statului bunăstării pe filiera sa românească ne determină să plasăm în plan secund factorii de schimbare ai perioadei anterioare comunismului văzuți îndeobşte ca principali responsabili pentru adoptarea primelor elemente de legislație a muncii şi pentru promovarea celor mai timpurii manifestări ale politicii sociale, anume militantismul socialist şi sindicalismul muncitoresc dezvoltat în strânsă asociere cu acesta. Tot astfel, voi susține că alte forțe active în epocă sunt îndrituite să dețină ponderea cea mai mare în cadrul aceleiaşi reconstituiri. E vorba, mai întâi, despre principiile fundamentale şi pledoariile liberale cu orientare de stânga, avansate prin departajare față de o sumă de prezumții contemporane ale liberalismului european şi ale celui autohton, dar şi prin opoziție față de politica socialistă a momentului. Sunt invocate, apoi, ideile de factură corporatistă referitoare la reprezentarea intereselor profesionale, împreună cu instituțiile constituite în consonanță cu ele, toate situate în adversitate față de concepția sindicalistă asupra aceleiaşi chestiuni. Şi este revendicată ca având o relevanță majoră, în fine, mişcarea de reprezentare profesională a claselor mijlocii, constituită

Versiune anterioară în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*18: 1, 2018, pp. 35-56. O versiune a fost prezentată ca prelegere publică în cadrul seriei de evenimente „Idei în Agora”, organizată de asociația Orbis Tertius şi de Muzeul Municipiului Bucureşti, în data de 12 decembrie 2017.

din meseriaşi şi mici industriaşi, precum şi din membri ai profesiunilor intelectuale, departajată în raport cu proletariatul marilor întreprinderi, dar şi cu exponenţii marelui capital.

Am motive să cred că cea dintâi afirmaţie de mai sus se situează în răspărul singurei perspective asupra temei istorice delimitate beneficiind de influenţă asupra conştiinţei publice. Într-adevăr, se pare că 28 de ani de tensiuni şi revendicări sociale în tiparele postcomunismului, însemnând tot atâţia ani de critică a discursului de sorginte comunistă asupra istoriei, nu au putut impune nicio reprezentare în legătură cu începuturile româneşti ale statului social capabilă să o disloce din sfera ideilor primite de-a gata pe cea a factorilor politici dominanţi ai epocii precomuniste răspunzând la presiunile socialiste şi sindicale din domeniu printr-o atitudine de rezistenţă agonică, tergiversare îndărătnică, cedare prea mult amânată şi compromis confuz.[1] După toate aparenţele, discursul de dreapta nu înfăţişează predilecţia unei contestări energice şi consecvente a concepţiei respective. În schimb, este foarte probabil ca discursul de stânga să aibă chiar înclinaţia de a o revigora.

Am tot atâtea motive să presupun că entităţile menţionate în cuprinsul celei de-a doua afirmaţii sunt greu de regăsit pe harta mentală a imaginii convenţionale despre istoria naţională. Nu voi stărui acum asupra dificultăţii de a cartografia în mod concludent specia liberalismului cu deschidere socială, în relaţie cu viziunile

---

[1] Nicolae Petreanu, Ilie Ceauşescu, coord., *Mişcarea muncitorească şi legislaţia muncii în România*, 1864-1944, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972; Emilian Bold et al., *Concesii şi restricţii în legislaţia muncii din România, 1920-1940*, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1980; Nicolae Jurca, *Istoria social-democraţiei din România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1994; Ilie Marinescu, *Politica socială interbelică în România. Relaţiile dintre muncă şi capital*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995.

liberale concurente, un subiect pentru a cărui clarificare am revenit în repetate rânduri.[2] Dar nu pot merge mai departe fără a aminti că doctrina corporatistă - tratată de obicei ca nimic mai mult decât un proiect de organizare politică al dreptei şi asociată aproape exclusiv cu figura lui Mihail Manoilescu - este departe de a fi consacrată pe plan local ca o alternativă a doctrinei sindicale sub rubrica generală a dispozitivelor de reprezentare profesională, cu o dinamică de evoluție indisociabilă de cea a dispozitivelor legislative şi instituționale ale protecției sociale. Sau fără a stabili ca punct de plecare că formele de organizare profesională ale claselor mijlocii sunt tot atât de departe de a fi repertoriate printre lucrurile corelate într-un fel sau altul cu aşezămintele mai sus amintite. Natura reconceptualizării propuse, pe fundalul situației descrise, mă îndeamnă să îmi rezum demersul prin rememorarea etapelor sale succesive, consumate vreme de câțiva ani.

De la două abordări ale modernismului fascist la istoria ideii corporatiste

Oricât ar părea de ciudat pentru o abordare istorică a politicii sociale, ea s-a desprins din corpul unei interogații referitoare la natura ideologiei fasciste autohtone. Am reexaminat tendința recentă a studiilor comparative despre

---

[2] Victor Rizescu, „Historical Canons and Eccentric Voices: a Typological Approach to Romanian Ideological Development", în *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2013, pp. 201-274; Idem, „Canonul liberal, politica oligarhică şi optimismul modernizator", în *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2015, pp. 195-221; Idem, „Liberal Socialism in Romania: an Interpretation of Social Justice", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 55-87.

dreapta radicală de a atribui tuturor încarnărilor acesteia o viziune definitorie modernizatoare şi modernistă, şi nu tradiționalistă sau regresivă[3] (o pledoarie a ultimelor decenii situată, desigur, în continuarea uneia anterioare - forjată prin critica celor mai timpurii enunțuri marxiste asupra subiectului - menită să impună descrierea fascismului ca o formă de acțiune politică revoluționară, şi nu reacționară). Concluzia acestei cercetări particulare a fost că dilema poate fi dezlegată din unghiul unei problematizări comparative sistematic eludate, şi constând în a studia ideologiile dreptei - inclusiv cea fascistă - pe fundalul decalajelor de dezvoltare, cu identificarea corespunzătoare a ajustărilor suferite de idei în interacțiune cu mediul social (adică în acelaşi fel cum au fost studiate, cât se poate de sistematic, discursurile iluminismului, liberalismului sau stângii marxiste, dezvăluindu-se ajustările suferite de construcțiile teoretice implicate pe parcursul migrației lor de la vest la est, ele însele îngemănate cu procesul de redescoperire a unor idei înrudite în contexte variate[4]). Rezonanța tradiționalistă şi antimodernă

---

[3] Idem, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 95-210.

[4] Arthur P. Mendel, *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia. Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961; Victoria F. Brown, „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism", în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982, pp. 269-30; Paschalis M. Kitromilides, „The Enlightenment East and West: a Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions", în *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, Variorum, 1994, pp. 51-70.

inconfundabilă a fascismului românesc devine astfel inteligibilă în orizont comparativ, pe baza enunțului generalizator - oricât de ipotetic deocamdată - că dimensiunea modernistă a fascismelor est-europene este mai redusă decât cea a formațiunilor echivalente din spațiul de emergență franco-italian al fenomenului generic, cazul german ocupând o poziție intermediară (intenția de „de-orientalizare” a discursurilor despre periferie, aflată în spatele încercărilor de a revendica pentru formele răsăritene ale fenomenului un caracter modernist egal cu cel al formelor occidentale, greşindu-şi ținta de această dată). Trebuie spus şi că astfel de concluzii nu impietează asupra descrierii fascismului ca revoluționar, în forma revoluției conservatoare.

Am găsit cu cale să testez în context românesc teoriile despre modernismul fascist prin suprapunerea speciei lor recente - întemeiată pe o metodologie „culturalistă” şi prezentând revoluția dreptei ca pe corespondentul politic al artei şi literaturii de avangardă de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX[5] - peste mai vechile teoretizări ale fascismului - cu precădere ale celui paradigmatic, italian - ca un proiect de depăşire a handicapurilor subdezvoltării periferice sau semiperiferice prin mobilizarea energiilor naționale sub acoperământ

---

[5] Walter L. Adamson, *Avant-garde Florence. From Modernism to Fascism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993; Roger Griffin, „The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies”, în *Journal of Contemporary History* 37: 1, 2002, pp. 21-43; Emilio Gentile, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport, Praeger, 2003; Roger Griffin, *Modernism and Fascism: the Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007; Idem, „Fascism and Culture: a Mosse-Centric Meta-Narrative (or How Fascist Studies Reinvented the Wheel)”, în Antonio Costa-Pinto, ed., *Rethinking the Nature of Fascism. Comparative Perspectives*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, pp. 85-116.

autoritar.[6] Intervențiile din ultima categorie au aşezat în centrul perspectivei proiectul corporatist de contracarare a facționalismului inerent constituționalismului liberal şi burghez - agravat de secționalismul luptei de clasă sub egida socialismului şi de fracturarea orizontală a corpului social în spiritul sindicalismului - prin structurarea societății în jurul grupurilor profesionale delimitate prin linii despărțitoare verticale şi prin restructurarea de aceeaşi natură a politicii parlamentare. Am fost împins, astfel, spre o cercetare a ideii corporatiste în mediul românesc, mergând dincolo de scrierile lui Manoilescu, de paginile revistei sale *Lumea nouă* - întemeiată în aprilie 1932 - şi de activitatea formațiunii sale politice cu numele de Liga Național-Corporatistă, fondată în noiembrie 1933. Am descoperit documente relevante provenite din tabăra legionarismului, dar şi pronunțări semnificative izvorâte din celelalte segmente ale dreptei interbelice: carlismul şi antonescianismul, direcția național-creştină, cea naționalist-democrată şi cea a conservatorismului rezidual.

Înclinația autorilor şi a grupărilor politico-ideologice de a îşi îngropa rivalii prin tăcere sau de a-i deprecia prin mistificare a făcut ca investigația să capete accente de roman polițist. Mostre de pledoarie corporatistă au putut fi identificate în locuri surprinzătoare. Am fost nevoit să accept că, în pofida continuității indiscutabile, sub raportul coerenței teoretice, dintre etapele succesive ale

---

[6] A. James Gregor, *The Ideology of Fascism: the Rationale of Totalitarianism*, New York, Free Press, 1969; Idem, *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Yale University Press, 2000; Idem, *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton, Princeton University Press, 2005. Contururile perspectivei istorice respective au fost dezvăluite în modul cel mai clar în cadrul unei dezbateri: Henry A. Turner, „Fascism and Modernization", în *World Politics* 24: 4, 1972, pp. 547-564; A. James Gregor, „Fascism and Modernization: Some Addenda", în *World Politics* 26: 3, 1974, pp. 370-384.

gândirii lui Manoilescu - începând cu intervențiile din anii 1920 menite să așeze formula dominantă a liberalismului local pe fundamente mai solide sub eticheta neoliberalismului, continuând cu elaborarea doctrinei economice protecționiste la finele aceluiași deceniu și sfârșind cu adoptarea formulei de organizare corporatistă ca mijloc de implementare a politicii de protecție a economiei naționale, în prima parte a deceniului următor -, activitatea sa pe terenul discursului corporatist a debutat abrupt, odată cu înființarea periodicului menționat anterior, fără antecedente în activitatea sa publicistică. Convertirea la corporatism a teoreticianului impus ulterior ca unic reprezentant român important al doctrinei - și consacrat ca atare și în afara țării în 1934[7] - a avut loc, fără îndoială, ca rezultat al unor influențe contextuale. Una dintre ele a fost a lui Nichifor Crainic, personaj apropiat de gruparea național-creștină, dar aspirând și să realizeze o unificare a forțelor naționaliste sub propria conducere după despărțirea de partidul lui A.C. Cuza și Octavian Goga, în octombrie 1936. Într-adevăr, proiectul de „stat etnocratic" al acestuia[8] - lansat în 1937 în periodicul *Sfarmă piatră* - a fost în primul rând un program de reconstrucție corporatistă, cu dimensiunea etnocratică adăugată în subsidiar. Tot noțiunea de corporatism a fost cuvântul cheie al ziarului său *Calendarul*, angajat plenar în promovarea doctrinei încă de la apariție, în ianuarie 1932,[9] deci cu câteva luni înainte de Manoilescu și

---

[7] Mihail Manoilescu, *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme integral et pur*, Paris, Félix Alcan, 1934.

[8] Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, București, Tipografia Ziarului *Universul*, [1937]; Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, București, Editura Cugetarea, [1937].

[9] Idem, „Falimentul partidelor", în *Calendarul* 1: 16, 9 februarie 1932, p. 1; Idem, „Spre statul breslaș", în *Calendarul* 1: 32, 25 februarie 1932, p. 1; Idem, „Partide și brelse", în *Calendarul* 1: 49, 14 martie 1932, p. 1; Idem, „Marxism și corporatism", în *Calendarul* 2: 324, 19 martie 1933, p. 1; Idem, „Conferințele

asociații lui (după ce primele referiri româneşti la experimentul italian din domeniu, înfățişând accentele dreptei în curs de radicalizare, au apărut sporadic în *Cuvântul*, în 1926,[10] apoi tot astfel în *Curentul*, în 1928[11]).

Cu adevărat revelatoare a fost însă descoperirea faptului că acțiunea lui Crainic din 1932 nu a făcut ea însăşi decât să preia şi să metamorfozeze ideile avansate în cadrul unei mişcări articulate la firul ierbii, în sfera organizațiilor de reprezentare profesională a claselor mijlocii. Demarată în 1929, aceasta a prins formă în iunie 1930 prin Confederația Generală a Asociațiilor Profesionale,[12] dominată de structurile asociative ale profesioniştilor intelectuali şi condusă din poziția de secretar general de Ion D. Enescu, preşedintele Societății Arhitecților din România.[13] Lansată în octombrie 1930, revista sa, intitulată *Drum nou*, a fost construită în jurul revendicării

---

noastre despre corporatism", în *Calendarul* 1: 225, 29 noiembrie 1932, p. 1; Idem, *Lupta pentru spiritul nou*, vol. 1: *Germania şi Italia în scrisul meu de la 1932 încoace*, Bucureşti, Cugetarea, [1942].

[10] Ion Biciolla, „Sindicalismul fascist", în *Cuvântul* 3: 500, 8 iulie 1926, p. 1; Pamfil Şeicaru, „Statul corporativ", în *Cuvântul* 3: 523, 4 august 1926, p. 1; Idem, „Stat corporativ?", în *Cuvântul* 3: 667, 23 ianuarie 1927, p. 1; Titus Enacovici, „Apărarea națională reclamă statul corporativ", în *Cuvântul* 3: 681, 10 februarie 1927, p. 1; Idem, „Statul corporativ. «Charta Muncii»", în *Cuvântul* 3: 746, 29 aprilie 1927, p. 1.

[11] (nesemnat) „Al treilea congres al sindicatelor fasciste. Dl. Mussolini despre sindicalismul italian", în *Curentul* 1: 116, 10 mai 1928, p. 5; Pamfil Şeicaru, „Experiența fascistă", în *Curentul* 2: 418, 15 martie 1929, p. 1.

[12] (nesemnat) „Crezul nostru" şi (nesemnat) „Spre drumuri noi în viața politică a țării", ambele în *Drum nou* 1: 1, 4 octombrie 1930, pp. 1, resp. 4; (nesemnat) „Programul Confederației Asociațiilor Profesionale", în *Drum nou* 3: 5, 1 martie 1932, pp. 3-4.

[13] I. D. Enescu, *Corporatism şi partidism*, Bucureşti, Editura Secției de Studii a Confederației Asociațiilor Profesionale, 1932; Idem, *Tradiția corporatistă în lumina actualității*, Bucureşti, Imprimeriile „Frăție Românească", 1941.

obsesive de edificare a unui stat al breslelor,[14] menit să dezrădăcineze parazitismul bugetivor al clasei politice prin substituirea unui parlament al grupărilor profesionale în locul inautenticei reprezentanțe naționale existente, aflată sub controlul partidelor.[15] Din matricea confederativă respectivă a luat ființă, în iunie 1932 - deci cu mult înainte de formarea Ligii lui Manoilescu -, prima organizație politică legitimată printr-un program corporatist: Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, condus de profesorul Grigore Forțu de la liceul „Gheorghe Lazăr".[16] Funcționând

---

[14] Idem, „Statul corporativ şi stabilitatea legilor", în *Drum nou* 2: 1, 1 ianuarie 1931, p. 1; (nesemnat) „O grandioasă manifestare pentru statul corporativ. Sărbătorirea d-lor arhitect I.D. Enescu şi Ferdinand Koşca", în *Drum nou* 3: 4, 15 februarie 1932, pp. 3-4; I.V. Gruia, „Statul corporativ", în *Drum nou* 3: 18, 1 septembrie 1932, p. 2; (nesemnat) „Ori corporatism, ori bolşevism", în *Drum nou* 3: 21, 15 octombrie 1932, p. 1; I. D. Enescu, „Corporatismul", în *Drum nou* 5: 1, 25 februarie 1934, p. 1.

[15] I.D. Enescu, *Între muncă şi capital. Politicianism, doctrină şi experiențe*, Bucureşti, Cartea Românească, 1926; Idem, *Criza economică şi partidele politice*, Bucureşti, Tipografia „Cultura", 1930; Simion Mehedinți, *Partidele politice şi statul corporativ*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., 1931; (nesemnat) „Se mai poate îndrepta statul român cu actualul sistem politic? Conferința d-lui profesor Simion Mehedinți", partea I, în *Drum nou* 3: 8, 15 aprilie 1932, p. 2; partea II, în *Drum nou* 3: 9, 1 mai 1932, p. 2; (nesemnat) „Statul politicianist şi statul corporativ. Conferința d-lui arhitect I.D. Enescu", în *Drum nou* 2: 11, 31 mai 1931, p. 2; (nesemnat) „Corporații şi partide. Coferința d-lui I.D. Enescu", în *Drum nou* 4: 1, 1 ianuarie 1933, p. 2; I.D. Enescu, „Corporatismul şi partidele", în *Drum nou* 5: 2, 11 martie 1934, p. 1; Dim. Trăilă, „Partidele vechi şi curentele noi", în *Drum nou* 5: 7, 29 aprilie 1934, p. 1.

[16] Grigore Forțu, „Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării. Chemare", în *Drum nou* 3: 12, 15 iunie 1932, p. 2; (nesemnat) „Blocul şi confederația duc acțiune comună", în *Drum nou* 3: 15, 15 iulie 1932, p. 2; (nesemnat) „Cuvântarea d-lui Grigore Forțu", în *Drum nou* 4: 7, 12 martie 1933, p. 2.

în tandem cu Confederația pe platforma aceluiaşi periodic, Blocul a adăugat discursului un plus de radicalism. Putem compara, pentru a ne convinge de aceasta, afirmația lui Enescu că „Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării este blocul corporativ pentru mântuirea statului de lepra politicianistă”[17] cu declarația oficială a formațiunii lui Forțu, potrivit căreia „cucerirea puterii de stat şi desființarea partidelor politice este lozinca de moment a Blocului”.[18]

Coabitarea cu *Calendarul* a contribuit la evoluția lui Forțu către legionarism, după ce partidul său - delimitat inițial față de versiunea fascistă a antipoliticianismului[19] - a fost împiedicat să participe la alegerile parlamentare din 20-29 decembrie 1933, la fel ca şi Garda de Fier.[20] Urmând un traseu asemănător, Enescu s-a alăturat Partidului Național-Creştin în 1935, după închiderea revistei şi dizolvarea organizației sale - în 1934 - ca urmare a atitudinii violent anticarliste.[21] Militantismul său pe planul mişcării de reprezentare profesională a continuat însă, în cadrul mai longevivei Confederații a Asociațiilor de Profesionişti Intelectuali din România, înființată în februarie 1933[22] şi activă ca forum corporatist până în anii

---

[17] I.D. Enescu, „Ideea corporativă”, în *Drum nou* 3: 13, 21 iunie 1932, p. 1.

[18] (nesemnat) „Lozinca momentului”, în *Drum nou* 3: 13, 21 iunie 1932, p. 2.

[19] Grigore Forțu, „Hitlerism român”, în *Drum nou* 4: 18, 28 mai 1933, p. 2; Idem, „Mărturisism...”, în *Drum nou* 4: 43, 17 decembrie 1933, p. 1.

[20] (nesemnat) „Tovărăşia vinovaților”, în *Drum nou* 4: 44, 31 decembrie 1933, p. 1.

[21] (nesemnat) „Imnul restaurației regelui Carol II”, în *Drum nou* 5: 14, 17 iunie 1934, p. 1; (nesemnat) „De ce nu am mai apărut”, în *Drum nou* 5: 15, 29 septembrie 1940, p. 1 (periodicul a reapărut pentru o scurtă perioadă în 1940-1941).

[22] (nesemnat) „Confederația Asociațiilor de Profesionişti Intelectuali”, în *Drum nou* 3: 24, 28 noiembrie 1932, p. 2; (nesemnat) „Adunarea generală de constituire a confederației”,

dictaturilor de dreapta[23] (liderul arhitecților, însărcinat, de asemenea, cu conducerea structurii confederative, fiind aici coleg, în consiliul director, cu Manoilescu, preşedintele Uniunii Generale a Inginerilor). Din interiorul organizației de reprezentare a gulerelor albe, Enescu a elaborat proiecte de reconstrucție corporatistă completă a statului în 1938[24] şi 1939,[25] plasându-se în orizontul tatonărilor carliste de profil (începute prin prevederile constituționale din februarie 1938 pentru împărțirea corpului electoral în categorii profesionale şi continuate prin legea de organizare a breslelor din luna octombrie a aceluiaşi an,[26] apoi prin inițiativa legislativă menită să împingă mai departe acțiunea începută, din iulie 1939[27]). După abrogarea legii din 1938 printr-un decret antonescian, în decembrie 1940,[28] şi amânarea pe termen nedefinit a chestiunii - în urma trecerii la economia de

---

Confederația Asociațiilor de Profesionişti Intelectuali din România. Buletin informativ 1: 1, martie 1933, pp. 2-7.

[23] I.D. Enescu, „Arhitectura socială", în *Confederația Asociațiilor de Profesionişti Intelectuali din România. Buletin informativ* 4: 1, ianuarie-martie 1936, pp. 25-38; Idem, „Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional", în *Confederația Asociațiilor de Profesionişti Intelectuali din România. Buletin informativ* 6: 2-4, aprilie-decembrie 1938, pp. 37-46.

[24] Idem, *Studiu pentru organizarea profesiunilor,* Bucureşti, „Imprimeria Bucureşti", 1938.

[25] Idem, *Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional*, Bucureşti, Imprimeria S.A.R., [1939].

[26] „Lege pentru recunoaşterea şi funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari şi meseriaşi", în *Monitorul oficial* 237, 12 octombrie 1938, pp. 4846-4849.

[27] *Proiect de lege pentru recunoaşterea breslelor, înființarea Consiliului Național al Breslelor şi organizarea camerelor profesionale,* Bucureşti, Imprimeria Centrală, 1939.

[28] „Decret-lege pentru desființarea breslelor de lucrători, funcționari particulari şi meseriaşi", în *Monitorul oficial* 298, 18 decembrie 1940, pp. 6890-6891.

război în octombrie 1941[29] -, cel mai consecvent rival al lui Manoilescu - descris altminteri de Nichifor Crainic, în 1937, ca cel dintâi militant corporatist român[30] şi revendicându-şi el însuşi primatul în paginile revistei național-creştine *Țara noastră*, în martie 1938[31] - a propus noi proiecte animate de vechile idealuri, în 1942[32] şi, respectiv, 1944,[33] coordonând comisii special alcătuite ale Ministerul Muncii şi Ocrotirilor Sociale (ultima oară în calitate de subsecretar de stat).

De la ideea corporatistă la problematizarea istorică a statului bunăstării

Tot atât de surprinzătoare ca postura deținută de ideea corporatistă în paginile din *Drum nou* este utilizarea aceluiaşi set de noțiuni în periodicul *Politica socială*, publicat din 1934 - după ce a fost lansat mai întâi în 1933 cu titulatura *Munca* - sub directoratul lui D. R. Ioanițescu, ministru al Muncii în timpul ultimelor guvernări național-țărăniste, din 1932-1933. La fel ca şi precedenta, această nouă revelație m-a confruntat cu fenomenul alunecării spre polul dreptei, pe suprafața spectrului politico-ideologic, al doctrinei devenite inseparabilă de imaginea lui Manoilescu, după formularea sa inițială într-o altă cheie decât cea a manoilescianismului şi cu conotații diferite de

---

[29] Alexandru Herlea, *Regimul muncii în timp de război. Decret-lege adnotat cu deciziunea de aplicare şi cu legile de muncă în vigoare*, Deva, Tipografia Minerva, 1941.
[30] Crainic, *Programul statului etnocratic*, p. 7.
[31] I.D. Enescu, „Corporatismul românesc”, în *Țara noastră* 17: 6, 26 martie 1938, pp. 175-177.
[32] Ministerul Muncii, Sănătății şi Ocrotirilor Sociale, *Ante-proiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1942.
[33] Ministerul Muncii, Sănătății şi Ocrotirilor Sociale. Subsecretariatul de Stat al Muncii, *Ante-proiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, Bucureşti, Imprimeriile Casei Naționale a Asigurărilor Sociale, 1944.

cele ale discursului interbelic de dreapta. Desfăşurându-se, de această dată, pe făgaşul Frontului Românesc al lui Alexandru Vaida-Voevod, unde Ioanițescu s-a integrat după 1935 -, convertirea de dreapta[34] a avut loc pe fundalul orientării inițiale a revistei în favoarea discursului liberal de stânga.[35] Pledoaria corporatistă a fost dezvoltată aici, în 1934-1935, prin opoziție cu Manoilescu şi în sensul unui forme moderate de „corporatism social", conceput ca adăugând cu înțelepciune elemente de reprezentare profesională la reprezentarea politică parlamentară.[36] La *Drum nou*, în schimb, ea a debutat sub auspiciile unei orientări spre valorile liberalismului clasic, cu obiectivul de eliberare a economiei din cadrul limitativ al intervenționismului sufocant.[37] Comparația dintre *Drum nou*, *Lumea nouă* şi

---

[34] G. Dulca, „Protecția muncii naționale", în *Politica socială* 3: 67, 20 aprilie 1935, p. 3; N. Porsena, „Români şi străini", în *Politica socială* 3: 78, 20 iulie 1935, p. 1; G. Dulca, „Democrație, fascism, dictatură", în *Politica socială* 3: 88, 7 noiembrie 1935, p. 3; D.R. Ioanițescu, „'Dreapta' şi 'stânga'", în *Politica socială* 4: 104, 1 mai 1936, p. 1; Idem, *În slujba socialului*, Bucureşti, Tipografia A-B-C, 1938; Idem, *Regimul breslelor*, Bucureşti, Tipografia A-B-C, 1940; Idem, *Protecția muncii naționale. Istoric. Legiuirile regimului legionar*, Bucureşti, Tipografia A-B-C, 1941.

[35] C. Dumitrescu, „Între liberalism şi socialism", în *Politica socială* 2: 12, 7 aprilie 1934, p. 1; H. Pas, „Politica socială şi sindicalismul", în *Politica socială* 3: 55, 26 ianuarie 1935, p. 1; V. M. Ioachim, „În slujba unei noi ordini sociale", în *Politica socială* 3: 59, 23 februarie 1935, pp. 1, 3.

[36] V.M. Ioachim, „Corporatism economic şi corporatism social. Evoluția corporatismului", în *Politica socială* 2: 6, 24 februarie 1934, p. 2; Idem, „Corporatism economic şi politic", în *Politica socială* 2: 7, 3 martie 1934, p. 2; Idem, „Corporatism social", în *Politica socială* 2: 8, 10 martie 1934, p. 2; Idem, „Foloasele corporatismului social", în *Politica socială* 2: 9, 17 martie 1934, p. 2; Idem, „Limitele corporatismului", în *Politica socială* 3: 92, 7 decembrie 1935, p. 1.

[37] I.D. Enescu, „Etatism", în *Drum nou* 2: 16, 16 august 1931, p. 1; (nesemnat) „Precizări necesare. Capitalismul", în *Drum nou* 3:

Politica socială după criteriul raportării lor la dezideratele corporatiste m-a condus spre o problematizare de ansamblu a rolului îndeplinit de corporatism ca vector al conexiunilor dintre varietățile locale ale discursului liberal şi familiile ideologice româneşti ale dreptei, determinându-mă să încadrez tipologic specia manoilesciană a doctrinei ca situată în continuarea formulei dominante a politicii liberale în mediul românesc - modernizatoare cu prețul distorsiunilor etatiste -, şi să plasez celelalte două perspective corporatiste în succesiunea liberalismului de factură clasică şi, respectiv, a celui cu deschidere socială.[38]

O implicație de mai mare anvergură a comparației menționate priveşte funcțiile îndeplinite de ideea corporatistă ca principiu de coagulare a mişcării de reprezentare profesională - manifestată cu putere în albia acțiunii de la *Drum nou* -, dar şi ca principiu diriguitor al politicii de reformă socială (atestabilă în sfera revistei lui Ioanițescu). Ajunsă în acest punct, cercetarea demarată ca o explorare a relației dintre corporatism şi familiile dreptei interbelice s-a deschis către o problematizare a interacțiunii dintre fenomenul de ansamblu al reprezentării profesionale - incluzând diferitele politici urmate de diversele segmente ale structurilor asociative implicate, delimitate în funcție de bazele lor sociale - şi dezvoltarea politicii sociale precomuniste. Astfel reformulat, demersul a impus şi raportarea critică la narațiunea dominantă a domeniului, având în centru socialismul şi sindicalismul proletar ca

7, 1 aprilie 1932, p. 2; I. Constanțiu, „Legile economice şi legile politice", în *Drum nou* 3: 10, 15 mai 1932, p. 1; I. Ghiulea, „Economia ştiințifică împotriva economiei dirijate", în *Drum nou* 4: 2, 15 ianuarie 1933, pp. 1, 3; Ferdinand Koşca, „Naționalism economic", în *Drum nou* 4: 23, 9 iulie 1933, p. 1.

[38] Victor Rizescu, „Social Policy and the Corporatist Design: a Romanian Experience of Reluctant Intermingling", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 211-225.

singure surse ale schimbării şi tratând celelalte componente ale peisajului istoric drept factori de inerție.[39] Noua perspectivă a condus şi către dezideratul de a include în câmpul investigației instituțiile publice de reprezentare profesională (ale camerelor profesionale, de Comerț şi Industrie şi de Muncă - des invocate în *Drum nou*şi în *Politica Socială* -, dar lăsând desigur în fundal, la fel ca peste tot, sectorul agriculturii).

Tot în etapa respectivă am putut elucida felul cum trebuie valorificată în corpul demersului cea mai importantă referință critică internațională a subiectului Manoilescu: articolul „Still the Century of Corporatism?" din 1974 al politologului american Philippe Schmitter,[40] tratat ca o piatră de hotar - din categoria „înainte şi după"[41] - a studiilor menite să diagnosticheze evoluția politicii sociale din lumea postbelică - în principal din orizontul democrațiilor consolidate -, dar şi să traseze linii directoare pentru dezvoltarea ei ulterioară.[42] Invocând

---

[39] Vezi mai sus, capitolul „De la emanciparea muncii la protecția socială. Politica reprezentării profesionale la începutul secolului XX".

[40] Philippe C. Schmitter, „Still the Century of Corporatism?", în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, pp. 85-131

[41] Wolfgang Streek, Lane Kenworthy, „Theories and Practices of Neo-corporatism", în Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 441-460. Vezi şi, mai sus, capitolul „Domesticirea unei utopii regresive? Corporatismul ca teorie şi practică înainte şi după 1945".

[42] Otto Newman, *The Challenge of Corporatism*, London, Macmillan, 1981; Wyn Grant, ed., *The Political Economy of Corporatism*, Basingstoke, Macmillan, 1985; Peter J. Williamson, *Corporatism in Perspective: an Introductory Guide to Corporatist Theory*, London, Sage Publications, 1989; José Luís Cardoso, Pedro Mendoça, „Corporatism and Beyond: an Assessment of Recent Literature", *ICS Working Papers* 1, 2012; Eva Hartmann, Paul F. Kjaer, eds., *The Evolution of Intermediary Institutions in*

Le siècle du corporatisme din 1934 ca cea mai relevantă expresie a teoriei corporatiste de până la 1945, abordarea lui Schmitter dezvăluie forma neocorporatistă asumată adesea de aşezămintele instituţionale şi de procedurile aferente implicate în negocierea tripartită dintre capital, organizaţiile sindicale şi autorităţile guvernamentale, cu contururi variate în diversele lor contexte dar prezentând, toate la un loc, trăsături comune suficient de pronunţate pentru a justifica încadrarea lor într-un model de „reprezentare a intereselor" diferit de cel „pluralist". Fără a nega gradul superior de compatibilitate cu principiile fundamentale ale democraţiei liberale al celui din urmă sistem de structurare a relaţiilor dintre factorii economici, sociali şi politici,[43] şcoala de gândire iniţiată de textul citat al anilor 1970 a revendicat caracterul politologic legitim al atitudinii de a accepta comprimarea grupurilor de interese „într-un număr limitat de categorii verticale, fiecare dintre ele reprezentând funcţiile interdependente ale unui întreg organic", precum şi „multiplicarea controlată, limitarea cantitativă, stratificarea pe verticală şi complementaritatea în interdependenţă" a entităţilor implicate.[44]

Teoria neocorporatistă a autorului specializat iniţial în studii latino-americane a subliniat incongruenţa patentă dintre teoriile corporatismului clasic şi practicile desfăşurate sub egida lor, raportând totuşi realităţile postbelice supuse analizei la două tradiţii cu rădăcini interbelice. Una dintre ele, a autoritarismului asociat în modul cel mai clar cu fascismul - dar reprezentativă şi

---

Europe. From Corporatism to Governance, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.

43 Leo Panitch, „The Development of Corporatism in Liberal Democracies", în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp. 61-90; Gerhard Lehmbruch, „Liberal Corporatism and Party Government", în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp. 91-126.

44 Schmitter, „Still the Century of Corporatism?", p. 97.

pentru experimentele ulterioare de dezvoltare accelerată periferică -, îl are ca patron pe ideologul român, după cum cealaltă, de factură democratică, poate fi aşezată sub egida lui John Maynard Keynes şi a eseului său „The End of *Laissez Faire*" din 1926[45] (ea înfăţişând întrupări sporadice şi neconcludente până la cel de-al Doilea Război Mondial, pentru a-şi dezvălui valenţele mai târziu). Un cititor român al lui Schmitter şi al amplei bibliografii elaborate în continuarea lui nu are cum să nu fie dezamăgit de diferenţa dintre atenţia acordată aici figurii lui Manoilescu şi neglijarea completă a contextului său naţional. Aceasta cu atât mai mult cu cât motivele numitului dezechilibru sunt explicate de chiar părintele noului tip de reflecţie despre fenomenul corporatist într-un alt articol, din 1978, unde se spune că teoreticianul din România interbelică a preluat şi a prelucrat un set de idei „provenite din ansamblul Europei, şi nu din ambianţa românească particulară", acţionând astfel mai degrabă ca „o curea de transmisie pentru acest *Zeitgeist*, pe direcţia ţării sale şi a periferiilor europene şi latino-americane, mai degrabă decât ca un analist important şi original al problemelor locale".[46]

Nedumerirea nu poate decât să sporească atunci când ne gândim că, prin contrast, teoria economică protecţionistă a lui Manoilescu, având ca piesă centrală cartea *Théorie du protectionisme et de l'échange international* din 1929,[47] a fost contextualizată atent într-o binecunoscută lucrare din 1996 a istoricului american

---

[45] John Maynard Keynes, „The End of *Laissez Faire*", în *Essays in Persuasion*, New York, Norton, 1963, pp. 312-323.

[46] Philippe C. Schmitter, „Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe", in Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in aEuropean Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, pp. 117-139.

[47] Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929.

Joseph Love, ca un preludiu pentru comparația dintre realitățile contextuale astfel scoase la lumină şi cele înrudite, ale spațiului latino-american (mai ales brazilian).[48] Constatăm că, oricât de strâns interconectate ar fi, altminteri, cele două volete ale argumentației avansate de autorul interbelic, segmentul politic al construcției sale doctrinare - articulat în jurul noțiunii de corporatism - nu a fost nici de această dată plasat în relație cu particularitățile din domeniu ale mediului românesc, considerate pesemne ca nesemnificative. De fapt, reflexul de a ignora România în retrospectivele comparative ale politicii corporatiste s-a impus încă din perioada interbelică, lucru relevat de lucrări precum *Capitalisme et communauté de travail* a lui François Perroux din 1937[49] - un apărător sceptic al proiectului -, *Néo-liberalisme, néo-corporatisme, néo-socialisme* a lui Gaetan Pirrou din 1939[50] - un critic moderat de această dată -, sau, chiar mai grăitor, *La politique corporative* a lui Albert Muller din 1935 (un autor belgian interesat, altminteri, chiar şi de experimentele corporatiste din Bulgaria, întreprinse sub dictatura lui Kimon Georgiev Stoyanov, începută în 1934[51]).

Ponderea considerabilă deținută în orbita dezbaterii româneşti precomuniste despre politica socială de ideea corporatistă şi de asociațiile profesionale ale claselor mijlocii creditabile pentru a fi lansat discursul corporatist în anii 1929-1930 a fost astfel repertoriată ca imposibil de armonizat nu doar cu singura interpretare istorică autohtonă de anvergură a subiectului - ignorantă, printre

---

[48] Joseph L. Love, *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*, Stanford, Stanford University Press, 1996.

[49] François Perroux, *Capitalisme et communauté de travail*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1937, pp. 27-176.

[50] Gaetan Pirou, *Néo-liberalisme, néo-corporatisme, néo-socialisme*, Paris, Gallimard, 1939, pp. 73-124.

[51] Albert Muller, *La politique corporative. Essais d'organisation corporative*, Anvers, Les Éditions Rex, 1935, pp. 151-154.

altele, în legătură cu conexiunea dintre politica socială, corporatism şi organizațiile cu profilul descris -, dar şi cu studiile comparative internaționale, neinteresate de corelațiile corporatiste locale ale lui Manoilescu. Proiectul unei istorii a politicii sociale şi a reprezentării profesionale capabile să facă dreptate claselor mijlocii, forțelor politice cu diverse orientări ideologice - altele decât socialismul - şi ideii corporatiste a condus însă, mai departe, la viziunea unei dezvoltări istorice dominate într-o manieră covârşitoare de ultimul dintre factorii menționați. Am descoperit că procesul tranziției de la organizarea tradițională de breaslă la libertatea sindicală modernă - corespunzătoare modelului „pluralist" din tipologia lui Schmitter şi consonantă cu ansamblul relațiilor economice de natură individualistă şi contractualistă - a fost marcat, în mediul românesc, de supraviețuirea în forme diverse şi de reinventarea recurentă a vechiului spirit corporatist, până la îmbrățişarea deschisă a proiectului antisindical în timpul regimurilor politice de dreapta, dintre 1938 şi 1944. Reversul acestei descoperiri a fost constatarea că eforturile de implementare consecventă a viziunii corporatiste au înregistrat succese la fel de parțiale ca şi cele de înrădăcinare a concepției opuse.

Centru, stânga şi dreapta în politica reprezentării profesionale

Afirmat în articolul 27 al constituției din 1866 - fără a fi însoțit de o legislație ordinară capabilă să asigure traducerea lui în practică pe baze solide -, principiul libertății de asociere a fost reluat în România prin articolul 5 al constituției din 1923, completat de prevederea cuprinsă în articolul 29 că „dreptul de liberă asociațiune nu implică în sine şi dreptul de a crea persoane juridice" şi, prin urmare, „condițiunile în care se acordă personalitatea juridică se vor stabili printr-o lege specială". Prima piesă de legislație menită să aplice în mod autentic şi

consecvent acelaşi principiu în sfera organizaţiilor cu caracter profesional a fost legea sindicatelor profesionale din mai 1921,[52] completată prin cea pentru persoanele juridice din februarie 1924[53] (modificată în aprilie 1927). Promovată de Grigore Trancu-Iaşi, primul ministru al Muncii, în timpul primei guvernări averescane, din 1920-1921 - cu D.R. Ioaniţescu, la acea vreme în Partidul Poporului, ocupând funcţia de secretar general al ministerului -, legea sindicatelor a fost precedată de constituirea departamentului ministerial menţionat în martie 1920 şi de adoptarea unei reglementări a conflictelor colective de muncă, în luna septembrie a aceluiaşi an[54] (aceasta anticipând cu mult reglementarea contractelor de muncă - survenită de-abia în aprilie 1929[55] -, dar răspunzând desigur urgenţelor create de escaladarea conflictului social în succesiunea revoluţiei ruse şi a războiului mondial, culminate prin greva generală eşuată din octombrie 1920 şi prin separarea aripii comuniste din corpul partidului socialist, în mai 1921). Filozofia subiacentă întregului pachet legislativ este exprimată în modul cel mai concis de o altă prevedere a noii constituţii. Cuprinsă în articolul 21 - şi fără niciun antecedent în documentul din 1866 -, ea spune că „toţi factorii producţiunii se bucură de o egală ocrotire", deci „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre aceşti factori pentru a preveni conflicte economice şi sociale". Tendinţa generală a procesului de dezvoltare legislativă şi instituţională este semnalată de cele două tentative ratate de adoptare a unui cod unitar al

---

[52] „Lege asupra sindicatelor profesionale", în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

[53] *Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1924.

[54] „[Lege pentru reglementarea conflictelor de muncă]", în *Monitorul oficial* 122, 5 septembrie 1920, pp. 4239-4242.

[55] „Lege asupra contractelor de muncă", în *Monitorul oficial* 74, 5 aprilie 1929, pp. 2634-2645.

muncii, promovate în timpul guvernării liberale din 1922-1926 de miniştrii de resort Gheorghe Mârzescu - în 1924 - şi, respectiv, Nicolae Chirculescu - în 1925.[56]

La momentul 1866, concepția libertății de asociere - cuprinzând în fapt, aşa cum am văzut, premisele celei mai specifice, de libertate a asocierii cu caracter sindical - se situa în contradicție cu realitatea supraviețuirii vechilor bresle, desființate printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri abia în iunie 1873. Disoluția treptată a acestora se desfăşurase vreme de câteva decenii într-o manieră la fel de contradictorie.[57] Astfel, Regulamentele Organice au inaugurat procesul prin stipularea principiului de libertate a comerțului - articolele 154-162 în textul muntenesc, de exemplu -, dar preocupându-se în acelaşi timp de consolidarea corpurilor profesionale tradiționale - prin articolele 84-92 în acelaşi text[58] -, în continuarea unor reforme ale domnitorilor fanarioți Alexandru Ipsilanti (din 1776), Nicolae Şuțu (din 1784) sau Petre Mavrogheni (din 1788). Însărcinate cu responsabilități politice prin prevederile referitoare la compoziția Adunărilor Obşteşti Extraordinare - aplicate în 1842, cu ocazia alegerii lui Gheorghe Bibescu ca domnitor în Muntenia - şi apoi din nou prin regulamentele de alegere a Divanurilor Ad-Hoc din 1857,[59] breslele au primit noi lovituri prin desființarea privilegiilor şi monopolurilor în virtutea articolului 46 al Convenției de la

---

[56] Ministerul Muncii, Cooperației şi Asigurărilor Sociale, *Anteproiect de Cod al Muncii*, Bucureşti, Tipografiile Române Unite, 1926.
[57] Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundația Regele Carol I, 1939; Vladimir Diculescu, *Bresle, negustori şi meseriaşi în Țara Românească, 1830-1848*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1973.
[58] *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, ed. de Paul Negulescu şi George Alexianu, Bucureşti, Imprimeriile „Eminescu" S.A., 1944, pp. 23-25, 74-76.
[59] Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, ed. de Şerban Papacostea, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995 [1976], pp. 257-258, 285-288.

Paris, prin constituirea paralelă a primelor organizații profesionale întemeiate pe noțiunea de liberă asociere - începând din anii 1840, mai întâi ca asociații de ajutor mutual[60] -, prin înființarea Camerelor de Comerț şi Industrie în octombrie 1864 - inițial doar cu secții comerciale, începând să funcționeze efectiv în 1868[61] pentru a fi reorganizate pe baza unei legi din mai 1886[62] - şi, desigur, prin adoptarea codului civil de formă napoleoniană în 1865. Este însă grăitor pentru persistența contradicțiilor amintite că înseşi camerele de comerț concepute ca expresii ale noului spirit economic au luat în considerare măsuri de salvare a breslelor de spirit premodern.

Legea Trancu-Iaşi pentru organizarea sindicatelor profesionale de salariați, patronale şi mixte din 1921 s-a nutrit din modelul francez. Referința sa paradigmatică a fost legea Waldeck-Rousseau cu acelaşi conținut din 1884, completată prin dispoziții ulterioare (mai importantă fiind cea din 1901 pentru constituirea cadrului legislativ general al libertății de asociere).[63] Antecedentele legislației

---

[60] G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1970, pp. 45-47, 99-112; Florea Dragne et al., *Mişcarea sindicală din România*, Bucureşti, Editura Politică, 1981.
[61] *Camera de Comerț şi Industrie din Bucureşti. 70 de ani de activitate*, Bucureşti, Atelierele Luceafărul S.A., [1938]; Matei Ionescu, „La fin des corporations et les débuts des chambres de commerce et d'industrie", în *Revue roumaine d'histoire* 6: 6, 1967, pp. 881-905.
[62] „Lege asupra camerilor de comerciu şi industrie", în C. Hamangiu, coord., *Codul general al României*, vol. 2: *Legi uzuale, 1860-1903*, Bucureşti, Ed. Librăriei Leon Alcalay, 1903, pp. 2120-2126.
[63] Gustave Fagniez, *Corporations et syndicats*, Paris, Librairie Victor Lecoffre, 1905; Paul Louis, *Le syndicalisme européen*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914; Magali della Sudda, „Associations and Political Pluralism: the Effects of the Law of 1901", în Julian

de profil a celei de-a treia republici franceze trebuie subliniate, însă, ca o parte constitutivă a acțiunii sale de paradigmă. Ele au debutat odată cu desființarea organizării de breaslă prin legea Le Chapelier din 1791 - după experimentul decretului Turgot din 1776[64] -, sub auspiciile unei afirmări nețărmurite a contractualismului individualist. Expresia deplină a concepției ce avea să fie invocată apoi ritualic - inclusiv în România[65] - ca o manifestare de opacitate temporară a liberalismului în privința intervenției necesare a factorului politic în sfera relațiilor dintre factorii economici a fost incriminarea coalițiilor profesionale de orice fel - privite ca limitări nelegitime ale libertății individuale - prin codul penal napoleonian din 1810. Ea a fost urmată de dezincriminarea practicilor în cauză printr-o lege a celui de-al doilea imperiu, din 1864, şi doar după încă două decenii de exemplara reglementare imitată în România după Marele Război.

Supraviețuind prin confruntare cu sindicalismul anarhist de la începutul secolului XX - dezvoltat în orbita Confederației Generale a Muncii[66] -, abordarea legislativă franceză a furnizat principiile directoare ale viziunii promovate în domeniu de Liga Națiunilor prin Organizația Internațională a Muncii, pentru a fi asumată de Organizația Națiunilor Unite în epoca postbelică,[67] ea

Wright, H.S. Jones, eds., *Pluralism and the Idea of the Republic in France*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012, pp. 161-178.

[64] Michael P. Fitzsimmons, *From Artizan to Worker: Guilds, the French State, and the Organization of Labor, 1776-1821*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

[65] Artur C. Velter, *Asociațiile profesionale şi regimul muncii. Istoric şi evoluție*, Bucureşti, Editura „Curierul Judiciar”, 1930.

[66] Jeremy Jennings, *Syndicalism in France: a Study of Ideas*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1990; Toma Riconte, *Mişcarea sindicală. Sindicalismul reformist. Sindicalismul revoluționar*, Bucureşti, Editura „Curierul Judiciar”, 1930.

[67] *La liberté syndicale: une étude internationale*,Genève, Bureau International du Travail, 1975.

constituind şi referința teoreticienilor ca Schmitter pentru definirea modelului „pluralist” de reprezentare a intereselor (a celor profesionale cu precădere, fireşte). Seria anchetelor sponsorizate de departamentul specializat al Ligii Națiunilor în legătură cu condițiile de exercitare a libertății sindicale în Europa,[68] inițiată în 1921 ca reacție la situația creată în Ungaria prin contrarevoluția din 1919[69] şi incluzând un raport din 1927 asupra restructurării pe baze corporatiste a relațiilor dintre capital şi muncă sub egida statului în Italia fascistă[70] - aceasta începută în 1926 pentru a fi sancționată de principiile enunțate în *Carta del Lavoro* din anul următor[71] -, a prilejuit şi o contribuție românească, tot din 1927, elaborată sub titlul *La liberté syndicale en Roumanie* de către George Strat,[72] economist de orientare liberală clasică dar şi autor al mai multor lucrări despre politica muncii.[73] La fel ca şi articolele contemporane publicate în periodicele *Les documents du travail*, *Revue internationale*

---

68 *La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1927.

69 *La liberté syndicale en Hongrie. Documents rapportés par la mission d'information du Bureau International du Travail*, Genève, Bureau International du Travail, 1921.

70 *La liberté syndicale. Italie,* Genève, Bureau International du Travail, 1927.

71 L. Rosenstock-Franck, *L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Ses origines historiques et son evolution*, Paris, Librairie Universitaire J. Gambler, 1934, pp. 49-115.

72 George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Curierul Judiciar” S.A., 1927. O altă anchetă în *La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Éspagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928, pp. 373-417.

73 George Strat, *La situation économique des classes sociales en Roumanie*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1930; Idem, *Intervenționismul statului, limitele sale şi munca națională*, Bucureşti, Tipografia „Bucovina”, 1934.

du travail şi *Revue d'histoire economique et sociale* de teoreticianul agrarian şi cooperatist Nicolae Ghiulea,[74] sau ca scrierile din epocă ale lui Trancu-Iaşi sau Ioanițescu,[75] intervenția lui Strat prezintă politica socială a guvernelor averescane şi liberale ca obligată să lupte pe două fronturi. Opunându-se tendinței de politizare a mişcării sindicale întreținută de socialişti şi comunişti - chestiune asupra căreia voi reveni -, ea se confrunta şi cu moştenirea corporatistă a epocii antebelice, resuscitată după decesul oficial al breslelor din 1873.

Este vorba, desigur, despre formele instituționale create în baza legislației de natură semicorporatistă şi de inspirație central-europeană - germană, austriacă şi ungară[76] - adoptată în principal ca remediu urgent pentru degringolada clasei meşteşugăreşti, în consonanță cu procesul de tranziție spre politica economică protecționistă de ansamblu. Lansată de proiectele conservatoare nefinalizate ale lui Petre P. Carp - din 1881, reluat în 1888 - şi Nicolae Filipescu - din 1901 -, concepția combătută în anii 1920 se concretizase prin legea pentru organizarea meseriilor din 1902 - promovată de ministrul liberal al Agriculturii şi Domeniilor Basile M. Missir[77] -, apoi prin cea de organizare a meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti

---

74 N. Ghiulea, „Les syndicats ouvriers en Roumanie", în *Les documents du travail* 9: 97-98, mai-juin 1925, pp. 107-136.

75 Grigore Trancu-Iaşi, *Chestiuni economice şi financiare*, Bucureşti, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919; D.R. Ioanițescu, *La legislation du travail en Roumanie. Aperçue historique*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1926.

76 *La liberté syndicale, vol. 3: Allemagne, Ancienne Autriche-Hongrie, Autriche, Hongrie, République Tchécoslovaque, Pologne, États Baltes, Danemark, Norvège, Suède, Finlande*, Genève, Bureau International du Travail, 1928, pp. 7-150.

77 B. M. Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor şi regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterile corpurilor legiuitoare şi de proiectele de legi anterioare*, Bucureşti, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905.

din 1912, inițiată de ministrul conservator al Industriei şi Comerțului D.S. Nenițescu.[78] Prevăzând organizarea muncii pe baza breslelor şi corporațiilor semiobligatorii constituite ca instituții de drept public - corporații cu minimum 50 de membri în cazul legii Missir, bresle cu minimum 25 de membri înglobate în corporații cu minimum 1000 de membri în cazul legii Nenițescu - cele două reglementări au fost descrise de comentatori contemporani - ca Virgil Madgearu, în broşura *Bresle vechi şi bresle noi* din 1912[79] sau Constantin C. Numian, într-o teză de doctorat cu titlu similar din 1915[80] - ca îndatorate modelelor străine şi deviind de la tradiția locală. Caracterizarea este în fapt asumată de chiar promotorii respectivei politici, lucru dovedit nu doar de enumerarea atentă a surselor de inspirație externe în ampla expunere de motive a documentului din 1902, dar şi de prezența printre ele a chiar legii franceze pentru libertatea sindicală din 1884, împreună cu o retrospectivă a tribulațiilor legislative din aceeaşi țară şi o pledoarie pentru înțelegerea inițiativei româneşti ca „împăcând principiile liberale”. Remarca este susținută prin aceea că apartenența persoanelor la organizațiile profesionale preconizate urmează să fie determinată de o combinație între obligație şi liberul arbitru. (Aşa cum se explică, „formarea unei corporațiuni depinde numai de voința celor interesați”, dar, „odată [...] formată corporațiunea, face parte din ea orice meseriaş de aceeaşi meserie din comună”,[81] decizia majorității impunând deci exigențe de obligativitate pentru ceilalți reprezentanți ai grupului profesional dintr-o unitate administrativă.)

---

[78] *Lege pentru organizarea meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti, cu modificările ulterioare*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1931.

[79] Virgil Madgearu, *Bresle vechi şi bresle noi*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co, 1912.

[80] Constantin C. Numian, *Breslele vechi şi breslele noi*, Piteşti, f.e., 1915.

[81] Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor*, p. 64.

Patru vârste româneşti ale politicii sociale sub auspicii corporatiste

Atunci când apără din perspectiva liberalismului - dar şi sub auspiciile unei sinteze dintre corporatismul medieval şi sindicalismul modern - dreptul şi obligația statului de a-şi asuma responsabilități în materie de protecție socială - prin opoziție cu orbirea liberală față de chestiunea muncii manifestată până la 1884 în Franța şi în alte părți - Basile Missir se alătură altor exponenți ai unui curent de conştientizare a cercurilor politice şi ideologice nesocialiste în legătură cu problematica definitorie a socialismului. Dintre oamenii timpului, se cuvin amintiți ca situându-se în această grupare Take Policrat - cu *Legislațiunea muncii* din 1908[82] - N. Petrescu-Comnen - cu *Studiu asupra intervențiunii statului între capital şi muncă* din 1910[83] -, sau I.N. Angelescu - tratând subiectul indirect în *Cooperația şi socialismul în Europa* din 1913.[84] Altminteri, nu toate pledoariile genului subscriu şi compromisului semicorporatist, lucru dovedit de intervențiile de la acea vreme ale lui Trancu-Iaşi[85] sau ale colaboratorului său, Nicolae P. Romanescu.[86]

Dacă aşezământul din 1902 a oferit reglementări doar pentru organizarea meşteşugarilor patroni şi salariați,

---

[82] Take Policrat, *Legislațiunea muncei*, Bucureşti, Tipografia Aurora, 1908.
[83] N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital şi muncă*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gőbl, 1910.
[84] I.N. Angelescu, *Cooperația şi socialismul în Europa*, Bucureşti, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Bauer, 1913.
[85] Grigore Trancu-Iaşi, *Câteva articole în chestiunea meseriaşilor şi muncitorilor*, Galați, Tipografiile Dunărea, 1914.
[86] N.P. Romanescu, *Legea asupra sindicatelor profesionale. Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă*, Bucureşti, Tiparul „Oltenia”, [1921]. Citat ca un critic al legii de la 1902 în Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor*, p. 117.

a ucenicilor şi a calfelor din micile întreprinderi şi ateliere - lăsând la o parte muncitorii din marea industrie şi angajații statului, alături de lucrătorii din industria la domiciliu şi de meşteşugarii satelor - cel adoptat după un deceniu a aspirat, în principiu, să elaboreze un cadru de organizare pentru toate categoriile muncii.[87] În ciuda progresului înregistrat astfel, socialismul epocii a respins legile corporațiilor în baza tendinței lor de a defavoriza proletariatul în curs de extindere din sfera marelui capital industrial, acuzându-le totodată pentru politica lor deliberată de încorporare a angajatorilor şi a angajaților în aceleaşi organe de reprezentare profesională şi, deci, de obliterare a intereselor muncii în relația sa cu capitalul. În plus, relansându-se la 1906 chiar pe fundamentul mişcării sindicale[88] - după degringolada primei organizații politice de la 1899 şi înainte de constituirea celei de-a doua, la 1910 - discursul socialist a abordat problema sindicate *vs.* corporații din unghiul caracterizării gheriste a structurii socio-economice româneşti ca o distorsiune a capitalismului rezultată din fuziunea perversă dintre elemente ale societății capitaliste şi remanențe ale feudalismului, precum şi a directivei corespunzătoare pentru o politică liberală locală consecventă cu principiile generice ale doctrinei. Exprimată în modul cel mai pregnant de I.C. Frimu[89] şi de Cristian Racovski - în jurul revistei *România muncitoare*, situată în adversitate parțială asupra subiectului

---

87 Ministerul Industriei şi Comerțului, *Anchetă cu privire la meseriaşi şi la aplicarea legii pentru organizarea meseriilor*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, vol. 1-2, 1908-1909.

88 „Prima conferință a mişcării muncitoreşti din România după refacerea ei (13, 14, 15 august 1906). Moțiuni şi rezoluții”, în *Documente din mişcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947, pp. 331-349.

89 Nicolae Petreanu, Dan Baran, *I.C. Frimu. Studiu şi antologie*, Bucureşti, Editura Politică, 1969, pp. 28-29.

cu gazetele contemporane *Meseriaşul român* şi *Vocea meseriaşului* - critica socialistă a corporațiilor revigorate se întemeiază pe descrierea lor ca întruchipând o contrazicere a dreptului modern de asociere. Dar, alături de respingerea corporatismului cu caracter de obligativitate şi de promovarea asocierii sindicale liber-consimțite pe baza revendicării de aplicare consecventă a principiilor constituționalismului liberal,[90] argumentația socialistă se desfăşoară şi pe o altă direcție: anume, cea de anexare a mişcării sindicale la propriile sale obiective de lungă durată, aşa cum arată afirmații ale lui Racovski cum ar fi că „lupta politică este o prelungire şi încoronare a luptei sindicale”, că „mişcarea socialistă este forma cea mai desăvârşită a mişcării sindicale” şi că „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică”.[91] Dezbaterile repetate despre dezangajarea politică a organizațiilor de reprezentare profesională[92] nu vor putea înlătura insidioasa ambiguitate nici după război.[93] Aşa cum am menționat deja, politica libertății sindicale din deceniul al treilea a trebuit să fie promovată prin opoziție cu politizarea socialistă a sindicalismului muncitoresc. Ea a fost supusă, însă, şi presiunii exercitate, dinspre dreapta, de tabăra supraviețuirilor corporatiste.

---

[90] Cristian Racovski, *Jos corporațiile*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1907; Idem, *Jos legea meseriilor. Ce nu vrem şi ce vrem*, ed. a II-a, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1913.

[91] Idem, *Sindicatele muncitoreşti. Rolul şi istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906, pp. 50-52.

[92] *Dezbaterile celui de-al doilea congres al Partidului Social-Democrat şi al patrulea al Uniunii Sindicatelor*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, [1912]; *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1914.

[93] *Mişcarea sindicală din România, 1923-1926*, Cluj, Tipografia „Gutemberg”, [1926]; *Mişcarea sindicală din România în anii 1926-1930*, Bucureşti, Tipografiile Române Unite, [1931].

Într-adevăr, deşi legea din 1921 a fost menită să dezrădăcineze aşezămintele corporatiste de la 1902-1912 cu aceeaşi energie ca şi cea arătată de decretul din 1873 în relație cu breslele străvechi, perioada de până la 1933 avea să fie marcată de coabitarea confuză a instituțiilor create în orizontul legii Nenițescu şi a organizațiilor profesionale înființate sub noul regim juridic. O cauză a fenomenului a fost dificultatea unificării legislative - în acest domeniu ca şi în altele - a României Mari, legile ungară de la 1884, respectiv austriacă de la 1907 - ambele cu caracter semicorporatist - continuând să reglementeze relațiile sociale relevante din Transilvania, respectiv Bucovina, iar condițiile înapoierii basarabene impunând extinderea grăbită în regiune a legii de la 1912, printr-un act din septembrie 1923.[94] În acelaşi timp, chiar în Vechiul Regat, breslele au continuat să îşi exercite responsabilitățile din domeniul învățământului profesional - atribuite prin articolul 67 al legii Nenițescu -, după cum corporațiile şi-au îndeplinit şi ele în continuare funcția de „prime organe” ale asigurărilor sociale - alocată în baza articolului 78 al aceleiaşi legi. După ce acționaseră în această calitate, până la 1920, în subordonarea Casei Centrale a Meseriilor, Creditului şi Asigurărilor Muncitoreşti din cadrul Ministerului Industriei şi Comerțului, ele au rămas necesare şi după ce organismul coordonator a fost preluat de noul Minister al Muncii[95] (şi în ciuda faptului că articolul 65 al legii sindicatelor a prevăzut înlocuirea lor cu o rețea instituțională de bază formată din „case de asigurare”).

---

[94] *Lege pentru extinderea în Basarabia a dispozițiunilor privitoare la exercitarea şi controlul meseriilor, dispozițiuni cuprinse în legea pentru organizarea meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti din 1912, în vigoare în Vechiul Regat*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1923.

[95] Georges Chiriac, *Les assurances sociales en Roumanie*, Paris, N. Pedone, Éditeur, 1932.

Cea de-a treia moarte succesivă a structurilor corporatiste româneşti - survenită după decesele anterioare, din 1873 şi 1921 - a avut loc în virtutea unei decizii a Ministerului Muncii din iulie 1933,[96] adoptată ca o concluzie a mult amânatei legi de unificare a sistemelor de asigurări sociale - sub administrația aceluiaşi minister - din luna aprilie a aceluiaşi an,[97] precum şi a legii pentru înființarea Camerelor de Muncă - însărcinate, între altele, cu administrarea învățământului profesional -, din octombrie 1932.[98] Cu câțiva ani înainte de a fi agonic desființate, organizațiile profesionale din formula legislativă 1912 îşi cristalizaseră o conştiință ideologică, exprimată din octombrie 1929 într-o revistă intitulată *Gazeta meseriilor*[99] şi tradusă prin alcătuirea unei Confederații Generale a Breslelor, în septembrie 1930.[100] În iulie 1930, periodicul

[96] „Decizia Ministerului Muncii nr. 30524 din 4 aprilie 1933 cu privire la desființarea breslelor din Vechiul Regat şi trecerea atribuțiilor asupra altor organe", în *Codul muncii*, ed. de D. Constantinescu, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1939, pp. 21-22.

[97] *Lege pentru unificarea asigurărilor sociale*, ed a IV-a adnotată cu jurisprudență şi indice alfabetic, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay, [1937]. O altă lege a asigurărilor sociale a fost adoptată în decembrie 1938: *Legea asigurărilor sociale*, Bucureşti, Editura S.A.R. „Lumina Românească", [1938].

[98] „Lege pentru înființarea camerelor de muncă", în *Monitorul oficial* 238, 11 octombrie 1932, pp. 5887-5893. O primă lege pentru înființarea Camerelor de Muncă a fost adoptată în 1927, fără a fi aplicată consecvent: „Lege pentru înființarea şi organizarea camerelor de muncă şi a Consiliului Superior al Muncii", în *Monitorul oficial* 83, 14 aprilie 1927, pp. 5049-5057.

[99] M. Marinescu, „Organizarea muncii", în *Gazeta meseriilor* 1: 1, 27 octombrie 1929, p. 4; M. Barasch, „Legislația muncii în România. Mişcarea legislativă de după război", în *Gazeta meseriilor* 1: 4, 18 noiembrie 1929, p. 1; (nesemnat) „Corporații şi bresle. Ce politică facem?", în *Gazeta meseriilor* 1: 8, 16 decembrie 1929, p. 1.

[100] C. Arsenie, „În preajma congresului breslelor", în *Gazeta meseriilor* 1: 44, 25 august 1930, p. 1; (nesemnat) „Constituirea

începuse să publice articole îndreptate împotriva principiului sindicalist de asociere profesională şi în favoarea celui corporatist (tratat ca niciodată dezrădăcinat).[101] La acea vreme, mişcarea de la *Drum nou* - altminteri constituită pe baza structurilor asociative create în orizontul legii de la 1921 şi sprijinită în prima etapă, prin periodicul *Glasul micii industrii*, de Uniunea Generală a Micilor Industriaşi şi Meseriaşi Patroni din România Mare,[102] întemeiată printr-o lege specială tot în 1921, în octombrie[103] - exista deja, cu perspectiva sa corporatistă de tip nou. La momentul 1933, când *Gazeta meseriilor* ia act de dispariția contradicției instituționale din contextul căreia se născuse, *Calendarul* şi *Lumea nouă*, Blocul Cetățenesc al lui Forțu şi Liga Corporatistă a lui Manoilescu se alăturaseră discursului cu susținători victorioşi - sau pe cale de a accede la victorie - nu doar în Italia, dar şi în Portugalia şi Austria.[104] Supraviețuind sub titlul schimbat

---

Confederației Generale a Breslelor. Congresul de la 28, 29 şi 30 septembrie. Discursurile rostite", în *Gazeta meseriilor* 1: 52, 20 octombrie 1930, pp. 1, 3.

[101] M. Roşu, „Falimentul sindicalismului", în *Gazeta meseriilor* 1: 40, 28 iulie 1930, p. 1.

[102] (nesemnat) „Marea întrunire publică a Confederației Generale a Asociațiilor Profesionale", în *Glasul micii industrii* 9: 3, 15 iulie 1930, pp. 3-4.

[103] (nesemnat) „Scopul Uniunei", în *Glasul micii industrii* 1: 1, 1 martie 1922, pp. 1-2.

[104] B. Mirkine-Guetzévitch, „Le regime corporatif", în *Revista de drept public* 9: 5-8, mai-august 1934, pp. 123-138; Heinrich Wagner, „Constituția austriacă", în *Revista Fundațiilor Regale* 2: 3, martie 1935, pp. 575-594; Mihail Manoilescu, *Portugalia lui Salazar*, Bucureşti, Tipografia „Modernă", 1936; Mircea Nuțescu, „Sistemul corporatist în Italia", în *Politica socială* 5: 144, 1 februarie 1938, pp. 1-2; Idem, „Dictatura corporativă. Aspecte din viața corporativă portugheză", în *Politica socială* 5: 151, 24 aprilie 24, 1938, p. 1; Petre Corcoveanu-Balş, „Organizarea corporațiilor de meseriaşi în Franța", în *Politica socială* 5: 156, 5 iunie 1938, pp. 1, 3; I. V. Gruia, „Particularitățile

- în mod grăitor - de *Gazeta meseriilor şi asigurărilor sociale*, ea va continua să dezbată problemele politicii sociale în ambianța celei de-a patra vârste a ideii corporatiste din România,[105] curmată în 1944 cu o eficacitate atât de teribilă[106] încât să împingă în registrul neființei, pentru multă vreme, şi memoria vârstelor precedente.

---

corporatismului german", în *Analele Facultății de Drept din Bucureşti* 2: 1, 1940, pp. 215-271.

105 (nesemnat) „Camerele de muncă", în *Gazeta meseriilor şi asigurărilor sociale* 5: 45-48, 24 noiembrie 1933, p. 21; G.N. Dulca, „Camerele de muncă şi asociațiile profesionale", în *Gazeta meseriilor şi asigurărilor sociale* 2: 51, 22 iunie 1934, p. 1; Idem, „Asociațiile profesionale în viața publică", în *Gazeta meseriilor şi asigurărilor sociale* 6: 15, 14 august 1934, p. 1; Idem, „Camerele profesionale şi reprezentanțele lor parlamentare", în *Gazeta meseriilor şi asigurărilor sociale* 6: 23, 15 decembrie 1934, p. 1; (nesemnat) „Organizarea breslelor", în *Gazeta meseriilor şi asigurărilor sociale* 11: 17, 3 septembrie 1939, p. 1.

106 D. R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1945; Gheorghe Țuțui, Coțofană Paraschiv, *Sindicatele din România în anii revoluției populare*, Bucureşti, Editura Politică, 1970.

Liberalismul de stânga pe filiera românească. O victimă a politicii memoriei?

Într-o recenzie a cărții lui Mihail Manoilescu despre teoria protecționismului şi a schimbului internațional din 1929, publicată în numărul din martie 1930 al periodicului britanic *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, economistul Roy Forbes Harrod - viitor consilier al lui Winston Churchill în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum şi al Fondului Monetar Internațional în anii 1950, şi la acea vreme deja un apropiat al lui John Maynard Keynes (cu mult înainte de a deveni primul dintre biografii acestuia) - descria implicațiile din planul politicii economice la nivel național al perspectivei dezvoltate de autorul român în domeniul relațiilor economice internaționale ca dominate de deziderutul „protecției acordate celor puternici", în defavoarea - de durată neprecizată - a celor mai slabi (ramurile industriale cu productivitate superioară fiind îndrituite să beneficieze de sprijin guvernamental în mai mare măsură decât cele cu productivitate scăzută în scopul dezvoltării naționale de ansamblu, iar agricultura urmând să fie defavorizată permanent spre beneficiul industriei ca urmare a aceluiaşi raționament).[1]

Versiune anterioară în *Polis. Revistă de ştiințe politice* 6: 4 (s. n.), 2018, pp. 81-94. O versiune a fost prezentată în cadrul conferinței „Ideile României Mari", organizată de asociația Orbis Tertius şi de Muzeul Municipiului Bucureşti în data de 20 octombrie 2018.

[1] R.F. Harrod, „Review: Mihail Manoilesco, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929", în *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 9: 2, 1930, pp. 250-251.

Presiuni umanitare şi diversiuni ideologice

Aşa cum este formulată succint de către Harrod cu referire la un aspect particular al viziunii ce constituie obiectul comentariului, caracterizarea lui Manoilescu poate fi reținută ca definitorie pentru întreaga filozofie a teoreticianului recenzat cu promptitudine. Cea mai bună confirmare poate fi găsită în alocuțiunea rostită de cel din urmă în acelaşi an, cu ocazia unei conferințe organizate de filiala românească - funcționând din 1928 - a Asociației Internaționale pentru Progresul Social - înființată în 1925 prin fuziunea dintre alte trei organisme, create între 1889 şi 1910 - şi menite să marcheze un deceniu de la înființarea ministerului român al Muncii şi Ocrotirilor Sociale (avându-l în frunte la acel moment pe național-țărănistul Ion Răducanu, după ce fusese fondat sub conducerea averescanului Grigore Trancu-Iaşi, în martie 1920). Dezvoltată prin opoziție cu intervențiile din cadrul aceleiaşi manifestări ale lui Albert Thomas - primul director al Biroului Internațional al Muncii al Ligii Națiunilor, ocupând funcția respectivă de la înființarea forului menționat în 1919 până la decesul din 1932, şi aflat la cea de-a doua vizită în România în această calitate (după cea din 1924), pledoaria lui Manoilescu contestă legitimitatea unor standarde universale de protecție socială formulate fără a se lua în considerare decalajele de dezvoltare dintre societățile naționale, argumentând că handicapul rezultat din asemenea presiuni externe cu temeiuri umanitare pentru patronatele țărilor de felul României nu puteau avea decât efecte adverse de lungă durată asupra intereselor colective[2] (discursul fiind pronunțat, totuşi, într-un moment când România ratificase peste 50% din proiectele de convenție şi

[2] Mihail Manoilescu, „La classe patronale et la politique sociale"; „Discours de M. Albert Thomas", ambele în G. Taşcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, Bucureşti, f.e., 1930, pp. 85-102, resp. 103-111.

recomandările emise de organizația printre ai cărei membri fondatori se număra, cu mult peste media de 26% din rândul tuturor statelor componente[3]).

Survenită la jumătatea procesului de transformare a gândirii lui Manoilescu - desfăşurat cam pe parcursul unui deceniu şi jumătate, având ca punct de plecare poziția autoritarismului edulcorat al „neoliberalismului" intervenționist local de la începutul anilor 1920 (diagnosticat foarte devreme în orizont comparativ de Leo Pasvolsky în cartea sa *Economic Nationalism of the Danubian States* din 1928[4]) şi încheiat prin adoptarea concepției politice corporatiste în strânsă asociere cu fascismul (nu mai devreme de primăvara lui 1932, şi definitivată pe versantul fuziunii parțiale cu dreapta radicală abia în 1937[5]) - critica la adresa politicii sociale formulată în 1930 vehicula, desigur, idei cu largă circulație în mediul politic şi economic românesc al epocii. Exprimate mai evaziv în articole din *Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România*,[6] ele căpătaseră, astfel, formulări de mare

[3] I. Setlacec, „Din activitatea Ministerului Muncii în raport cu Biroul Internațional al Muncii din Geneva", în I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, Bucureşti, Eminescu S.A., 1930, pp. 99-110.

[4] Leo Pasvolsky, *Economic Nationalism of the Danubian States*, London, The Macmillan Company, 1928. Vezi şi Idem, „Review: Mihail Manoilesco, *The Theory of Protection and International Trade*, London, P.S. King, 1931", în *The American Economic Review* 22: 3, 1932, pp. 477-478.

[5] Victor Rizescu, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 95-210.

[6] C.R. Mircea, „Munca. Rolul statului în ordonarea muncii", în *Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România* 1: 8-9, 1 august-15 septembrie 1922, pp. 129-130; Idem, „Ratificarea convențiilor privind organizarea muncii", în *Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România* 5: 5, 1-15 martie 1926,

influență în texte ale lui Ștefan Zeletin - antecesor al lui Manoilescu în albia crezului „neoliberal” menționat -, precum „Politica muncii” - publicat în *Dreptatea socială* în 1923[7] - sau „Orele de muncă şi producția”, apărut în revista *Plutus* în 1924[8] (cel dintâi reținut şi în cuprinsul volumului *Neoliberalismul* din 1927).

Atitudinea adversă față de politica Organizației Internaționale a Muncii şi a partizanilor săi locali nu era reprezentată, în epocă, doar de curentul de gândire indicat. Ea poate fi regăsită - desigur cu temeiuri şi obiective diferite - în tabăra stângii socialiste şi comuniste şi a mişcării sindicale strâns afiliate ei. Un articol din ziarul *Socialismul*, publicat în februarie 1918 - în condițiile războiului şi ale ocupației germane -, discută problema „legislației internaționale a muncii” - proiectată deja de Asociația Internațională pentru Legislația Muncii, fondată la Basel în 1901, în continuarea ideilor lui Daniel Legrand din anii 1840 şi a unor mai vechi demersuri elvețiene din anii 1880[9] - pentru a da expresie temerii că „odată devenită internațională, această legislație nu va putea fi schimbată prin niciun succes al unei organizații muncitoreşti naționale”,

---

pp. 127-129; Ion Lărgeanu, „Politica socială”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România* 13: 1-2, ianuarie-februarie 1935, pp. 10-11. Promovând un discurs cu accente diferite, Uniunea Camerelor de Comerț şi Industrie a publicat, totuşi, în organul său oficial, traducerea conferinței citate a lui Manoilescu din 1930, gestul survenind în scurta perioadă (1929-1930) când acesta a deținut preşedinția instituției în cauză. Vezi Mihail Manoilescu, „Clasa patronală şi politica socială”, în *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț şi de Industrie* 5: 3, martie 1930, pp. 189-198.

[7] Ștefan Zeletin, „Politica muncii”, în *Dreptatea socială* 1: 20, 15 noiembrie 1923, pp. 455-464.

[8] Idem, „Orele de muncă şi producția”, în *Plutus* 1: 75, 7 ianuarie 1924, p. 3.

[9] Antony Alcock, *History of the International Labor Organization*, London, Palgrave Macmillan, 1971, pp. 6-11.

transformându-se astfel într-o piedică aşezată în calea emancipării sociale autentice. Aceasta din cauză că „în fața proletariatului francez victorios de pildă, care ar putea impune capitalului francez condițiuni mai favorabile, se va ridica puterea capitalului englez [sau] american", prevalându-se de respectivele norme internaționale.[10] Discutând mai târziu, după război, în septembrie 1920, noțiunea de „ocrotiri sociale" inclusă - aşa cum am amintit - în titulatura extinsă a nou înființatului Minister al Muncii, acelaşi periodic o descoperă ca „anacronică din păcate şi contrazicătoare, cu toată frumusețea cuvintelor îmbinate", din moment ce „ocrotirile nicicând nu au putut mulțumi o muncitorime dornică de luptă şi [de] autoemancipare".[11]

Temerile astfel exprimate erau parțial confirmate, cu siguranță, de reprezentanții perspectivei tratate ca o diversiune de la țelurile socialiste, aşa cum dovedeşte, spre exemplu, un articol din ziarul averescan *Îndreptarea*, din februarie 1923, aparținând lui D.R Ioanițescu - fost secretar general al departamentului ministerial condus de Trancu-Iaşi, înainte de a se alătura Partidului Național-Țărănesc şi a ajunge el însuşi la conducerea aceluiaşi minister, în perioada 1932-1933 -, unde se discută ante-proiectul de cod al muncii lansat de liberalul Gheorghe Mârzescu - stând la originea unui proiect legislativ ce avea să eşueze în 1924[12] -, spunându-se că „un adevărat cod al muncii trebuie să asigure muncitorului o cât mai largă protecțiune şi participare la rezultatul muncii sale, fără să constituie o tiranie asupra elementului patronal, care-şi are rolul său definit în industrie".[13] Altminteri, principalul

---

[10] (nesemnat) „Legislația internațională a muncii", în *Socialismul* 9: 35, 10/23 februarie 1918, p. 2.
[11] D. Păcurariu, „Ocrotirile sociale", în *Socialismul* 14: 196, 4 septembrie 1920, p. 1.
[12] *Anteproiect. Codul Muncii*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1923.
[13] D. R. Ioanițescu, „Codul Muncii. Anteproiectul Ministerului Muncii", în *Îndreptarea* 6: 44, 24 februarie 1923, p. 1.

criteriu de departajare dintre cele două viziuni era constituit de chestiunea bazei legislative a reprezentării intereselor profesionale, tranşată provizoriu de statul român - până la experimentele corporatiste ale regimului carlist, din 1938-1939 - prin legea din mai 1921 pentru organizarea sindicatelor patronale, de salariați şi mixte[14] şi cea din februarie 1924 pentru înființarea persoanelor juridice[15] (în orizontul articolului 27 al constituției din 1866, respectiv al articolelor 5 şi 29 ale constituției din 1923, primele două statuând principiul libertății de asociere şi cel din urmă precizând că modalitatea de dobândire a personalității juridice de către asociațiile constituite prin exercițiul acestui drept urmează să fie stabilită de legislația ordinară). În răspărul concepției socialiste potrivit căreia „lupta politică este o prelungire şi încoronare a luptei sindicale" - astfel încât „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică",[16] cu alte cuvinte „în sindicat nu se poate face decât o singură politică, cea socialistă"[17] -, apărată consecvent de lideri precum Cristian Racovski şi având întotdeauna câştig de cauză prin confruntare cu opinia minoritară că sindicatele, „trebuind să se ocupe de chestiunile pur materiale, trebuie să fie neutre în toate", deci „în ele, nu trebuie să ne preocupe naționalitatea, credințele religioase sau politice ale membrilor",[18] legea de la 1921 - preconizată de Trancu-Iaşi în discursurile sale din Camera Deputaților rostite în

---

[14] „Lege asupra sindicatelor profesionale", în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.
[15] *Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1924.
[16] Cristian Racovski, *Sindicatele muncitoreşti. Rolul şi istoria lor*, Constanța, Cercul de Editură Socialistă, 1906, pp. 50-52.
[17] *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1914, p. 53.
[18] *Ibid.*, p. 40.

perioada iunie-octombrie 1918[19] - apără teza autonomiei şi depolitizării asociațiilor profesionale - menite să îşi restrângă activitatea la „studiul, apărarea şi dezvoltarea intereselor profesionale” - în conformitate cu paradigma legislativă franceză din domeniu elaborată între 1884 şi 1901,[20] asumată de Organizația Internațională a Muncii şi apărată de aceasta pe baza anchetelor sistematice asupra libertății sindicale întreprinse în colaborare cu guvernele țărilor implicate.[21]

Pachetul legislativ având ca nucleu reglementarea problemei sindicale a beneficiat de sprijinul unor teoreticieni de şcoală liberală clasică - deci cu o orientare antizeletiniană şi antimanoilesciană în privința dimensiunii etatiste a dezvoltării economice naționale - precum Gheorghe Taşcă sau George Strat, amândoi participând la conferința din 1930 unde a avut loc polemica dintre Manoilescu şi Thomas, iar cel de-al doilea elaborând, spre beneficiul organizației conduse de politicianul reformator francez, un raport despre libertatea sindicală în România, publicat mai întâi ca o serie de articole din *Analele economice şi statistice*, în 1927.[22] Tot aici trebuie încadrat E.A. Poulopol - viitor colaborator al lui Strat la revista *Libertatea. Economică, politică, socială, culturală*, înființată

---

19 Grigore Trancu-Iaşi, *Chestiuni economice şi financiare*, Bucureşti, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919, pp. 5-17.
20 Paul Louis, *Le syndicalisme européen*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914; *Code du Travail et de la Prévoyance Sociale*, ed. par Gaston Grolet et Charles Vergé, huitième édition, Paris, Librairie Dalloz, 1920, pp. 74-76.
21 *La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1927; *La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Éspagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.
22 George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Curierul Judiciar” S.A., 1927.

în ianuarie 1933,[23] dar şi comentator favorabil al doctrinei sindicaliste întemeiată pe tezele pluralismului juridic a lui Leon Duguit, în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* din 1930[24] (în prelungirea unui text al lui Duguit însuşi găzduit de aceeaşi revistă în 1927,[25] dar şi în dezacord implicit cu critica formulată mai târziu la adresa respectivului filozof al dreptului, de pe o poziție liberal-conservatoare vag precizată, de către N. Steinhardt, în cartea sa *Dreptul social. Pretenții şi iluzii* din 1936[26]).

Sincretism doctrinar şi intervenții mediatoare

Doctrina fundamentală subiacentă legislației în cauză nu s-a cristalizat, însă, pe făgaşul eforturilor de relansare a principiilor individualiste ale viziunii liberale şi de revigorare a activităților antreprenoriale neîngrădite de comandamente intervenționiste, în răspărul direcției protecționiste inaugurate de Dionisie Pop-Marțian în epoca domniei lui Cuza.[27] Forjată în jurul ideii de intervenție

---

[23] E.A. Poulopol, „Politica anti-umanistă şi individul", în *Libertatea* 1: 2, 20 ianuarie 1933, pp. 21-22.

[24] Idem, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit", în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* 9: 1-3, 1930-1931, pp. 277-306. Vezi şi Léon Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, deux. ed., Paris, Félix Alcan, 1911; Cécile Laborde, „Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-1925)", în *History of European Ideas* 22: 3, 1966, pp. 227-244.

[25] Léon Duguit, „Le syndicalisme en France" în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* 7: 1-2, 1927, pp. 1-14.

[26] N. Steinhardt, *Dreptul social. Pretenții şi iluzii*, Bucureşti, Tipografia „Caragiale", 1936. Vezi şi Idem, „Socialiştii apărători ai libertății", în *Libertatea* 5: 9, 5 mai 1937, pp. 161-163.

[27] Victor Rizescu, „The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 19-54.

mediatoare necesară a statului în relațiile dintre capital şi muncă, ideologia legitimatoare a politicii sociale din anii 1920 a fost exprimată cel mai succint în articolul 21 al constituției din 1923, unde se afirmă că „toți factorii producțiunii se bucură de o egală ocrotire", şi prin urmare „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre aceşti factori pentru a preveni conflicte economice şi sociale" (situat la capătul unei serii de articole, inaugurate de cel cu numărul 17 şi străbătute de tendința redefinirii proprietății ca o funcție socială, prin opoziție cu articolul 19 al actului constituțional de la 1866). Ea trebuie definită ca o parte a procesului amplu de conştientizare a constituționalismului liberal - cu multiplele sale versiuni şi orientări - în legătură cu problematica socială - având în fundal atitudinea dezvăluită în acest context ca o orbire îndelungată a discursului politic modern dominant față de chestiune, pe parcursul primelor etape ale capitalismului industrial, şi manifestată cel mai pregnant prin interzicerea oricăror forme de coaliție profesională, în virtutea articolelor 414-416 ale codului penal napoleonian din 1810[28] -, dar totodată ca efect al acțiunii specifice desfăşurate de promotorii unei orientări liberale de stânga, identificabilă ca atare în perimetrul de ansamblu al teoriei politice asociate în modul cel mai nemijlocit cu tiparele economiei capitaliste.

Deopotrivă în orizontul larg al cristalizării ideii de drepturi sociale ca parte integrantă a democrației liberale - în continuarea noțiunilor de drepturi civile şi drepturi politice, şi însoțită de constituirea treptată a aşezămintelor statului bunăstării pe această bază teoretică[29] - şi în cel mai restrâns, al elaborării unor pledoarii cu rezonanța recognoscibilă şi implicațiile aparte ale stângii liberale,

---

[28] *Code Pénal. Édition originale et seule officielle*, Paris, L' Imprimerie Imperiale, 1810, pp. 97-98.
[29] Asa Briggs, „The Welfare State in Historical Perspective", în *European Journal of Sociology* 2: 2, 1961, pp. 221-258.

procesul de transformare indicat a avut loc în virtutea unui dialog susținut cu tradiția socialismului marxist. În mediul românesc de la începutul secolului XX, mărturia acestor interferențe marcate de departajări critice se găseşte, astfel, în detaliata expunere de motive avansată de ministrul liberal al Agriculturii şi Domeniilor Basile P. Missir pentru promovarea legii de organizare a meseriilor de la 1902[30] (clădită pe un compromis semicorporatist ce avea să fie reînnoit în cadrul legii mai cuprinzătoare cu acelaşi conținut de la 1912, împotriva căruia s-au pronunțat în epocă socialişti ca Racovski şi nesocialişti din mai multe tabere politice şi grupări ideologice, cu argumente foarte asemănătoare). Lucrarea *Cooperația şi socialismul în Europa* de la 1913 a economistului I.N. Angelescu[31] aparține aceluiaşi curent, ea fiind urmată după câțiva ani de o intervenție a sa unde se explică faptul că „nu numai motive economice, dar şi motive de natură socială, morală, îndeamnă pe reformatorii înaintați ai timpului nostru să tindă la schimbarea repartizării bogățiilor", astfel încât „să aducă în stare toate clasele [...] să colaboreze [...] la dezvoltarea economică şi socială"[32] (resorturile fundamentale ale pledoariei fiind clarificate mai târziu ca îndatorate şcolii solidariste[33]). *Legislațiunea muncii* de la 1908 a lui Take Policrat argumentează şi ea că dacă „se poate crede, de unii nedumeriți asupra cestiunei legilor de raporturi între muncitori şi patroni sau capitalişti, că este vorba de o

---

30 B.M. Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor şi regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterile corpurilor legiuitoare şi de proiectele de legi anterioare*, Bucureşti, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1905.
31 I.N. Angelescu, *Cooperația şi socialismul în Europa*, Bucureşti, Albert Baer, 1913.
32 Idem, *Puterea economică şi puterea politică*, Bucureşti, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1916, p. 33.
33 Idem, „Solidarismul social-economic", în D. Gusti et al., *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, Tiparul „Cultura Națională", [1923], pp. 201-217.

mişcare propriu-zisă socialistă”, în realitate cele două fenomene „au multe părți asemănătoare, dar au şi deosebitri fundamentale”, atâta timp cât „mişcarea lucrătorilor primeşte societatea ca atare”, revendicând totodată un „spirit de solidaritate între toți factorii sociali, o tovărăşie [...] între muncă şi capital”.[34]

Cartea ambițioasă şi sofisticată a lui N. Petrescu-Comnen, intitulată *Studiu asupra intervențiunii statului între capital şi muncă* şi publicată în 1910 - în succesiunea unei mici intervenții din anul precedent, cu titlul grăitor *Câteva considerațiuni asupra socialismului şi asupra roadelor sale*[35] - disociază în mod consecvent obiectivele elementare ale liberalismului cu deschidere socială față de dezideratele socialiste, arătând că „ideile [...] asupra socialismului sunt foarte puțin stabile, deoarece adeseori ceea ce era socialist ieri, încetează de a mai fi socialist azi”, şi ca atare „pentru a putea rândui o lege printre legile socialiste, [...] nu este suficient să examinăm în mod superficial textul ei, ci să examinăm esența-i ultimă, spiritul şi intențiunea în care a fost concepută”. Aşa cum se spune aici, „o lege este socialistă când în intențiunea legiuitorului se constată [...] o tendință de spoliațiune, motivată de oarecari considerațiuni sentimentale independente de orice idee de drept. Să încetăm prin urmare a vedea vecinic, peste tot, fantoma socialismului, să cercetăm mai bine care sunt terenurile activității economice în care regimul libertății a dat rezultate satisfăcătoare, şi care sunt cele unde o intervențiune sinceră, lipsită de orice idee comunistă, este nu numai utilă, dar chiar indispensabilă”.[36] Este semnificativ că, înainte de a părăsi complet asemenea preocupări în folosul activității

---

[34] Take Policrat, *Legislațiunea muncei*, Bucureşti, Tipografia Aurora, 1908, pp. 40-46.

[35] N. Petrescu-Comnen, *Câteva considerațiuni asupra socialismului şi asupra roadelor sale*, Bucureşti, Tipografia „Gutenberg”, 1909.

[36] Idem, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital şi muncă*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gőbl, 1910, p. 8.

diplomatice, autorul poate fi regăsit ca prim delegat al guvernului român la conferința internațională a muncii de la Geneva din 1922, cu un discurs - reluat în numărul din iunie-august 1923 al *Buletinului muncii şi al ocrotirilor sociale* - menit să răspundă „clevetirilor răuvoitoare ale defăimătorilor noştri, care prezintă încă România ca țara reacțiunii”[37] (la scurtă vreme după ce organul oficial al Ministerului Muncii oferise - în mai 1921 - o descriere seacă şi neutră a tentativei de grevă generală din octombrie 1920,[38] relatând cu aceeaşi bunăvoință - în numărul din august-noiembrie 1920 - despre „controlul sindicalist al întreprinderilor şi chestia muncitorească în Italia” din preziua contraloviturii fasciste, pe baza corespondenței primite de la ataşatul comercial al ambasadei române de la Roma[39]).

Alături de practica legislativă şi administrativă a unor Trancu-Iaşi sau Ioanițescu, deceniul al treilea a adus şi împământenirea disciplinei academice a economiei sociale, servită spre exemplu, în spațiul - larg şi sincretic definit - al speciei de gândire liberală indicate de figuri precum juristul Marco I. Barasch, exponent al dreptului muncii[40] cu rădăcini teoretice în doctrina „socialismului juridic” al lui Emmanuel Lévy[41] (subiectul disertației sale

[37] „Cuvântarea rostită în şedința de la 23 octombrie 1922 a Conferinței Internaționale a Muncii (Geneva) de către dl. N. Petrescu-Comnen, prim delegat al guvernului român”, în *Buletinul muncii şi al ocrotirilor sociale* 4: 3-4-5, iunie-august 1923, p. 129.
[38] (nesemnat) „Situația grevei generale de la 18 octombrie 1920”, în *Buletinul muncii şi al ocrotirilor sociale* 2: 2, mai 1921, pp. 75-87.
[39] Mircea Christian, „Controlul sindicalist al întreprinderilor şi chestia muncitorescă în Italia”, în *Buletinul muncii şi al ocrotirilor sociale* 1: 5-8, august-noiembrie 1920, pp. 386-461.
[40] Marco I. Barasch, *Elemente de economie socială şi de legislație muncitorească*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului”, 1928.
[41] Carlos Miguel Herrera, „Le socialisme juridique d’Emmanuel Lévy”, în *Droit et société* 56-57, 2004, pp. 111-128.

publicate la Paris în 1923[42]). Tot în spiritul sincretismului menționat - caracteristic pentru „noul liberalism” cu orientare de stânga, aşa cum s-a constituit el din Anglia şi America până în Rusia,[43] prin departajare față de tarele plutocratice şi monopoliste ale capitalismului liberal de la sfârşitul secolului al XIX-lea (rezultate din degenerarea „sectară” a manchesterianismului[44]), dar înainte ca politica economică de sorginte keynesiană să-şi precizeze contururile în contextul New Deal[45] -, a fost formulată concepția „socialismului liberal”[46] a sociologului Dumitru Drăghicescu, cel mai amplu elaborată - prin nefirească juxtapunere cu doctrina lui Zeletin amintită anterior - în revista condusă de el ca director *Dreptatea socială*, din

---

[42] Marco I. Barasch, *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923.
[43] Michael Freeden, *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Oxford, Claredon Press, 1978; Andrzej Walicki, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Notre Dame, Ind., The University of Notre Dame Press, 1992 [1987], pp. 213-403; Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992; Marc Stears, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
[44] Victoria F. Brown, „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism”, în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982, pp. 269-301.
[45] Michael Freeden, „The Coming of the Welfare State”; Wayne Parsons, „Politics and Markets: Keynes and His Critics”, ambele în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 7-44, resp. 45-69.
[46] Serge Audier, *Le socialisme libéral*, Paris, La Découverte, 2006.

1923,[47] unde pledoaria în favoarea intervenției maximale a statului în sfera raporturilor dintre patronate şi salariați este însoțită de respingerea naționalizării de factură socialistă a unităților economice, pentru a fi apoi dezvoltată înspre proiectul unei economii dominate de regii sociale autonome[48] (bazată pe regimul de coproprietate a statului şi a salariaților şi urmând să fie edificată în asociere cu un sistem de impozitare progresivă[49]).

Ascensiunea perspectivei corporatiste, de dreapta, asupra politicii sociale şi a reprezentării profesionale - sprijinită din 1926, pe rând, de ziarele *Cuvântul*, *Curentul* şi *Calendarul* cu referire la modelul italian, dar şi propulsată de la firul ierbii de mişcarea asociațiilor profesionale a claselor mijlocii, începând din 1929, pentru fi apoi preluată ca platformă politică de Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, în 1932, şi de Liga Național-Corporatistă a lui Manoilescu, în 1933[50] - a avut loc, desigur, în defavoarea variatelor întrupări ale viziunii liberale de stânga. Altminteri, dacă în 1945 D.R. Ioanițescu putea contempla prima lege postbelică a sindicatelor ca pe o revenire la înțelepciunea momentului 1921[51] - după interludiul

---

[47] Dumitru Drăgicescu, „Burghezia şi socialismul liberal", în *Dreptatea socială* 1: 3, 15 februarie 1923, p. 95.

[48] Idem, „Naționalizarea întreprinderilor mari. Regia socială independentă", în *Dreptatea socială* 1: 9, 15 mai 1923, pp. 266-274; Idem, „Proprietatea în întreprinderile mari. Regimul cointeresării", în *Dreptatea socială* 1: 8, 1 mai 1923, pp. 227-234.

[49] Idem, „Proprietatea (capitalul) şi dreptatea socială. Cum se câştigă averile?", în *Dreptatea socială* 1: 12-13, 1-15 iulie 1923, pp. 367-368.

[50] Victor Rizescu, „Corporatism in the Romanian Tradition: Top-down and Bottom-up Lineages", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 233-252.

[51] D.R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1945.

corporatist al carlismului, el însuşi întrerupt prin decretarea economiei de război în octombrie 1941 -, iar teoreticianul cooperatist Gromoslav Mladenatz, împreună cu asociatul său M. A. Lupu, puteau comenta cu optimism tot atunci - şi din nou cu speranța de a se putea reînnoda firul rupt al întreprinderii de reformă socială lansate în succesiunea războiului precedent - virtuțile planului britanic Beveridge pentru asigurări sociale din 1942,[52] politica sindicală şi socială a comunismului a consacrat o reprezentare istorică a antecedentelor româneşti din domeniu - deja enunțată în anii 1946-1948[53] - în cuprinsul căreia toate partidele şi grupările nesocialiste ale epocii precomuniste apar ca reprezentante nediferențiate ale inerției şi ca exponenți de acelaşi calibru ai atitudinii de tergiversare agonică, tulburată doar de compromisuri neconcludente.[54] După 1989, tendința de identificare a liberalismului cu dreapta, prin opoziție cu stânga tratată ca tributară în mod privilegiat comunismului,[55] s-a conjugat

---

52 Gromoslav Mladenatz, *„Noile fundamente" ale ştiinței economice,* Bucureşti, Independența Economică, ed. a II-a, 1945, pp. 158-160; M.A. Lupu, *Planuri de securitate socială*, Bucureşti, Independența Economică, 1945, pp. 17-195; Victor Rizescu, „Competing Voices of the Drive to Planning? The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 253-281.

53 Gheorghe Apostol, *Legislația muncitorească în România ieri şi azi*, [Bucureşti], Editura Partidului Comunist Român, 1946; Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitoreşti române. Aspecte actuale", în *Studii* 1: 2, 1948, pp. 208-230.

54 Nicolae Petreanu, Ilie Ceauşescu, coord., *Mişcarea muncitorească şi legislația muncii în România*, 1864-1944, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1972.

55 Victor Rizescu, *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2015, pp. 15-23. Vezi şi Jerzy

cu cea de valorificare a culturii de dreapta precomuniste, ca o reacție față de memoria comunismului,[56] astfel încât să facă greu inteligibilă noțiunea unei filiere românești a liberalismului cu vocație socială, departajat, în aria domeniului său predilect de manifestare, atât în raport cu socialismul şi în relație cu corporatismul tradiționalist şi fascist, cât şi prin raportare la formele dominante ale gândirii şi practicii liberale din contextul național.

Cum s-a dovedit în mod repetat ca prea de dreapta pentru a fi repertoriat în mod concludent de unele reconstituiri istorice şi prea de stânga pentru a trezi interesul fecund al altora, e chiar probabil ca liberalismul nostru de stânga să fie statornic ratat ca reper esențial şi de diferitele expresii mai recente ale nemulțumirii față de stângismul neconvingător şi de antistângismul persistent şi difuz al postcomunismului.

Szacki, *Liberalism after Communism*, transl. by Chester A. Kisiel, Budapest, Central European University Press, 1995.

[56] Victor Rizescu. „Politica memoriei între stânga şi dreapta", în *Timpul. Revistă de politică şi cultură* 227, februarie 2018, p. 9.

Federalismul sindicalist şi socialismul juridic. Două repere ale reformei sociale în România interbelică

În ciuda faptului că deja primele două numere, din 1919, ale revistei *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* au găzduit texte ale lui Nicolae Ghiulea şi Anastasie Gusti despre reforma preconizată a legii meseriilor din 1912[1] şi despre problema intens dezbătută a contractului colectiv de muncă,[2] părând astfel să inaugureze o preocupare susţinută a periodicului şi a instituţiei tutelare pentru politica socială curentă cu obiective din sfera segmentului urban şi industrial al lumii româneşti - deci atentă la alte aspecte ale problematicii decât cele, foarte particulare, ale societăţii agrare -, puţine articole cu aceeaşi temă au mai apărut în revistă pe parcursul primilor săi zece ani de existenţă[3] (chiar dacă includem şi incursiunile în spaţiul unor corelaţii internaţionale şi istorice[4]).

Versiune anterioară în *Polis. Revistă de ştiinţe politice* 7: 1 (s. n.), 2019, pp. 93-115. O versiune a fost prezentată în cadrul conferinţei „Centenarul *Arhivei pentru ştiinţă şi reformă socială*/ Începutul sociologiei româneşti şi moştenirea lui Dimitrie Gusti", organizată de Primăria Municipiului Iaşi, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iaşi şi Universitatea „Petre Andrei" în data de 1 aprilie 2019.

[1] N. Ghiulea, „Legi pentru schimbarea unor articole din legea pentru organizarea meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti", în *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială* (în continuare *AŞRS*) 1: 1, 1919, pp. 211-216; A. Gusti, „Reforme muncitoreşti", in *AŞRS* 1: 2-3, 1919, pp. 449-464.

[2] A. Gusti, „Aspectul social al contractului colectiv de muncă", în *AŞRS* 1: 2-3, 1919, pp. 540-546.

[3] N. Ghiulea, „Politica socială", în *AŞRS* 2: 1-3, 1920, pp. 115-137; Ion Dacu, „Ideea muncii obligatorii", în *AŞRS* 3: 4, 1921, pp. 467-470; M. Sanielevici, „Două atitudini în politica socială românească", în *AŞRS* 3: 2-3, 1921, pp. 302-309; N. Ghiulea,

Cu toate acestea, Institutul Social al lui Dimitrie Gusti îşi putea revendica, la sfârşitul acelei decade, un rol aparte în cadrul procesului de elaborare a dispozitivelor moderne de protecție socială din România, organizând în 1930 una dintre manifestările menite să ofere un bilanț al etapei decisive deschise, în domeniu, prin fondarea departamentului ministerial de profil (în 1920), ea însăşi survenită după participarea țării la înființarea (din 1919) a Organizației Internaționale a Muncii (OIM), în cadrul congresului de pace de la Paris şi apoi al primei Conferințe Internaționale a Muncii de a Washington. Intersectându-se cu alte evenimente publice consacrate subiectului - inițiate chiar de Ministerul Muncii şi Ocrotirilor Sociale,[5] respectiv de Asociația Română pentru Progresul Social[6] -, dar ocupându-se în exclusivitate de fundamentele şi evoluția de până atunci a OIM, seria de prelegeri în cauză i-a oferit ocazia ministrului în funcțiune al Muncii, Ion Răducanu, să prezinte aşezământul local întrupat pentru prima oară în 1918 sub forma Asociației pentru Studiul şi Reforma Socială ca pe „un modest colaborator cu adevărat dezinteresat al marii instituții internaționale de politică socială, condusă de Albert Thomas”, cu adaosul că „ținându-se departe de orice preocupări de politică

„Aplicarea duratei muncii de 8 ore în România”, în *AŞRS* 5: 3-4, 1924, pp. 441-447;

[4] (nesemnat) „Organizarea muncii în Rusia după revoluție”, în *AŞRS* 3: 2-3, 1921, pp. 161-209; Albert Thomas, „Le Bureau International du Travail”, în *AŞRS* 5: 3-4, 1924, pp. 281-287; D. Constantinescu, „Charta Muncii italiană”, în *AŞRS* 7: 1-2, 1927-1928, pp. 174-179; Idem, „Conferința Internațională a Muncii”, în *AŞRS* 7: 3-4, 1927-1928, pp. 544-557.

[5] I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, Bucureşti, Eminescu S.A., 1930.

[6] G. Taşcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, Bucureşti, f.e., 1930.

militantă şi trăind în seninătatea şi obiectivitatea cercetărilor ştiinţifice, institutul tinde să dea ştiinţei sociale posibilitatea de a servi drept un jalon pe calea politicii generale”.[7]

Una dintre comunicări este datorată juristului E.A. Poulopol şi tratează chestiunea statutului legal al organismului conceput pentru a promova cauza păcii, în sistemul Ligii Naţiunilor, prin acţiunea de pacificare socială la nivel internaţional. Arătându-se că „noile legături sociale - mult mai strânse ca înainte de război - între state au modificat o mulţime de noţiuni şi de idei în materie de drept internaţional”, că „asupra acestor chestiuni, [...] există între jurişti opinii divergente” şi că „întinderea cât mai largă a competenţei organizaţiei se justifică prin faptul că această competenţă consistă în a *propune* măsuri iar nu în a le *impune*”, se conchide aici că „Organizaţia Internaţională a Muncii a fost fondată pentru realizarea unui scop general şi nelimitat în timp”, şi ca atare „despre ea se poate spune, la fel ca şi despre pace, că e o creaţie continuă”.[8]

Îl putem regăsi pe autorul astfel angajat în proiectul de reformă socială românească în acelaşi an, cu un articol din *Arhiva...* unde sunt rezumate „aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, influent teoretician francez al dreptului dispărut în 1928 şi al cărui nume era puternic asociat în epocă dezbaterilor despre cadrul juridic adecvat al acţiunii sindicale. Purtând titlul grăitor „Federalismul sindicalist”, ultima secţiune a intervenţiei vorbeşte despre felul cum concepţia comentată este

---

[7] (Ion Răducanu în) „Sărbătorirea solemnă a primei decade de existenţă şi activitate a Organizaţiei Internaţionale a Muncii”, în D. Gusti et al., *Organizaţia Internaţională a Muncii. Zece ani de activitate*, Bucureşti, Editura Institutului Social Român, 1931, pp. 10-11.

[8] E. A Poulopol, „Natura şi opera juridică a Organizaţiei Internaţionale a Muncii”, în D. Gusti et al., *Organizaţia Internaţională a Muncii. Zece ani de activitate*, Bucureşti, Editura Institutului Social Român, 1931, pp. 111, 131, 132.

încununată prin viziunea restructurării politice a statelor contemporane în jurul unor adunări legislative cu caracter corporatist, transformare foarte probabilă din moment ce sindicalismul urmează „să evolueze normal şi natural, producându-şi toate efectele, prin reprezentarea sindicală în parlament şi prin constituirea, alături de camera reprezentând pe indivizi reprezentaţi în partide politice, a unei camere care va reprezenta grupările profesionale sau mai exact vorbind clasele sociale organizate şi coordonate". După ce subscrie previziunii oferite de fostul profesor al Universităţii din Bordeaux că „mişcarea sindicalistă [...] se va coordona cu transformarea regimului politic [...] şi va grupa toate interesele tuturor claselor sociale, legate între dânsele prin convenţii colective care stabilesc relaţii de ordin juridic", Poulopol nu ezită să afirme că „dacă valoarea oricărei observaţii a fenomenelor sociale şi a unei construcţii ştiinţifice bazate pe această observaţie e judecată după confirmarea pe care evenimentele istorice o aduc acestei construcţii, puţine teorii ştiinţifice au prezentat o mai indiscutabilă exactitudine decât aceea a sindicalismului lui Duguit". Aşa cum se spune în concluzie, „fie că astăzi sindicalismul se integrează în stat, sau că statul e, într-o formă care rămâne de determinat, cucerit de sindicalism, aceste idei şi tendinţe sunt pe cale de realizare şi influenţează progresiv nu numai toate concepţiile curente despre stat, dar şi unele din instituţiile statului modern".[9]

Numele şi ideile lui Duguit fuseseră menţionate foarte pasager de către D. Gusti în cunoscuta sa retrospectivă a diferitelor forme adoptate de proiectul politic socialist şi apărută tot în *Arhiva...*, în 1920, sub titlul „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism şi bolşevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare". În marginea unei discuţii despre multiplele

---

[9] Idem, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit", în *AŞRS* 9: 1-3, 1930-1931, p. 302.

fațete, antecedente şi derivații ale curentului ideologic internațional, cu preponderență franceză, întemeiat pe interpretarea anarhistă a deziderATULUI de reprezentare a intereselor profesionale şi dominat de structurile organizatorice ale *Confédération Générale du Travail* - discuție unde accentul cade asupra numelor lui Georges Sorel, Édourad Berth, Fernand Pelloutier, Hubert Lagardelle şi Arturo Labriola[10] -, se explică aici că „din principiul acțiunii [sindicale] directe va decurge al doilea mare principiu sindicalist, care este principiul autonomiei federaliste”, cu precizarea că cel din urmă „a fost îmbrățişat de unul din cei mai distinşi reprezentanți ai dreptului public contemporan, Léon Duguit, care, deşi respinge ideea grevei generale şi a luptei de clasă, totuşi îşi însuşeşte critica sindicalistă adusă statului”.[11]

Cea mai importantă prezență a lui Duguit în paginile periodicului românesc, în afara articolului datorat lui Poulopol, este însă un text din 1927 având ca autor pe însuşi juristul francez şi bazat pe o intervenție a acestuia din cuprinsul conferinței „Viața socială a României după război”. Sub titlul „Sindicalismul în Franța”, este oferită aici o departajare față de cele trei fenomene considerate a fi pervertit procesul de dezvoltare pe o cale dezirabilă a asociaționismului profesional din marea țară occidentală. Alături de deriva militantismului anarhist al *CGT*, culminată cu tentativa de grevă generală din mai 1920 (anticipare a episodului similar românesc survenit după câteva luni, în octombrie) -, precum şi de discursul sorelian cristalizat ca religie politică în strânsă legătură cu

---

10 D. Gusti, „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism şi bolşevism. Clasificarea sistemelor privitoare la societatea viitoare”, în *AŞRS* 2: 1-3, 1920, pp. 329-334; Jeremy Jennings, *Syndicalism in France: a Study of Ideas*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1990, pp. 11-113.

11 Gusti, „Comunism, socialism, anarhism, sindicalism şi bolşevism”, p. 333.

aceeaşi mişcare, este invocată perversiunea politicianistă a revendicărilor privind dreptul de sindicalizare al funcționarilor publici şi baza sa legală specifică de manifestare (chestiune tratată de Duguit cu multiple nuanțe reținute de istoria dreptului public francez ca o derogare semnificativă de la tezele sale favorite asupra generalizării factorului sindical asemeni unui instrument al restructurării politice şi sociale[12]). Altminteri, este reiterată şi de această dată ideea ce avea să fie reținută peste trei ani de Poulopol ca emblematică pentru concepția comentată, anume că „dacă s-ar ar fi dezvoltat într-o manieră normală, sindicalismul ar fi evoluat în mod natural, şi foarte rapid, către reprezentarea parlamentară şi constituțională a sindicatelor", deci către alcătuirea, „alături de camera unde sunt reprezentați indivizii, organizați sau nu în partide politice", a unei alte camere reprezentând „grupările profesionale sau, mai precis, clasele sociale organizate şi coordonate"[13] (pledoaria prevalându-se de o descriere a societății franceze ca deviind în mod particular de la regula marxistă a polarizării crescânde dintre categoria proletariatului şi cea a marii burghezii, înfățişând deci „o clasă de mijloc preponderentă prin proporții şi prin forța economică şi politică"[14]).

Prezentat de Duguit şi de şcoala sa ca o reacție amorsată de-a lungul unei îndelungate perioade de timp față de combinația de centralism şi individualism a codurilor legale napoleoniene,[15] procesul de dezvoltare a sindicalismului nu trebuie identificat cu „o doctrină sau

---

[12] H.S. Jones, *The French State in Question. Public Law and Political Argument in the Third Republic*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, pp. 159-180.

[13] Léon Duguit, „Le syndicalisme en France", în *AŞRS* 7: 1-2, 1927, p. 7.

[14] *Ibid.*, p. 8.

[15] Idem, *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoleon*, Paris, Félix Alcan, 1912.

un partid”,[16] ci văzut ca o „mişcare ce tinde să dea un statut juridic definit diferitelor clase sociale, cu alte cuvinte diferitelor grupuri de indivizi deja uniți prin funcțiile îndeplinite în cadrul diviziunii muncii”.[17] Dinamica sa inerentă - interpretată prin grila sociologiei durkheimiene şi a solidarismului lui Léon Bourgeois[18] - conduce nu către anarhism, ci către „noțiunea juridică a organizării corporative”,[19] singura capabilă să dea o expresie instituțională adecvată complementarității stabilite între oameni în interiorul corpurilor profesionale, precum şi între entitățile de acest fel în ansamblul structurii sociale. Consacrarea descentralizării de formulă corporatistă răspunde, în plus, dezideratului de eliminare a două ficțiuni nocive cu statut metafizic, din a căror conjugare decurge percepția distorsionată a naturii dreptului: cea a suveranității statului şi cea a drepturilor individuale. Ambele se subsumează noțiunii de „drepturi subiective”, combătută în numele unei concepții despre sistemul de drept ca reprezentând în totalitatea sa o structură de relații sociale obiective.[20]

Pledând cauza dreptului social, Duguit se declară partizan al tuturor doctrinelor „care pornesc de la societate pentru a ajunge la individ, [...] de la regula socială pentru a ajunge la dreptul individual, [...] care afirmă existența unei reguli ce se impune omului trăind în

---

[16] Idem, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, deux. ed., Paris, Félix Alcan,1911, p. II.
[17] *Ibid.*, p. 122.
[18] J.E.S. Hayward, „Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit”, part I, în *Sociological Review* 8: 1, 1960, pp. 17-36; part II, în *Sociological Review* 8: 2, 1960, pp. 185-202; Cécile Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000, pp. 101-124.
[19] Gaston Morin, *La révolte des faits contre le Code*, Paris, Bernard Grasset, 1920, pp. 163-168.
[20] Léon Duguit, „Objective Law ”, în *Columbia Law Review* 20: 8, 1920, pp. 817-831.

societate, [...] care afirmă că omul este în mod natural o ființă socială, şi prin aceasta supus unei reguli sociale ce presupune obligații față de ceilalți”, ceea ce înseamnă că drepturile sale nu constituie decât „capacitatea de a-şi îndeplini liber şi în întregime obligațiile sociale”.[21] Abordarea sociologică îl determină totodată să argumenteze că disciplina dreptului public trebuie să abandoneze prezumția că „în spatele indivizilor care dețin puterea [...] există o substanță colectivă, personală şi suverană, în raport cu care ei nu sunt decât mandatari”, în favoarea tezei că „în persoana guvernanților nu trebuie să vedem decât pe cei ce dețin, într-o țară, forța preponderentă, şi cărora le incumbă, în consecință, obligația de a îndeplini o anumită funcție socială: cea de organizare a serviciilor publice”.[22] În virtutea unui asemenea raționament, „noțiunea de serviciu public trebuie să o înlocuiască pe cea de suveranitate”.[23]

Convins că „prin doctrina lui Duguit [...] s-a produs în gândirea juridică o adevărată revoluție”, Poulopol îşi propune să explice de ce „se poate spune că va veni o zi când în ştiința dreptului se vor considera două perioade: una înainte şi alta după” teoreticianul pentru care „dreptul constituțional e o parte a sociologiei”.[24] El expune fundamentele doctrinare ale discursului impus în conştiința publicului larg printr-o interpretare particulară a principiului asociaționist, arătând că „atunci când ia ca bază « dreptul subiectiv », orice sistem juridic se prezintă ca o construcție metafizică şi duce la o concepție a statului

---

[21] Idem, *Traité de droit constitutionnel*, vol. 1: *Théorie générale de l'état*, Paris, Fontemoing, 1911, p. 12.
[22] Idem, *Les transformations du droit public*, Paris, Librairie Armand Colin, 1913, p. 279.
[23] *Ibid.*, p. XIX; Idem, „The Concept of Public Service”, în *Yale Law Journal* 32: 5, 1923, pp. 425-435.
[24] Poulopol, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, p. 277-278.

construită numai pe baze neexperimentale". Dar, cum „experiența nu arată că ar exista în stat o personalitate, sau că ar exista o suveranitate, şi nici că statul şi-ar avea originea într-un fapt transcendent sau imanent față de colectivitate", deci cum „acestea sunt simple idei admise *a priori*", iar „simpla observație experimentală arată că în orice colectivitate se produce [...] o diferențiere între cei tari şi cei slabi", rezultă că „din punct de vedere experimental, statul se prezintă ca un fenomen de diferențiere cauzat de forțele inegale ale indivizilor, iar natura statului ca un fenomen de constrângere exercitat de guvernanți grație puterii lor".[25] Înțelegerea experimentală a dreptului conduce, mai departe, către înglobarea relațiilor juridice obiective desemnate până acum prin categoriile drepturilor individuale şi, respectiv, suveranității statului în categoria generală a „funcțiilor sociale", din moment ce „sistemul juridic individualist se baza pe concepția [...] dreptului subiectiv", în timp ce „sistemul juridic modern tinde să se clădească pe constatarea faptului de « funcție socială » care se impune grupului social şi indivizilor", astfel încât, dacă „vechiul sistem era metafizic, cel nou va fi realist".[26] Cum funcțiile sociale se exercită în baza realității fundamentale a solidarității sau interdependenței sociale care „nu e o doctrină, nici un sentiment, nici un principiu de acțiune", ci „un fapt de ordin real, susceptibil de constatare directă", rezultă că libertatea individuală „e un drept" doar cu înțelesul că „omul are datoria să-şi dezvolte activitatea sa individuală, aceasta fiind un factor esențial al solidarității prin diviziunea muncii".[27]

Mania grupurilor şi apărarea Occidentului

„Sistemul care realizează dorințele lui Duguit, al corporațiilor şi claselor profesionale care n-au deasupra

---

[25] *Ibid.*, pp. 279-280.
[26] *Ibid.*, p. 283.
[27] *Ibid.*, pp. 290, 293.

lor nicio putere centrală, e feudalitatea”, se spune în teza de doctorat din 1936 a lui Nicolae Steinhardt, unde personajul citat este plasat în centrul unei critici de ansamblu a curentului socializant din teoria contemporană a dreptului. Aprecierea este argumentată prin aceea că „descompunerea statului sub acțiunea grupurilor economice le va întări într-atâta încât ordinea socială [...] nu va mai putea fi menținută de o putere superioară, nici în interiorul lor libertatea individuală nu va mai putea fi garantată față de o tiranie cu atât mai mare cu cât asociația devine mai mică”. Ca atare, „prinşi între grupuri, [...] indivizii ar căuta ocrotirea unuia capabil s-o dea. S-ar repeta astfel fenomenul feudalității”.[28] Un eseu degajat din materia lucrării menționate şi publicat în acelaşi an cu scopul de a reliefa „pretențiile şi iluziile” nutrite de toate concepțiile avansate vreme de decenii sub eticheta „dreptului social” îi permite autorului să sublinieze că istoria respectivei specii intelectuale „din a doua jumătate a veacului al XIX-lea şi până astăzi se confundă cu a sindicalismului”.[29] Abuzurile comise de cugetarea recentă - cu predilecție sub egida pledoariei pentru extinderea rolului deținut de sindicate în societate - sunt elucidate în cele două cărți prin argumente convergente.

Arătând cum „nemulțumit cu atâtea drepturi, sindicatul vrea să treacă din dreptul privat în cel public, vrea să devină suveran” - deci cum partizanii doctrinei în ascensiune cer ca „în profesiunea şi regiunea lui, sindicatul să fie o instituție de drept public, înzestrată cu atribuțiile suveranității, rămânând statului rolul de mare protector al republicii profesiunilor federate”[30] -, Steinhardt

---

[28] N. Steinhardt, *Principiile clasice şi noile tendințe ale dreptului constituțional. Critica operei lui Léon Duguit*, Bucureşti, Editura „Curierul Judiciar” S. A., 1936, pp. 89-90.
[29] *Ibid.*, p. 22.
[30] Idem, *Dreptul social. Pretenții şi iluzii*, Bucureşti, Tipografia „Caragiale”, 1936, pp. 35-36.

explică stăruința unor asemenea revendicări prin aceea că „marea idee a sociologiei, şi în consecință a dreptului social, e credința în libertatea individului prin multiplicitatea cercurilor sociale cărora le aparține”,[31] pentru a ajunge însă la încheierea că „libertatea totală a asociației nu duce la un regim liberal, ci la unul tiranic”. Într-adevăr, „dacă dispare cu desăvârşire dreptul de control al statului, dacă asociațiile se pot constitui în orice fel, doctrina libertății sindicale nu e decât justificarea anarhiei persoanelor juridice, cotropitoare şi nemărginite”.[32] Printre resorturile stării de anarhie apte să se instaureze astfel trebuie indicat faptul că „grupomania nu propune [doar] asociații bune”. Dimpotrivă, pentru campionii ei, „calitatea nu importă. Le plac toate câte sunt, grupuri, sindicate, camere profesionale, societăți pe acțiuni sau în comandită, coproprietatea, autoritățile locale, serviciile publice descentralizate, corpurile profesionale medievale, clasele vechiului regim, colegiile electorale profesionale, cartelurile, trusturile, sindicatele patronale, cluburile cu statutele lor, atelierele şi regulamentele lor, […] tot ceea ce, într-un fel sau altul, are legătură cu ceea ce nu e precis, legal, oficial […]; deci simpatie pentru castele indiene, cluburile mondene şi asociațiile secrete muncitoreşti”.[33]

Deprecierea statului este cealaltă fațetă a entuziasmului asociaționist, iar campania lui Duguit împotriva noțiunilor de personalitate a statului şi de suveranitate exprimă în modul cel mai pregnant crezul larg răspândit că „statul nu e decât un oarecare grup social, aşa cum sunt comunele, asociațiile profesionale, gintele”, deci „o formă socială de aceeaşi natură cu toate celelalte”,[34] Afirmând că nu trebuie confundată sub niciun chip „opinia care inspiră legea cu autoritatea care o formulează”,

---

[31] *Ibid.*, p. 40.
[32] *Ibid.*, p. 34.
[33] *Ibid.*, pp. 41-42.
[34] Idem, *Principiile clasice*, p. 54.

Steinhardt se întrebă dacă „prin aceea că neagă puterea, şi implicit creația juridică pe cale legală, că transformă dreptul în simplă constatare a existenței sentimentelor din masa conştiințelor, Duguit nu confundă legea cu obiceiul?”.[35] Răspunsul afirmativ face recurs la separarea kantiană dintre domeniul faptelor şi cel al normelor şi valorilor, din moment ce „cucerirea definitivă pentru omenire a autonomiei valorilor datorită lui Kant trebuie să fie îndreptarul pentru autonomia disciplinelor”.[36] Reliefându-se prezumțiile comune ale teoriei lui Duguit şi ale altora din epocă, de felul celei a lui Hans Kelsen - şi în pofida apelului la kantianism, altminteri referință centrală a teoriei lui Kelsen,[37] ca reper al demersului de departajare - , se arată că „drepturile subiective apar în ambele teorii ca simple aspecte ale dreptului obiectiv întrucât a primit un conținut individual concret”,[38] fiind dezvăluită şi corelația inextricabilă existentă în orizontul dreptului individualist clasic între drepturile individuale şi suveranitatea statului. Steinhardt susține, astfel, că „echivalența (sic!) statului cu celelalte grupări omeneşti e inexactă şi periculoasă”.[39]

Statul se deosebeşte deci de celelalte entități din societate prin „puterea suverană” şi, ca atare, prin „forța materială de constrângere de care dispune, [...] ceea ce îi dă un caracter unic”.[40] Amintind că „izgonirea elementului

---

[35] *Ibid.*, p. 87.
[36] *Ibid.*, p. 57.
[37] Hans Kelsen, *Introduction to the Problems of Legal Theory*, transl. by Bonnie Litschewski and Stanley L. Paulson, Oxford, Claredon Press, 1992; Gerhard Donhauser, „The State under the Rule of Law? The Relationship of State and Law in the Work of Hans Kelsen and Georg Jellinek”, în Ian Bryan et al., eds., *The Reconstruction of the Juridico-Political. Affinity and Divergence in Hans Kelsen and Max Weber*, New York, Routledge, 2016, pp. 125-139.
[38] Steinhardt, *Principiile clasice*, p. 66-67,
[39] *Ibid.*, p. 54.
[40] *Ibid.*, loc. cit.

suveranitate nu e decât alungarea din noțiunea statului a elementului putere”, iar după Duguit „cuvântul care ar trebui să înlocuiască acel de putere e colaborarea”, apărătorul român al clasicismului juridic își exprimă convingerea că „nu ajunge colaborarea”, pentru că „statul are nevoie de o putere diferită de a tuturor celorlalte grupuri”.[41] În spiritul aceleiași apologii a convențiilor fundamentale cu caracter „metafizic” ale dreptului, el subliniază că „suveranitatea și personalitatea sunt poate ficțiuni, dar atât de înrădăcinate [...] încât părăsirea lor ar echivala cu dărâmarea statului”.[42] Implicațiile autoritare ale demersului urmat de Duguit sunt invocate ca inextricabil legate de efectele lui anarhice, în virtutea faptului că „sub cuvântul înlăturării suveranității, apare” în fapt, din matricea filozofiei legitimate ca dispozitiv emancipator, tocmai „generalizarea ei. De unde era o excepție, încredințată statului care o exercita în condiții de control solemn, rar și măsurat, stă acum la îndemâna oricui. Individul nu mai poate opune nimic dreptului obiectiv”.[43]

Argumentația în favoarea aspectelor de substanță ale viziunii juridice clasice este avansată de Steinhardt în conjuncție cu o pledoarie pentru clasicismul cugetării și al scriiturii, iar combinația de dezagregare socială și îngustare a libertății individuale percepută a decurge din noile curente este asociată cu degenerarea stilistică și cu artificiul terminologic. Exprimându-și credința că „procedurile stilistice ale noilor tendințe juridice sunt condamnabile”, pentru că „deseori sub termenii noi apar tot lucruri vechi”,[44] Steinhardt arată că în lucrările lui Duguit și ale apropiaților săi „toate noțiunile sunt înlocuite prin altele vagi, manifestări stilistice ale unei concepțiuni anarhice și tiranice”. De exemplu, „în loc de putere [Duguit] spune serviciu public sau funcțiune publică. În

---

[41] *Ibid.*, pp. 82-83.
[42] *Ibid.*, p. 31.
[43] *Ibid.*, p. 32.
[44] *Ibid.*, p. 25.

loc de libertate se vorbeşte numai de datorie, libertate-funcție sau solidaritate. Statul cedează locul noțiunii largi, ce poate spune şi cuprinde orice, de solidaritate".[45] Mai important decât faptul că „realizările sale se reduc la complicate şi greoaie exprimări a ceea ce de mult era ştiut"[46] e însă acela că în scrierile respective abundă „afirmațiile categorice, dogmatice, repetarea anumitor formule, valoarea magică acordată unor cuvinte. Generalizări rapide, prezentări sub formă de adevăruri definitive şi obiective a unor simple vederi şi tendințe personale".[47] Decurge de aici o clasificare de ansamblu a noilor teoreticieni ai dreptului printre „autorii europeni care proclamă moartea spiritului occidental". Rezonând cu apologia civilizației apusene formulată de Henri Massis, suporterul român al valorilor clasice afirmă că printre cei pasibili de o asemenea caracterizare intră „Duguit şi juriştii care se îndoiesc de puterea noțiunilor occidentale. Căci a lupta în contra conceptelor, a abstracțiunilor, nu e decât a reveni la Orient, care nu le înțelege şi nu le posedă. Sau lupta contra personalității individuale, ce e de nu negarea noțiunii esențiale a Occidentului?".[48]

Ofensiva demolatoare a lui Steinhardt nu reprezenta o manifestare izolată în mediul academic românesc al momentului. Dizertația sa este sprijinită de o prefață în limba franceză a lui Julien Bonnecase - membru corespondent al Academiei Române, rival şi fost coleg al lui Duguit la Universitatea din Bordeaux, el însuşi vechi oponent al noilor tendințe din drept -, unde simpatia față de proaspătul absolvent este exprimată împreună cu prețuirea față de coordonatorul său din țară, Mircea Djuvara. Faptul că mai vârstnicul profesor al Universității din Bucureşti se regăseşte şi ca îndrumător al tezei despre „limitele puterii statului" susținută în 1937 şi în cadrul

---

45 *Ibid.*, pp. 33-34.
46 *Ibid.*, p. 28.
47 *Ibid.*, p. 25.
48 *Ibid.*, p. 98.

aceleiaşi instituții de către Emanuel Neuman nu trebuie văzut doar ca un efect de circumstanță al strânsei prietenii dintre cei doi tineri. Campania individualistă şi anti-etatistă a lui Neuman face incursiuni şi în domeniul mai restrâns al inovațiilor juridice discutat de camaradul său, pe baza unor preferințe filozofice comune. Numele lui Duguit apare şi aici - ca „jurisconsultul cu cea mai mare influență din secolul nostru”[49] -, el făcând de fapt şi obiectul unor departajări - e drept că mai circumspecte - ale lui Djuvara însuşi. Cu doar un an înaintea primului dintre cele două doctorate, acesta participase la un volum omagial dedicat juristului Paul Negulescu printr-un articol intitulat grăitor „Reflecții asupra problemei suveranității şi a realității juridice a statului”, în cuprinsul căruia ambele concepte sunt validate prin opoziție față de revizionismul nutrit de considerente sociologice. Principiile kantiene sunt reiterate şi cu această ocazie, spunându-se că „imaginea a ceea ce există sau a ceea ce facem în realitate nu conține nicio desluşire despre ceea ce trebuie să facem, ca o obligație, sau despre ceea ce avem dreptul să facem în relație cu alții”.[50] Suveranitatea este definită pe această bază ca o sumă de drepturi şi obligații, pentru a se conchide: „Nu putem concepe drepturile şi obligațiile fără un subiect căruia să le atribuim. Acest subiect este statul. Orice subiect titular de drepturi şi obligații este o persoană juridică. Nu este deci justificat să îi negăm statului personalitatea juridică”.[51]

---

[49] Emanuel Neuman, *Limitele puterii statului. Teză de doctorat*, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Drept, 1937, p. 108.
[50] Mircea Djuvara, „Réflexions sur le problème de la souveraineté et sur la réalite juridique de l’état”, în *Mélanges Paul Negulesco*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1935, p. 230.
[51] *Ibid.*, p. 237.

Instituționalismul şi dreptul obiectiv, suveranitatea legală şi cea politică

Unul dintre documentele din epocă foarte des citate pentru a se da mărturie despre impactul teoriei franceze a federalismului sindicalist pe plan internațional este articolul din 1932 lui Harold J. Laski - militant al „socialismului de ghildă" şi al reconstruirii statului pe baze pluraliste din Anglia începutului de secol XX[52] -, unde se spune că „influența lui Duguit asupra generației sale poate fi asemuită cu cea exercitată de *Spiritul legilor* cu două secole înainte", în ambele cazuri „discipoli şi adversari deopotrivă fiind obligați să îşi adapteze concepțiile la noua perspectivă".[53] Textul a apărut într-o revistă franceză de specialitate ca piesă a unui amplu grupaj dedicat celui ce beneficiază de o asemenea comparație. În acelaşi număr al periodicului, sociologul român Dumitru Drăghicescu figurează cu o serie de reflecții despre relația dintre „drept, morală şi religie", consonante cu lucrările sale de anvergură din anii respectivi menite să realizeze o fuziune între crezul socialismului liberal[54] şi valorile creştine"[55] şi încheiate prin aserțiunea că „dreptul se profilează ca o modalitate empirică sau o forță socială care, în concurență cu religia, asigură, într-o manieră concretă, evoluția umanității către

---

52 *The Pluralist Theory of the State. Selected Writings of G. D. H. Cole, J. N. Figgis and H.J. Laski*, ed. by Paul Q. Hirst, London, Routledge, 1989.

53 Harold J. Laski, „La conception de l'état de Léon Duguit", în *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* 1: 1-2, 1932, p. 121.

54 D. Drăghicescu, „Burghezia şi socialismul liberal", în *Dreptatea socială* 1: 3, 15 februarie 1923, p. 95.

55 Idem, *La nouvelle cite de Dieu*, vol. I: *La Voie, ou comment la philosophie de l'histoire justifie la Société des Nations et son idéologie: le Neo-Christianisme*, Paris, Marcelle Lesage, 1929; Idem, *Verité et revelation*, Paris, Félix Alcan, vol. 1-2, 1934.

divin".[56] Este poate semnificativ că intervenția este publicată în afara grupajului menționat şi nu cuprinde nicio referire la personajul omagiat (altminteri caracterizat, uneori, ca un „pluralist de factură liberal-socialistă"[57]).

Prin contrast, un important tovarăş de drum al lui Drăghicescu pe făgaşul politicii sociale din România poate fi regăsit printre cei mai consecvenți exponenți ai domeniului din Europa epocii îndrituiți să îşi revendice ideile lui Duguit ca fundament doctrinar al activității practice. Este vorba despre Marco I Barasch, jurist cu un palmares prodigios de popularizator al dreptului muncii în anii 1920 şi după aceea,[58] dar şi autor al unei dizertații doctorale susținute şi publicate la Paris, în 1923, şi tratând despre „socialismul juridic şi influența sa asupra dreptului civil din Franța la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în secolul XX".[59] Preocupările cu dominantă sindicalistă ale filozofului găzduit peste câțiva ani în paginile *Arhivei...* lui Gusti sunt plasate de această dată sub o rubrică generalizatoare, dar ilustrată în modul cel mai nemijlocit de către Emmanuel Lévy,[60] un alt reprezentant al dreptului socializant, prezent şi cu o scurtă prefață în corpul volumului (şi asumat deci

---

[56] Idem, „Droit, morale et religion", în *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* 1: 1-2, 1932, p. 245.

[57] Hayward, „Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit", part II, p. 185.

[58] Marco I. Barasch, „Politica socială. A X-a conferință internațională a muncii", în *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț şi de Industrie* 2: 7, iulie 1927, pp. 226-277; Idem, „Legislația muncii în România. Mişcarea legislativă de după război", în *Gazeta meseriilor* 1: 4, 18 noiembrie 1929, p. 1; Idem, „Noi orientări în politica socială contemporană", în *Revista de studii sociologice şi muncitoreşti* 4: 14, mai 1937, pp. 13-17.

[59] Idem, *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923.

[60] Carlos Miguel Herrera, „Le socialisme juridique d'Emmanuel Lévy", în *Droit et société* 56-57, 2004, pp. 111-128.

de Barasch ca principal inspirator, înainte de a se număra printre numele invocate cu insistență în retrospectivele critice ale lui Steinhardt de la 1936).

Caracterizat de un comentator din anii 1920 ca „socialist doar prin accident",[61] Lévy îşi prezintă demersul ca oferind „o explicație juridică a socialismului", preconizat să se instaureze treptat prin „absorbția drepturilor capitalului de către drepturile muncii".[62] Procesul respectiv decurge din altul, mai fundamental, de „construcție socială a dreptului",[63] al cărui principal resort este reprezentat de înrădăcinarea regulilor de drept în convenții sociale aflate în continuă schimbare ca o consecință a transformărilor suferite de convingerile nutrite în legătură cu ele de cei implicați. Rezumată prin teza potrivit căreia „credința creează dreptul",[64] gândirea lui Lévy conduce către imaginea relațiilor juridice ca o juxtapunere de obligații reciproce sau creanțe, cu semnificația particulară că „forma pe care o adoptă în prezent capitalismul este cea a dreptului de creanță, el prezentându-se, în plus, nu sub chipul creanțelor individuale ci sub cel al creanțelor colective ale capitaliştilor". Altfel spus, „toți cei care, asemeni comercianților sau oamenilor de afaceri, posedă ceva, au în mod mai mult sau mai puțin constant datorii, ceea ce înseamnă că valoarea bunurilor în cauză le aparține în parte sau în întregime altora".[65] Aceasta conduce la înlocuirea treptată a drepturilor de proprietate

---

[61] Georges Ripert, „Le socialisme juridique d'Emmanuel Lévy" [1928], în Emmanuel Lévy, *Les fondements du droit*, Paris, Félix Alcan, 1933, p. 103.
[62] Emmanuel Lévy, *La vision socialiste du droit*, Paris, Marcel Giard, 1926, p. 106.
[63] Idem, „Construction sociale du droit", în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 111, janvier-juin 1931, pp. 161-163.
[64] Edouard Lambert, „Préface", în Lévy, *La vision socialiste du droit*, p. VII.
[65] Lévy, *La vision socialiste du droit*, p. 109.

prin valori diseminate în corpul social,[66] cu consecința că sistemul capitalist „se apropie de sfârşit ca efect al evoluției economice". Aşa cum se explică, „în regimul burghez drepturile individuale pierd teren în favoarea noilor instituții ale dreptului colectiv", şi pentru a se „putea conserva [...] avantajele dreptului individualist, se face recurs la ficțiunea personalității morale, formulă ingenioasă menită să permită unei mici minorități să îşi însuşească beneficiile producției colective".[67] Însă „în fața creanței colective a capitalului se formează creanța colectivă a muncii",[68] cu rezultatul evoluției spre socialism. Critica sarcastică a lui Steinhardt rezumă şi ea acelaşi raționament, pornind de la faptul că pentru Lévy „dreptul e creat de credința socială" şi degajând implicațiile: „Dreptul fiind o religie, creanțele depind de credințe. Adică dreptul tău este existența credinței altuia în credința ta. Capitaliştii au un drept de creanță colectiv. În fața lor stă creanța colectivă a muncitorilor".[69]

Nu Duguit sau Lévy, ci juristul, filozoful şi sociologul francez de origine rusă Georges Gurvitch este descoperit de Steinhardt ca cea mai caracteristică întruchipare a tendințelor dreptului social,[70] el oferind în numeroasele sale lucrări o sistematizare consecventă a principiilor şcolii.[71] Cu o carieră îndelungată (dispărut în 1965)[72] şi ca atare angajat în dezbaterea despre condiționările sociale ale construcțiilor legale şi în orizontul lumii postbelice, Gurvitch avea să revină în mod repetat asupra istoriei intelectuale a

---

[66] Idem, „La transition du droit a la valeur (essai de définitions)", în *Revue de métaphysique et de morale* 19: 3, 1911, pp. 412-416.
[67] Barasch, *Le socialisme juridique*, p. 64.
[68] Lévy, *La vision socialiste du droit*, p. 109.
[69] Steinhardt, *Dreptul social*, p. 14.
[70] *Ibid.*, pp. 5-10.
[71] Georges Gurvitch, *Le temps présent et l'idée du droit social*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1931.
[72] Pauline McDonald, „The Legal Sociology of Georges Gurvitch", în *British Journal of Law and Society* 6: 1, 1979, pp. 24-52.

domeniului, cu departajări corespunzătoare față de exponenții ei succesivi. O carte a sa din 1947, rezultată din contactul cu mediul academic american - şi publicată în cadrul unei colecții consacrate „sociologiei şi reconstrucției sociale", ea însăşi înființată de Karl Mannheim în continuarea propriei sale abordări a aceloraşi deziderate de renovare a societății globale[73] -, conține judecăți critice şi corelații istorice care se suprapun parțial cu cele schițate mai devreme de Steinhardt şi de Neuman. Teoreticianul federalismului sindicalist şi cel al socialismului juridic sunt plasați aici printre antecesorii disciplinei în curs de reconfigurare a „sociologiei dreptului", într-o serie unde se mai inserează şi numele contemporanului lor Maurice Hauriou, reținut de autorii români din anii 1930 ca unul dintre cei mai importanți inspiratori ai adversității lor față de orientările pernicioase.[74]

Departajarea lui Gurvitch față de figurile dominante ale dreptului social din deceniile de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial sunt neechivoce. În ce-l priveşte pe Duguit - clasificat altundeva ca un semicorporatist cu vederi clar diferențiate în această privință față de mai proeminenta interpretare fascistă a corporatismului[75] -, se arată că atunci când neagă „existența drepturilor subiective cu scopul de a putea sublinia că este imposibil ca legea să fie abstrasă din realitatea socială, [...] este împins spre a elimina una dintre cele mai importante sectoare ale chiar acelei realități şi ale universului legii ce îi este ataşat: anume, sectorul suprastructurilor organizate".[76] Cât despre Lévy, este dezvăluit felul cum „se concentrează aproape în

[73] Karl Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction. Studies in Modern Social Structure*, London, Kegan Paul, 1940.
[74] Georges Gurvitch, *Sociology of Law*, London, Routledge, 1953 [1947], pp. 96-116.
[75] Idem, „Groupement social et classe sociale", în *Cahiers internationaux de sociologie* 7, 1949, p. 11.
[76] Idem, *Sociology of Law*, p. 99.

întregime asupra problemelor legate de geneza legii”, cu rezultatul că „descrie transformările recente suferite de drept prin raportare la variațiile credințelor colective. Cu alte cuvinte, el analizează evoluția prezentă a psihologiei colective a dreptului”.[77] Iar „această preocupare unilaterală pentru psihologia colectivă, [...] cu ignorarea tuturor conflictelor dintre diversele niveluri ale realității sociale şi juridice (mai ales dintre suprastructuri organizate şi infrastructuri cu caracter spontan) îl face să ignore formele complexe şi variate de echilibru stabilite între principiile dominației şi cele ale colaborării”.[78] În ultimă instanță, erorile provin din felul cum Lévy „exagerează teza lui Durkheim şi Saint-Simon despre transformarea statului într-o agenție care administrează fără să guverneze, mergând atât de departe încât să îl identifice cu toate relațiile sociale generatoare ale dreptului”.[79]

Contradicțiile celor doi sunt depăşite de Hauriou, indicat ca un teoretician „capabil să reconcilieze filozofia dreptului şi sociologia dreptului fără să le confunde”, edificând o sinteză „idealist-realistă” prin opoziție cu „senzualismul realist al lui Duguit şi cu idealismul subiectivist al lui Lévy”[80] şi reînnodând astfel firul strădaniilor de aceeaşi natură ale lui Durkheim (apreciere consonantă cu ale altor exegeți, înclinați să vadă în opera lui Duguit o caricatură a inspirației preluate de la pontiful sociologiei[81]). Din abordarea „instituționalistă” a surselor dreptului elaborată de Hauriou,[82] Gurvith preia

---

[77] *Ibid.*, p. 106.
[78] *Ibid.*, p. 109.
[79] *Ibid.*, loc. cit.
[80] *Ibid.*, pp. 109-110.
[81] Evelyne Pisier-Kouchner, „La sociologie durkheimienne dans l’oeuvre de Duguit”, în *L’ année sociologique. Troisième série* 28, 1977, p. 95.
[82] *The French Institutionalists: Maurice Hauriou, Georges Renard, Joseph T. Delos*, ed. and transl. by Albert Broderick and Mary Welling, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970.

rudimentele concepției sale, construită treptat,[83] despre distincția dintre „suveranitatea politică" - monopolizată de stat în baza monopolului său asupra mijloacelor de constrângere - şi „suveranitatea legală", deținută de stat doar în aceeaşi grad ca şi de alte grupuri sociale.[84]

Contrapus adesea lui Duguit în epocă[85] şi mai târziu,[86] dar şi consacrat în termeni mai generali ca un critic al doctrinelor „obiectiviste" - în această privință furnizându-le unor continuatori ca Steinhardt temeiurile comparației dintre perspectiva lui Duguit şi cea a lui Kelsen, menționată anterior[87] -, Hauriou a revendicat veracitatea unei versiuni subtile de „realism" în chestiunea relației dintre dreptul public şi stat,[88] aptă să conducă spre distincția dintre cele două niveluri ale suveranității - reținută de Gurvitch - pe baza viziunii sale despre variatele tipuri de instituții produse de viața socială ca spații ale codificării legislative în spirit cutumiar şi despre stat ca o instituție de rang superior. El afirmă că „în măsura în care o organizație se întregeşte şi se perfecționează prin stabilirea unui echilibru intern, ea devine obiectul unui asentiment, nu doar printre cei din interior, dar şi în rândul celor din acelaşi mediu social", deci „în acel moment, [...] organizația socială devine o instituție cutumiară". Procesul de instituționalizare al interacțiunilor

---

[83] Georges Gurvitch, „The Problem of Social Law", în *Ethics* 52: 1, 1941, pp. 17-40.

[84] Idem, *Sociology of Law*, pp. 115, 197-224.

[85] Ch. Eisenmann, „Deux théoriciens du droit: Duguit et Hauriou", în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 110, juillet-décembre 1930, pp. 231-279.

[86] Jones, *The French State in Question*, pp. 180-204.

[87] Maurice Hauriou, „Le pouvoir, l'ordre, la liberté et les erreurs des systems objectivistes", în *Revue de métaphysique et de morale* 35: 2, 1928, pp. 193-206.

[88] Idem, „An Interpretation of the Principles of Public Law", în *Harvard Law Review* 31: 6, 1918, pp. 813-821; Idem, „The Two Realisms", în *The French Institutionalists*, pp. 45-51.

sociale este explicitat prin precizarea că „o organizație socială devine durabilă, capabilă deci să îşi conserve forma specifică în ciuda schimbării continue a materialului uman pe care îl conține, atunci când este *instituită*, cu alte cuvinte atunci când pe de o parte ideea directoare - prezentă în cadrul ei din momentul constituirii - îşi subordonează structurile de putere grație echilibrului stabilit între organele şi forțele componente, iar pe de altă parte acelaşi sistem de idei şi de forțe este consacrat, în forma sa specifică, prin consimțământul membrilor instituției, precum şi ai mediului social”.[89] Iar „dintre toate instituțiile pe care viața socială le-a produs, cea mai eminentă este a statului”, a cărui particularitate rezidă în faptul că întrupează „guvernământul central al unei națiuni şi dezvoltă, în cadrul celei din urmă, întreprinderile domeniului public”.[90]

Principiile doctrinare în acțiunea socială

Acordul stabilit în anii 1940 între Gurvitch şi Hauriou asupra unilateralității vederilor lui Duguit şi Lévy poate fi corelat cu un episod al vieții intelectuale româneşti din deceniul anterior. La vremea când Steinhardt şi Neuman pledau cauza individualismului juridic şi a liberalismului clasic împotriva dreptului social şi a corelațiilor sale etatiste, ei deveniseră colegi cu E.A. Poulopol - avocatul de la 1930 al doctrinei lui Duguit - pe platforma tentativei de relansare a filozofiei şi practicii liberale curățate de impurități şi derapaje falsificatoare, dirijată de George Strat, din 1933, în jurul revistei *Libertatea. Economică, politică, socială, culturală* (unde pot fi regăsiți cu opinii foarte asemănătoare[91]). S-ar putea spune că, în

---

[89] Idem, *Précis de droit constitutionnel*, deux. ed., Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1929, p. 73.
[90] *Ibid.*, p. 78.
[91] E.A. Poulopol, „Politica anti-umanistă şi individul”, în *Libertatea* 1: 2, 20 ianuarie 1933, pp. 21-22; N. Steinhardt,

cazul lui Poulopol, postura respectivă presupunea abandonarea completă a atitudinii de apărător al federalismului sindicalist şi al surselor sale filozofice, iar o intervenţie a sa din 1935 - apărută, alături de textul lui Mircea Djuvara citat mai sus, cu ocazia sărbătoririi lui Paul Negulescu - pare să depună o mărturie în acest sens. Îl descoperim aici pe Poulopol cu un articol despre „ideea liberalismului în opera juridică a lui Maurice Hauriou”, unde personajul comentat este descris ca „un novator intrepid în cercetările sale, dar în acelaşi timp un conservator ferm”, prin aceasta acţionând ca „doctrinarul a ceea ce am putea numi un « stat burghez », adică un stat echilibrat, stabil, organizat în funcţie de orientările politice şi de nevoile economice ale cetăţenilor, şi în cadrul căruia legile asigură ordinea”. Elogiul înclinaţiilor liberale ale lui Hauriou include însă şi o critică pasageră a rivalului său, elogiat şi el cu cinci ani înainte, cu observaţia că „atunci când Duguit a scris că o populaţie amorfă, sub conducerea unui mic tiran, constituie un stat, Hauriou s-a indignat, căci o asemenea populaţie ignoră elementele esenţiale ale statului, anume echilibrele, separaţiile şi libertăţile”.[92] Poulopol subscrie aici implicit dedicaţiei autografe de pe exemplarul din teza de doctorat a lui Steihardt disponibil în biblioteca Academiei Române: „Domnului profesor G. Strat, care apără cu atâta strălucire proprietatea, libertatea, iniţiativa, toate elementele civilizaţiei, împotriva barbariei socializante”. Să constituie oare aceasta - în conjuncţie cu disocierile lui Gurvitch - proba decisivă pentru falimentul filozofiei juridice percepute ca suportul cel mai de nădejde al reformei sociale în epoca de după Marele Război?

„Socialiştii apărători ai libertăţii”, în *Libertatea* 5: 9, 5 mai 1937, pp. 161-163.

[92] E.A. Poulopol, „L'idee de liberalisme dans l'oeuvre juridique de Maurice Hauriou”, în *Mélanges Paul Negulesco*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1935, p. 607.

În 1931, Gurvitch credea că „dezvoltarea convențiilor colective [de muncă] ridică probleme ce apar ca insolubile din perspectiva individualismului juridic şi a reversului său, etatismul”,[93] adăugând că „prima particularitate [a lor], anume angajarea simultană a totalității membrilor [unei părți contractante] şi a fiecăruia din ei separat reprezintă, ea însăşi, o dificultate insurmontabilă pentru toate concepțiile bazate pe vechile categorii ale dreptului roman”[94] (cu explicația că „aplicând teoria instituțiilor-grupuri la problema alcătuirii convențiilor colective, Maurice Hauriou a ajuns la concluzia că dreptul constituit astfel [...] se degajă din instituțiile preexistente - fie ele industria în ansamblul său sau o întreprindere anume -, în cuprinsul cărora sunt prezente ambele părți contractante”[95]). Avem de-a face cu un discurs foarte diferit de cel al lui Steinhardt, acesta din urmă fiind predispus să sublinieze în registrul ororii şi deriziunii dezbaterea despre contractul colectiv ca pe o chintesență a vacuității şi artificialității dreptului social, arătând astfel cum respectiva formă de acord cu consecințe legale este „cea mai celebră creație a dreptului social şi muncitoresc [şi] constă într-o explicație nouă a unui fenomen juridic curios (valoarea obligatorie a unui acord încheiat între un grup de lucrători şi un grup de patroni pentru cei ce nu l-au semnat)”.[96] Situate în dezacord cu stăruitoarele eforturi din epocă de adaptare românească şi de împământenire a formei juridice controversate,[97] legiferată la noi în 1929 dar sporadic aplicată - înainte de a fi implementată în versiunea comunismului[98] -, astfel de

---

[93] Gurvitch, *Le temps présent et l'idée du droit social*, p. 27.
[94] *Ibid.*, p. 29.
[95] *Ibid.*, p. 39.
[96] Steindardt, *Dreptul social*, p. 19.
[97] Gusti, „Aspectul social al contractului colectiv de muncă”; Constantin E. Sion, *Convenția colectivă de muncă*, Iaşi, Tipografia „Cultura Românească”, 1931.
[98] Ilie Ceauşescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, Bucureşti, Editura Politică, 1970.

aprecieri nu se armonizează nici cu reconstituirile istorice ale dezvoltării politicii sociale în spațiul francez[99] şi pe plan mondial, la cumpăna secolelor XIX şi XX.

După ce rezumă credința lui Duguit că transformările în curs trebuie desluşite prin constatarea că „un sistem juridic de ordin realist şi socialist se substituie unuia metafizic şi individualist", sau altfel spus „libertății-drept i se substituie libertatea-funcție socială", Barasch relatează cum „această idee a inspirat", în contextul francez, „legea din 12 iunie 1893 pentru igiena şi securitatea muncitorilor în stabilimentele industriale, legile din 8 iulie 1890, 25 martie 1901, 9 mai 1905, 23 iulie 1907 şi 12 martie 1910 asupra securității muncitorilor, legea Millerand din 1910 prescriind durata muncii de 10 ore în întreprinderile unde adulții, minorii şi femeile lucrează în comun, legea din 23 aprilie 1919 ce limitează durata muncii la 8 ore în întreprinderile industriale şi comerciale".[100] Cu siguranță că, dacă ar fi fost alcătuite cu mai multă scrupulozitate în privința exigenței de clarificare a relației dintre teorie şi practică, retrospectivele româneşti[101] ale evoluțiilor legislative şi instituționale de acelaşi fel ar fi fost îndrituite să includă şi ele ideile unor Duguit sau Lévy, deopotrivă ca factori stimulatori şi ca dispozitive legitimatoare. Altminteri, dacă este adevărat că o revistă de politică socială putea zugrăvi periodicul cu orientare liberală clasică al lui Strat, în 1935, ca pe o redută plutocratică şi o unealtă antimuncitorească[102] - părând să confirme, astfel, mesajul lui

[99] Philip Nord, „The Welfare State in France, 1870-1914", în *French Historical Studies* 18: 3, 1994, pp. 821-838; Paul V. Dutton, *Origins of the French Welfare State. The Struggle for Social Reform in France, 1914-1947*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

[100] Barasch, *Le socialisme juridique*, pp. 7, 76-77.

[101] Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România*; Taşcă et al., *Un deceniu de politică socială românească.*

[102] (nesemnat) „Practica socială. Regimul democratic şi legislația muncii", în *Revista de studii sociologice şi muncitoreşti* 2: 6-7, iunie 1935, pp. 32-36.

Steinhardt şi Neuman (întărit de rezervele lui Djuvara şi de retractările lui Poulopol) că valorile liberale apărate de ei nu puteau fi conciliate cu direcția socială a dreptului -, o atât de tranşantă delimitare istorică dintre cele două curente devine imposibilă atunci când vedem cum redactorul-şef de la *Libertatea* a luat parte în mod activ la reajustarea raporturilor dintre capital şi muncă în România.[103] Priveliştea lui Duguit scriind în preajma morții o prefață călduroasă pentru cartea unui autor înfățişat de el ca „un antiintervenționist fervent"[104] ne previne şi ea împotriva simplificărilor clasificatoare abuzive. Demarajul românesc al statului bunăstării s-a nutrit din surse ideologice compozite, iar vederile unor Duguit şi Lévy - la fel ca şi ale unor Hauriou şi Gurvitch - ilustrează foarte convingător considerațiile lui Karl Popper despre teoriile eronate acționând pe parcursul unor îndelungate perioade de timp ca factori de sprijin al unor idealuri binefăcătoare.[105]

Vicisitudinile suferite de ideile din această specie atunci când funcționează ca simboluri şi repere istorice în orizontul unor epoci ulterioare se aseamănă cu metamorfozele înregistrate de ele ca actori ai schimbării în propriile lor epoci. Federalismul sindicalist a figurat ca o nervură din evantaiul teoriilor politice „pluraliste" - referitoare la relațiile dintre individ, grupul social şi stat - din spațiul francez,[106] iar acestea s-au interpenetrat cu şcoli de gândire înrudite britanice[107] şi germane,[108] participând, de

---

103 G. Strat, „Evoluția dreptului de asociație în România, în ultimii zece ani", în Taşcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, pp. 25-48.

104 Léon Duguit, „Préface", în Roger Cruse, *L'hypertrophie de l'état*, Paris, Félix Alcan, 1928, p. VII.

105 Karl Popper, *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London, Routledge, 2004 [1963], p. 10.

106 Julian Wright, H.S. Jones, eds., *Pluralism and the Idea of the Republic in France*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.

107 Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*.

108 David Runciman, *Pluralism and the Personality of the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

asemenea, la diversificarea investigațiilor cu premise filozofice foarte variate şi menite să descopere cele mai potrivite mijloace de a contracara dislocările şi tensiunile sociale asociate schimbării economice moderne, răspândite în întreaga lume europeană şi nord-atlantică.[109] Inaugurat la momentul 1900 de către savantul jurist şi istoric F. W. Maitland sub influența concepției germane despre diferențele dintre dreptul roman universalist şi cel național al comunităților autonome,[110] episodul britanic de teoretizare politică şi juridică strâns asociat cu pledoariile lui Duguit s-a încheiat abrupt, atunci când influentul intelectual public Ernest Barker a subliniat complicitățile tradiției importate câteva decenii mai devreme cu ideologia nazismului aflat în ascensiune.[111] Memoria lui şi-a putut însă dezvălui recent noi înțelesuri, în contextul preocupărilor de remodelare a structurilor sociale şi instituționale intermediare pe fundalul globalizării neoliberale.[112] Secvența franceză înrudită - mai intens polarizată între opțiunea anarhistă şi cea a autoritarismului corporatist[113] -, posedă şi ea o relevanță revigorată din aceleaşi motive,

---

[109] Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992; Marc Stears, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
[110] F. W. Maitland, *State, Trust and Corporation*, ed. by David Runciman and Mangus Ryan, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
[111] Ernest Barker, „Introduction”, în Otto von Gierke, *Natural Law and the Theory of Society, 1500 to 1800*, transl. by Ernest Barker, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. IX-XCI; Runciman, *Pluralism and the Personality of the State*, pp. 64-85.
[112] David Nicholls, *The Pluralist State. The Political Ideas of J.N. Figgis and His Contemporaries*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1994, pp. IX-XX.
[113] Laborde, *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, pp. 9-18.

dar şi în relaţie cu dezbaterile despre administrarea multiculturalismului în formula drepturilor colective. Interferenţele şi conexiunile româneşti ale curentelor de gândire de acum un secol, ilustrate şi în paginile *Arhivei pentru ştiinţă şi reformă socială*, nu pot decât să participe la amplificarea unor asemenea semnificaţii reînnoite.

Aşezămintele statului social în România. Fracturi ale dezvoltării şi rupturi ale memoriei

Atitudinea României postcomuniste față de problematica generică a statului bunăstării şi a instituțiilor sale definitorii este strâns corelată cu efortul ei de a gestiona memoria comunismului şi de a stabili un registru potrivit al dialogului cu reperele şi simbolurile perioadei istorice precomuniste. Dacă direcțiile politicii sociale articulate între 1945 şi 1989 au fost legitimate în limbajul departajării brutale față de experiența națională anterioară din domeniu - prezentată cu stăruință ca o istorie de tergiversări agonice şi compromisuri neconcludente -, cele cristalizate după 1989 au întârziat să se înrădăcineze retrospectiv într-o tradiție românească reconstruită într-o manieră credibilă, la egală distanță de respingerea principială a tiparelor interpretative de sorginte comunistă şi de reflexul asocierii întregului dispozitiv al statului social cu politica socialistă şi comunistă. Pornind de la redefinirea noțiunii de sindicalism în etapa instaurării regimului de democrație populară, intervenția de față este menită să contribuie la elaborarea unei conceptualizări unitare a procesului de dezvoltare a politicii sociale şi a aşezămintelor statului bunăstării pe filiera românească, pe deasupra marilor fracturi istorice ale secolului XX.

Sindicalismul şi politica socială în 1948: fundamentele ideologice

Aşa cum este fundamentată în rezoluția asupra problemei sindicale adoptate în şedința plenară a CC al

---

Versiune anterioară în *Sfera politicii* 27: 1-2, 2019 (sub tipar). O versiune a fost prezentată în cadrul celei de-a doua ediții a Congresului Național al Istoricilor Români, organizată de Universitatea „Al. Ioan Cuza” din Iaşi, Academia Română şi Comitetul Național al Istoricilor Români în zilele de 29 august-1 septembrie 2018.

PMR din 22-24 decembrie 1948, sarcina organizațiilor de reprezentare a intereselor profesionale este cea „de a ajuta partidul să sădească în inima şi cugetul maselor muncitoare conştiința faptului că succesul operei mărețe de clădire a orânduirii socialiste nu poate fi decât rodul efortului muncitorimii aliate cu țărănimea muncitoare”.[1] Evenimentul în cadrul căruia a fost emisă declarația citată a survenit la mai bine de un an după primul congres al Confederației Generale a Muncii, din 10-13 noiembrie 1947, ea însăşi instituită ca unică platformă a vieții sindicale din țară pe baza conferinței din 26-30 ianuarie 1945 a organizațiilor cu acest caracter din orbita Frontului Unic Muncitoresc (creat în aprilie 1944, în virtutea colaborării dintre PCR şi PSD, şi monitorizând prima reuniune a asociațiilor muncitoreşti afiliate pe data de 1 septembrie a aceluiaşi an).

O asemenea definiție oficială a raporturilor dintre sindicate şi politica partidului se revendica de la enunțurile diseminate prin materiale de informare privind teoria şi practica sovietică a sindicalismului, unde chestiunea era tradusă în termenii relației dintre activitatea sindicală şi statul socialist, subliniindu-se că „raporturile dintre sindicat şi stat diferă de la un caz la altul, în raport cu caracterul statului”. Aceasta însemna că, prin comparație cu funcția îndeplinită de ele în țările capitaliste, unde „lupta dusă de sindicate pentru îmbunătățirea stării materiale a celor ce muncesc se loveşte de o turbată rezistență a întregului aparat de stat, care este subordonat intereselor reacționare şi hrăpărețe ale burgheziei, [...] sindicatele din țările democrației de tip nou [...] urmăresc cu totul alt scop”. Afirmația se susține prin aceea că „statul reprezintă interesele maselor populare”, şi prin urmare

---

[1] „Rezoluția şedinței plenare a CC al PMR din 22-24 decembrie 1948 asupra problemei sindicale”, în *Sindicatele în lupta pentru construirea bazei economice a socialismului*, [Bucureşti], Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1953, p. 10.

„sindicatele sprijină toate măsurile guvernelor respective şi luptă împreună cu tot poporul pentru aplicarea întocmai a legilor votate, legi care corespund intereselor vitale ale oamenilor muncii". În consecință, „sindicatele sovietice sprijină necondiționat, colaborează şi au un rol activ în organele sovietice de stat", ceea ce înseamnă că „organele de stat consultă sindicatele în problemele legislației muncitoreşti", iar „sindicatele fac propuneri cu privire la modificările sau completările diferitelor legi".[2]

Aceeaşi clarificare doctrinară foarte cuprinzătoare de la sfârşitul lui 1948 se situa în continuarea altora, cu obiective mai restrânse, din anul precedent, menite să explice - într-o manieră încă relevantă la acea vreme - problema atitudinii ce se cuvenea urmată de organizațiile muncitorilor față de lupta de clasă cu caracter politic şi față de partidele întemeiate cu scopul de a o promova. Amintindu-se că „în anumite cercuri muncitoreşti, şi mai ales funcționăreşti, se discută mult dacă sindicatele trebuie să facă politică sau nu", intervențiile de acest fel ofereau o rezoluție tranşantă a chestiunii, afirmând „cu toată tăria că într-un stat capitalist sindicatele trebuie să facă politică"[3] şi argumentând în continuare că, altminteri, „sub regimul mişcării sindicale apolitice, în comitetele de fabrică şi sindicate ar pătrunde uşor elemente apolitice şi chiar partizani ai partidelor burgheze care ar transforma astfel sindicatele în unelte supuse patronilor, în sindicate galbene".[4]

Desigur că, în termeni generali, teza politizării socialiste inevitabile şi definitorii a mişcării sindicale putea fi susținută în epocă pe baza textelor fondatoare ale marxismului, o culegere cu conținutul respectiv tradusă din rusă tot în 1947 reproducând în acest scop, spre exemplu, instrucțiunile elaborate de Marx în 1866 pentru

---

[2] N. Micu, *Sindicatele sovietice*, [Bucureşti], Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948, pp. 32-33.
[3] Nicolae Plugaru, *Mişcarea sindicală ca luptă de clasă*, f.l., f.e., 1947, p. 14.
[4] *Ibid.*, pp. 15-16.

delegații Consiliului Central Provizoriu de la congresul din Geneva al Internaționalei I, unde se spune că „indiferent de scopurile lor inițiale, [sindicatele] trebuie [...] să învețe să acționeze conştient, în calitatea de centre organizatorice ale clasei muncitoare, punându-şi ca sarcină principală eliberarea ei completă. Ele trebuie să sprijine orice mişcare socială şi politică îndreptată spre acest țel”.[5]

O broşură publicată de Vasile Luca în preziua alegerilor din 5 august 1947 pentru toate organismele de conducere ale mişcării sindicale - de la comitetele de întreprindere până la Comitetul Central al Confederației Generale a Muncii - dezvoltă însă implicațiile specifice ale doctrinei în ce priveşte tactica urmată de partid pe parcursul procesului de absorbție treptată a organizațiilor sindicale de către statul socialist în curs de constituire. Ele se cristalizează pe baza disocierii dintre noțiunea de autonomie sindicală şi filozofia identității necesare dintre sensurile superioare ale acțiunii sindicale şi viziunea ideologică fondatoare a partidelor muncitoreşti. Aşa cum se spune aici, „sindicatele sunt autonome atât din punct de vedere organizatoric cât şi din punct de vedere politic; ele totuşi nu sunt şi nu pot fi independente, cu o ideologie proprie”, fiind „însuflețite, în lupta lor dusă împotriva exploatării, de ideologia de clasă a proletariatului”. Se înțelege astfel că „încercările din toate timpurile ale reacțiunii de a interzice lupta politică a sindicatelor - ceea ce nu este posibil, fiindcă luptele economice se împlinesc cu lupta politică, cu sau fără voia cuiva - au avut drept scop de a izola sindicatele de partidul muncitoresc şi de a ține sindicatele sub influența unei ideologii reacționare. Sindicatele nu au aşadar ideologie proprie, ele adoptă ideologia clasei muncitoare”.[6]

---

[5] *Marx şi Engels despre sindicate*, [Bucureşti], Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947, p. 154.

[6] Vasile Luca, *Alegerile şi autonomia sindicală*, [Bucureşti], Editura Partidului Comunist Român, 1947, p. 12.

Cum sindicatele nu au cum să facă altă politică decât cea a partidului în numele căruia se pronunță, Luca poate să prezinte acelaşi partid ca pe un campion al autonomiei sindicale, pledând împotriva propunerii avansate de PSD pentru ca listele candidaților la alegerile planificate a avea loc în compartimentele structurilor sindicale să fie alcătuite în cadrul FUM (şi pentru ca membrii de sindicat proveniți din FUM să se conformeze directivei politice în procesul electoral). După cum se explică, „sindicatele noastre sunt unite şi nu sunt anexă nici a Partidului Social-Democrat, nici a Partidului Comunist Român. În sindicate comuniştii şi socialiştii sunt organizați împreună cu restul muncitorimii, în una şi aceeaşi organizație de clasă. Pe teren sindical, deci, am înfăptuit unitatea clasei muncitoare. Nu putem înțelege de ce ar trebui tulburată această unitate a comuniştilor, socialiştilor şi a celor fără de partid, dictându-li-se din afară, prin FUM, pe cine anume să propună şi pe cine anume să aleagă sindicatele în fruntea lor”.[7]

Sindicalismul şi politica socială în 1948: discursul istoric

Legitimat pe plan internațional prin revenirea României în Organizația Internațională a Muncii în 1956 - după eliminarea ei din 1942, în condițiile războiului mondial[8] - şi definitivat prin înființarea UGSR în urma congresului național sindical din 16-19 mai 1966,[9] cadrul instituțional al funcționării sindicatelor ca structuri ale

---

[7] *Ibid.*, p. 13.

[8] Teodor Meleşcanu, *Organizația Internațională a Muncii. Documentar*, Bucureşti, Editura Politică, 1974; Antony Alcock, *History of the International Labor Organization*, London, Palgrave Macmillan, 1971.

[9] „Statutul Uniunii Generale a Sindicatelor din România”, în *Congresul sindicatelor din Republica Socialistă România, 16-19 mai 1966*, Bucureşti, Editura Politică, 1966, pp. 99-123.

statului sub egida identificării lor cu politica partidului[10] a inclus, ca o componentă esențială, obligativitatea contractului colectiv de muncă. Întemeierea ideologică a respectivei prevederi legislative este bine exprimată într-o lucrare a lui Ilie Ceaușescu din 1970. În baza tezei că „socialismul este opera conștientă a maselor populare", se clarifică aici că „pentru ca masele să poată fi antrenate într-un elan de nestăvilit, [ele] trebuiau cointeresate în participarea efectivă și conștientă la sporirea bunurilor materiale. În această privință, contractul colectiv de muncă, prin natura și conținutul său, prin prevederile sale, constituie un mijloc puternic de stimulare a eforturilor muncitorilor pentru construirea socialismului".[11] Altfel spus, „caracterul normativ-juridic obligatoriu al contractului colectiv de muncă este generat de necesitatea soluționării în cele mai bune condiții a problemelor eficienței economice a întreprinderii socialiste".[12]

Interpretarea oficială a procesului de dezvoltare a sindicalismului și a politicii muncii din perioada anterioară comunismului a căpătat expresii de amploare și bine închegate tot în acești ani.[13] Rudimentele ei se conturaseră însă, desigur, cu multă vreme înainte.[14] Un articol din 1948 înfățișează deja implicațiile concepției lui Vasile Luca despre

---

[10] Gheorghe Țuțui, Coțofană Paraschiv, *Sindicatele din România în anii revoluției populare*, București, Editura Politică, 1970; *Sindicatele din Republica Socialistă România*, București, Meridiane, 1973.
[11] Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv în România*, București, Editura Politică, 1970, pp. 165-166.
[12] *Ibid.*, p. 167.
[13] Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, București, Editura Științifică, 1972; Emilian Bold et al., *Concesii și restricții în legislația muncii din România, 1920-1940*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1980; Florea Dragne et al., *Mișcarea sindicală din România*, București, Editura Politică, 1981.
[14] *Documente din mișcarea muncitorească, 1872-1916*, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, București, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947.

autonomia sindicală - expusă în cursul anului precedent - pe palierul discursului istoric. Admițând că elemente ale legislației muncii și-au făcut apariția în România interbelică - odată cu introducerea votului universal masculin și spre deosebire de epoca de dinaintea lui 1918, când nu existase decât o demagogie având ca obiect protecția clasei muncitoare, promovată în folosul exclusiv al claselor dominante -, autorul caracterizează dispozitivele instituționale din domeniu, elaborate până la 1945, ca întemeindu-se pe o „legislație de protecție aparentă a muncii",[15] descriind astfel tiparele politicii sociale a deceniilor respective: „Fiecare lege se obține cu mari sacrificii de către clasa muncitoare. Aceste sacrificii sunt cu atât mai mari cu cât, după ce victoria apariției legii a fost obținută, ea este intenționat rău aplicată sau căzută în desuetudine, sau chiar desființată".[16]

În lumina acestor aprecieri generale, articolul demontează legea sindicatelor profesionale din 1921,[17] insistând asupra pretenției sale de a asigura autonomia organizațiilor de profil prin opoziție față de tendințele de politizare ale momentului. Este reprodus enunțul cuprins în primul articol al legii, potrivit căruia „sindicatele profesionale au ca obiect studiul, apărarea și dezvoltarea intereselor profesionale", pentru a fi denunțată apoi intenția legiuitorului de a „[simula] această limitare [a acțiunii sindicale la domeniul strict al intereselor profesionale] ca fiind făcută în interesul muncitorilor, ca și cum apărarea intereselor profesionale față de patroni nu necesită o acțiune de mase, politică și hotărâtă". Așa cum se explică, „legiuitorul urmărea împiedicarea unei activități împotriva clasei sale, pe care o apăra". Într-adevăr, „este imposibil să se separe, în sindicatele muncitorești, urmărirea scopurilor profesionale de acelea ale scopurilor politice, deoarece unele

15 Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale", în *Studii 1*:2, 1948, p. 210.
16 *Ibid.*, p. 218.
17 „Lege asupra sindicatelor profesionale", în *Monitorul oficial* 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.

se confundă prin chiar conținutul lor cu celelalte, unele fiind în funcțiune de celelalte". Argumentația este întărită prin semnalarea unei contradicții între textul legii şi cel al unuia dintre rapoartele avansate în parlament pentru susținerea proiectului legislativ: „De altfel, legiuitorul din 1921 se contrazice, când în raportul legii recunoaşte [că] « asociaținnile muncitoreşti vor impune capitalului şi statului reforme utile prin puterea organizațiunilor lor ». Este metoda perfidă a legiuitorului burghez, care în afara textelor legii, vântura idei generoase, recunoscând că sindicatele trebuie să ducă lupta împotriva capitalului şi chiar a statului, dar în textul legii - care singur este obligator - interzice discutarea problemelor pentru îndreptarea stării de mizerie a muncitorilor, deoarece acestea formează politica".[18]

Cu siguranță că cele două documente invocate nu se situau într-o relație contradictorie. Precizarea cuprinsă în raportul parlamentar se plasa în orizontul liberalismului esențial şi al practicilor sociale capitaliste, transformate la acea vreme prin conştientizarea treptată a dezideratului de intervenție mediatoare necesară a factorului politic în relațiile dintre muncă şi capital[19] (deziderat transpus ulterior în articolul 21 al constituției din 1923, unde se spune că „toți factorii producțiunii se bucură de o egală ocrotire", şi prin urmare „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre aceşti factori pentru a preveni conflicte economice şi sociale"). Fără a contrazice filozofia în cauză, textul articolului de lege se departajează implicit de concepția potrivit căreia, dincolo de promovarea

---

[18] Onescu, „Caracterul reacționar," p. 219.

[19] N. Petrescu-Comnen, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital şi muncă*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gőbl, 1910; Victor Rizescu, „The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism", în *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018, pp. 19-54.

intereselor profesionale propriu-zise, sindicatele sunt înzestrate cu o misiune istorică superioară, apărând, deci, viziunea liberală asupra sindicalismului împotriva celei dominante în rândurile mişcării socialiste, unde teza că „în sindicat nu se poate face decât o singură politică, cea socialistă”[20] avea întotdeauna câştig de cauză față de cea că sindicatele, „trebuind să se ocupe de chestiunile pur materiale, trebuie să fie neutre în toate”, deci „în ele, nu trebuie să ne preocupe naționalitatea, credințele religioase sau politice ale membrilor”.[21] Desigur, departajarea avea loc pe fundalul împotrivirii comune a celor două tabere față de tradiția corporatistă, foarte puternică în context.[22]

Este semnificativ că, încă în 1945, D. R. Ioanițescu - fostul ministru al Muncii şi Ocrotirilor Sociale din 1932-1933 şi autor al raportului din Camera Deputaților din 1921,[23] incriminat în 1948 - putea saluta prima lege postbelică a sindicatelor - introdusă în acelaşi an după interludiul experimentelor corporatiste, demarate în 1938[24] şi al economiei de război, reglementate în 1941[25] - ca deplin consonantă cu teoria subiacentă actului de la

---

[20] *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1914, pp. 53.
[21] *Ibid.*, p. 40.
[22] Vezi mai sus, capitolul „Începuturile statului bunăstării pe filiera românească. Scurtă retrospectivă a etapelor unei reconceptualizări”.
[23] D.R. Ioanițescu, *Legea sindicatelor. Raportul Camerei Deputaților. Istoricul şi importanța dreptului de asociație în România şi celelalte țări. Analiza proiectului*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1921.
[24] „Lege pentru recunoaşterea şi funcționarea breslelor de lucrători, funcționari particulari şi meseriaşi”, în *Monitorul oficial* 237, 12 octombrie 1938, pp. 4846-4849.
[25] Alexandru Herlea, *Regimul muncii în timp de război. Decret-lege adnotat cu deciziunea de aplicare şi cu legile de muncă în vigoare*, Deva, Tipografia Minerva, 1941.

1921 (de unde erau reținute 50 de articole).[26] Altminteri, perspectiva internațională asupra libertății sindicale în orizontul căreia se situa același document legislativ[27] avea să fie reafirmată fără alterări majore în epoca postbelică.[28]

Regimul muncii în comunism: cadrul juridic şi efectele sociale

Constituind - alături de reglementarea chestiunii sindicale şi a chestiunii contractelor de muncă în maniera descrisă mai sus - piatra unghiulară a concepției comuniste asupra statului social (şi o inovație în raport cu legislația României precomuniste în aceeaşi măsură ca şi numitele reglementări), principiul dreptului la muncă a fost prevăzut în articolul 19 al constituției din 1948 - urmând să fie asigurat „prin organizarea şi dezvoltarea planificată a economiei naționale” -, fiind reluat în articolul 77 al actului constituțional din 1952 şi în articolul 18 al celui din 1965. În revers față de politica de eliminare a şomajului, codul muncii întrat în vigoare la 8 iunie 1950 statuează, prin articolul 111, regimul „obligațiilor temporare de muncă”, prevăzut să funcționeze „în cazuri excepționale, pentru preîntâmpinarea şi lupta contra calamităților şi pentru acoperirea lipsei brațelor de muncă”, precum şi „în vederea executării unor importante sarcini de stat” (enunț ce furnizează, în fapt, baza legală a diverselor forme de muncă forțată[29]).

---

[26] D.R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale în România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1945, pp. 12-13.
[27] George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Curierul Judiciar” S.A., 1927; *La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Éspagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.
[28] *La liberté syndicale: une étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1975.
[29] Dennis Deletant, *Romania under Communist Rule*, Bucharest, Civic Academy Foundation, 1998, p. 103.

Constituția din 1948 declară deja - în articolul 12 - că „munca este factorul de bază al vieții economice a statului”, ea fiind deci „o datorie a fiecărui cetățean”, în timp ce statul „acordă sprijin tuturor celor ce muncesc”. Abia cel de-al doilea cod al muncii, din 1 decembrie 1972, vorbeşte însă explicit în articolul 2 despre „dreptul şi datoria de a desfăşura o muncă utilă pentru societate”, pentru ca articolul 7 să precizeze că „începând cu vârsta de 16 ani, fiecare persoană aptă de muncă şi care nu urmează cursurile unei şcoli este datoare să desfăşoare, până la vârsta de pensionare, o muncă utilă societății”. Comentariile din epocă ale ultimului act normativ afirmă că „dreptul la muncă şi datoria de a munci sunt inseparabile”, descriind felul cum „conexiunea dintre dreptul la muncă şi îndatorirea de a munci reflectă armonizarea cerințelor generale ale societății socialiste cu interesele fiecărui om al muncii”.[30]

În ciuda faptului că pretenția de a oferi o rezolvare a problemei sociale, prin opoziție cu pretinsa vacuitate a regimului anterior în această privință, a constituit unul dintre vectorii discursului legitimator al comunismului, raportul din 2007 al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România pare să trateze ca nesemnificativă chestiunea reglementării juridice şi instituționale a muncii şi a activității sindicale pe parcursul epocii 1948-1989. Ea este pesemne înglobată implicit în afirmații generale de felul celei că „regăsim în actele fundamentale ale României din acea vreme formulări care astăzi par hilare şi care [...] nu pot fi socotite norme juridice, ci cel mult declarații politice, al căror loc nu este într-un text de lege”.[31] Altminteri, nu întâlnim nicio

---

[30] Sanda Ghimpu et al., *Dreptul la muncă. Codul muncii comentat şi adnotat*, Bucureşti, Editura Politică, 1988, p. 21.

[31] Vladimir Tismăneanu et al., coord., *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, p. 204.

indicație clarificatoare în domeniu în cuprinsul unor capitole unde, probabil, asemenea clarificări şi-ar fi găsit locul, cum ar fi „Destructurarea societății civile" (pp. 170-175), „Instituțiile juridice" (p. 201-212), „Economia de comandă" (pp. 213-237), „Internarea în lagăre de muncă" (pp. 615-629) sau „Protestele muncitoreşti în România comunistă" (pp. 694-711). Este poate grăitor pentru toate aceste omisiuni faptul că nici corelația amintită mai sus - şi tratată în alte lucrări - dintre regimul muncii forțate şi prevederile codului muncii din 1950 nu este subliniată aici ca având o importanță majoră.

Prin contrast, într-una dintre puținele încercări de evaluare comparativă a caracteristicilor dreptului muncii din România, de-a lungul etapelor de evoluție ale precomunismului, comunismului şi postcomunismului, este subliniat ca trăsătură fundamentală a configurației legislative definitivate în 1972 faptul că principiul dreptului la muncă „nu îmbrăca forma libertății de a munci, ci pe cea a obligației de a munci".[32] Altfel spus, în regimul comunist, „dreptul de a munci s-a realizat ca obligație de a munci în condiții non-negociabile impuse de angajator". Sau, într-o altă formulare: „Eliberat de exploatarea capitalistă, producătorul a fost supus de către statul socialist unei exploatări de tip precapitalist care, pe lângă constrângerea economică, a folosit împotriva lui şi constrângerea extraeconomică". Principalele manifestări concrete ale respectivelor aranjamente juridice şi instituționale sunt identificate după cum urmează: „Degenerarea spre muncă forțată a activităților profesionale s-a materializat în legiferarea celei mai lungi săptămâni de muncă din Europa, în nerespectarea endemică a repausului duminical, în restrângerea treptată a concediilor de naştere şi de boală, în precaritatea retribuțiilor din care li se rețineau

[32] Cezar Avram, Roxana Radu, „Evoluția istorică a reglementărilor privind relațiile de muncă în România,", în *Arhivele Olteniei* 22 (s. n.), 2008, pp. 189.

angajaților amenzi anticipate pentru neîndeplinirea planului asupra căruia nu erau consultați, în completa degenerare a sindicatelor care, în loc să apere interesele salariaților, acționau ca instrumente ale constrângerii lor generale".[33]

Ultimele aprecieri sunt greu de armonizat cu realitățile epocii de după 1989, marcată de persistența difuză a sentimentului de insecuritate în fața dislocărilor economice şi de convulsiile desfăşurate în jurul politicii de conservare parțială a sistemului de beneficii sociale creat în deceniile precedente. Cu doar 11 ani înainte de sfârşitul comunismului - şi la 30 de ani după plenara în cadrul căreia au fost emise tezele fondatoare despre problema sindicală ale regimului incipient -, un observator străin al României afirma că „în spatele politicii de forță de care s-a folosit pentru a promova schimbarea economică, partidul comunist din România a ferit populația de efectele cele mai neplăcute ale procesului de diseminare a presiunilor pieței, asociate cu modernizarea rapidă". După cum se spunea mai departe, presiunile politice au permis „o tranziție mai lină spre un stat industrial decât ar fi fost altminteri posibilă", iar intelectualii locali înclinați „să se plângă în legătură cu nivelul de trai scăzut şi cu lipsa libertății personale înțeleg cu greu aspectele banalizate ale unui sistem social capabil să ofere o minimă protecție în fața presiunilor impersonale ale pieței. Ei se compară cu clasele mijlocii din Germania occidentală sau din Franța, dar ar trebui să se gândească, mai degrabă, la populația cu o situație nesigură din Grecia, din Iugoslavia sau din sudul Italiei".[34]

O evaluare mai nuanțată a continuităților şi discontinuităților politicii sociale româneşti este condiționată de clarificarea dinamicii de evoluție a cadrului juridic şi instituțional relevant, precum şi a implicațiilor politice şi

[33] *Ibid.*, pp. 190-191.
[34] Daniel Chirot, „Social Change in Communist Romania," în *Social Forces* 57: 2, 1978, pp. 482-483.

sociale imediate ale transformărilor din domeniu. O asemenea întreprindere trebuie să abordeze cu atenție problema corelației dintre restructurările instituționale succesive şi remodelările corespunzătoare ale perspectivelor istorice referitoare la etapele precedente ale procesului, pe fundalul comparației metodice dintre aceleaşi secvențe ale procesului evolutiv. Chiar dacă neglijează cel mai adesea chestiunea, abordările istorice consacrate perioadei comuniste tind să consacre o judecată negativă generalizatoare asupra etapei respective de dezvoltare a aşezămintelor statului social. Elaborarea ei treptată pare să fie solidară, însă, cu supraviețuirea perspectivei comuniste asupra începuturilor politicii sociale, desfăşurate pe parcursul epocii anterioare. Articolul de față este menit să preîntâmpine perpetuarea unei asemenea contradicții.

Bibliografie

1. Primară

Legislaţie şi proiecte legislative

Anteproiect. Codul Muncii, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1923.

Codul muncii, ed. de D. Constantinescu, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1939.

Ghimpu, Sanda et al. *Dreptul la muncă. Codul muncii comentat şi adnotat*, Bucureşti, Editura Politică, 1988.

Hamangiu, C., coord. *Codul general al României*, vol. 2: *Legi uzuale, 1860-1903*, Bucureşti, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1903.

Herlea, Alexandru. *Regimul muncii în timp de război. Decret-lege adnotat cu deciziunea de aplicare şi cu legile de muncă în vigoare*, Deva, Tipografia Minerva, 1941.

Lege pentru extinderea în Basarabia a dispozițiunilor privitoare la exercitarea şi controlul meseriilor, dispozițiuni cuprinse în legea pentru organizarea meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti din 1912, în vigoare în Vechiul Regat, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1923.

Lege pentru organizarea meseriilor, creditului şi asigurărilor muncitoreşti, cu modificările ulterioare, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Bucovina" I.E. Torouțiu, 1931.

Legea asigurărilor sociale, Bucureşti, Editura S.A.R. „Lumina Românească", [1938].

Lege pentru unificarea asigurărilor sociale, ed. a IV-a adnotată cu jurisprudență şi indice alfabetic, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcalay, [1937].

Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1924.

Ministerul Muncii, Cooperației şi Asigurărilor Sociale, *Anteproiect de Cod al Muncii*, Bucureşti, Tipografiile Române Unite, 1926.

Ministerul Muncii, Sănătății şi Ocrotirilor Sociale, *Anteproiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1942.

Ministerul Muncii, Sănătății şi Ocrotirilor Sociale. Subsecretariatul de Stat al Muncii, *Ante-proiect de decret-lege pentru organizarea profesiunilor*, Bucureşti, Imprimeriile Casei Naționale a Asigurărilor Sociale, 1944.

Missir, B.M. *Legea pentru organizarea meseriilor şi regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterile corpurilor legiuitoare şi de proiectele de legi anterioare*, Bucureşti, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1905.

Monitorul oficial (1920-1921, 1927, 1929, 1932, 1938, 1940)

Proiect de lege pentru recunoaşterea breslelor, înființarea Consiliului Național al Breslelor şi organizarea camerelor profesionale, Bucureşti, Imprimeria Centrală, 1939.

Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei, ed. de Paul Negulescu şi George Alexianu, Bucureşti, Imprimeriile „Eminescu" S.A., 1944.

Periodice

Analele Facultății de Drept din Bucureşti (1940)

Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique (1932)

Arhiva pentru ştiință şi reformă socială (1919-1921, 1924, 1927-1928, 1930-1931)

Buletinul muncii şi al ocrotirilor sociale (1920-1921, 1923)

Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț şi de Industrie (1927, 1930)

Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România (1922, 1926, 1935)

Calendarul (1932-1933)

Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România. Buletin informativ (1933, 1936, 1938)
Curentul (1928-1929)
Cuvântul (1926-1927)
Les documents du travail (1925)
Dreptatea socială (1923)
Drum nou (1930-1934, 1940)
Gazeta meseriilor (1929-1930)/*Gazeta meseriilor și asigurărilor sociale* (1933-1934, 1939)
Glasul micii industrii (1922, 1930)
Îndreptarea (1923)
Libertatea. Economică, politică, socială, culturală (1933, 1937)
Plutus (1924)
Politica socială (1934-1936, 1938)
Revista de drept public (1934)
Revista Fundațiilor Regale (1935)
Revista de studii sociologice și muncitorești (1935, 1937)
Socialismul (1918, 1920)
Țara noastră (1938)

Cărți și broșuri

Angelescu, I.N. *Cooperația și socialismul în Europa*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Bauer, 1913.
- *Puterea economică și puterea politică*, București, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, 1916.

Apostol, Gheorghe. *Legislația muncitorească în România ieri și azi*, [București], Editura Partidului Comunist Român, 1946.

Barasch, Marco I. *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1923.
- *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, București, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului", 1928.
- *Camerele profesionale în organizarea statului modern*, București, Cartea Românească, 1935.

Camera de Comerț și Industrie din București. 70 de ani de activitate, București, Atelierele Luceafărul S.A., [1938].

Chiriac, Georges. *Les assurances sociales en Roumanie*, Paris, N. Pedone, Éditeur, 1932.

Congresul sindicatelor din Republica Socialistă România, 16-19 mai 1966, Bucureşti, Editura Politică, 1966.
Crainic, Nichifor. *Programul statului etnocratic*, Bucureşti, Tipografia Ziarului *Universul*, [1937].
- *Ortodoxie şi etnocrație*, Bucureşti, Editura Cugetarea, [1937].
- *Lupta pentru spiritul nou*, vol. 1: *Germania şi Italia în scrisul meu de la 1932 încoace*, Bucureşti, Cugetarea, [1942].

Dezbaterile celui de-al doilea congres al Partidului Social-Democrat şi al patrulea al Uniunii Sindicatelor, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, [1912].
Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1914.
Documente din mişcarea muncitorească, 1872-1916, ed. de Mihail Roller, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947.
Drăghicescu, D. *La nouvelle cite de Dieu*, vol. I: *La Voie, ou comment la philosophie de l'histoire justifie la Société des Nations et son idéologie: le Neo-Christianisme*, Paris, Marcelle Lesage, 1929.
- *Verité et revelation*, Paris, Félix Alcan, vol. 1-2, 1934.

Enescu, I.D. *Între muncă şi capital. Politicianism, doctrină şi experiențe*, Bucureşti, Cartea Românească, 1926.
- *Criza economică şi partidele politice*, Bucureşti, Tipografia „Cultura", 1930.
- *Corporatism şi partidism*, Bucureşti, Editura Secției de Studii a Confederației Asociațiilor Profesionale, 1932.
- *Studiu pentru organizarea profesiunilor*, Bucureşti, „Imprimeria Bucureşti", 1938.
- *Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional*, Bucureşti, Imprimeria S.A.R., [1939].
- *Tradiția corporatistă în lmina actualității*, Bucureşti, Imprimeriile „Frăție Românească", 1941.

Gusti, D. et al. *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, Tiparul „Cultura Națională", [1923].
- *Organizația Internațională a Muncii. Zece ani de activitate*, Bucureşti, Editura Institutului Social Român, 1931.

Ioanițescu, D.R., *Legea sindicatelor. Raportul Camerei Deputaților. Istoricul şi importanța dreptului de asociație în România şi celelalte țări. Analiza proiectului*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1921.

- *La legislation du travail en Roumanie. Aperçue historique*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1926.
- *În slujba socialului*, Bucureşti, Tipografia A-B-C, 1938.
- *Regimul breslelor*, Bucureşti, Tipografia A-B-C, 1940.
- *Protecția muncii naționale. Istoric. Legiuirile regimului legionar*, Bucureşti, Tipografia A-B-C, 1941.
- *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, Bucureşti, Tipografia Remus Cioflec, 1945.

Luca, Vasile. *Alegerile şi autonomia sindicală*, [Bucureşti], Editura Partidului Comunist Român, 1947.

Lupu, M.A. *Planuri de securitate socială*, Bucureşti, Independența Economică, 1945.

Madgearu, Virgil. *Bresle vechi şi bresle noi*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Co, 1912.

Manoilescu, Mihail. *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929.

- *Le siècle du corporatisme. Doctrine du corporatisme integral et pur*, Paris, Félix Alcan, 1934.
- *Portugalia lui Salazar*, Bucureşti, Tipografia „Modernă", 1936.

Marx şi Engels despre sindicate, [Bucureşti], Editura Confederației Generale a Muncii din România, 1947.

Mehedinți, Simion. *Partidele politice şi statul corporativ*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Co., S. A., 1931

Mélanges Paul Negulesco, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1935.

Micu, N. *Sindicatele sovietice*, [Bucureşti], Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948.

Ministerul Industriei şi Comerțului, *Anchetă cu privire la meseriaşi şi la aplicarea legii pentru organizarea meseriilor*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", vol. 1-2, 1908-1909.

Mişcarea sindicală din România, 1923-1926, Cluj, Tipografia „Gutemberg", [1926].

Mişcarea sindicală din România în anii 1926-1930, Bucureşti, Tipografiile Române Unite, [1931].
Mladenatz, Gromoslav. *„Noile fundamente” ale ştiinţei economice,* Bucureşti, Independenţa Economică, ed. a II-a, 1945.
Neuman, Emanuel. *Limitele puterii statului. Teză de doctorat,* Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Drept, 1937.
Numian, Constantin C. *Breslele vechi şi breslele noi*, Piteşti, f.e., 1915.
Pavlescu, Eugen. *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1939.
Petrescu, Nicolae. *Anglia. Societatea. Statul. Civilizaţia*, ed. a II-a, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II”, 1939.
Petrescu-Comnen, N. *Câteva consideraţiuni asupra socialismului şi asupra roadelor sale*, Bucureşti, Tipografia „Gutenberg”, 1909.
- *Studiu asupra intervenţiunii statului între capital şi muncă*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gőbl, 1910.

Plugaru, Nicolae. *Mişcarea sindicală ca luptă de clasă*, f.l., f.e., 1947.
Policrat, Take. *Legislaţiunea muncei*, Bucureşti, Tipografia Aurora, 1908.
Proiectele de convenţii şi recomandările adoptate de conferinţele internaţionale ale muncii de la 1919-1928, Bucureşti, „Cartea Românească”, 1929.
Proiectele de convenţii şi recomandările adoptate de conferinţele internaţionale ale muncii din 1929 şi 1930, Bucureşti, „Cartea Românească”, 1931.
Proiectele de convenţii şi recomandările adoptate de conferinţele internaţionale ale muncii din 1931 şi 1932, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1933.
Racovski, Cristian. *Sindicatele muncitoreşti. Rolul şi istoria lor*, Constanţa, Cercul de Editură Socialistă, 1906.
- *Jos corporaţiile*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1907.
- *Jos Legea Meseriilor. Ce nu vrem şi ce vrem*, ed. a II-a, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1913

- *Ceferiştii şi Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915].
- *Funcționarii publici şi Partidul Social-Democrat*, f.l., f.e., [1915].

Răducanu, I. et al. *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, Bucureşti, Eminescu S.A., 1930.

Riconte, Toma. *Mişcarea sindicală. Sindicalismul reformist. Sindicalismul revoluționar*, Bucureşti, Editura „Curierul Judiciar", 1930.

Romanescu, N.P. *Legea asupra sindicatelor profesionale. Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă*, Bucureşti, Tiparul „Oltenia", [1921].

Sindicatele în lupta pentru construirea bazei economice a socialismului, [Bucureşti], Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1953.

Sion, Constantin E. *Convenția colectivă de muncă*, Iaşi, Tipografia „Cultura Românească", 1931.

Steinhardt, N. *Principiile clasice şi noile tendințe ale dreptului constituțional. Critica operei lui Léon Duguit*, Bucureşti, Editura „Curierul Judiciar" S. A., 1936.
- *Dreptul social. Pretenții şi iluzii*, Bucureşti, Tipografia „Caragiale", 1936.

Strat, George. *La liberté syndicale en Roumanie*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Curierul Judiciar" S. A., 1927.
- *La situation économique des classes sociales en Roumanie*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1930.
- *Intervenționismul statului, limitele sale şi munca națională*, Bucureşti, Tipografia „Bucovina", 1934.

Taşcă, G. *Politica socială a României. Legislația muncitorească*, Bucureşti, Tiparul Românesc, 1940.

Taşcă, G. et al. *Un deceniu de politică socială românească*, Bucureşti, f. e., 1930.

Trancu-Iaşi, Grigore. *Câteva articole în chestiunea meseriaşilor şi muncitorilor*, Galați, Tipografiile Dunărea, 1914.
- *Chestiuni economice şi financiare*, Bucureşti, Editura Librăriei Stănciulescu, 1919.

Velter, Artur C. *Asociațiile profesionale şi regimul muncii. Istoric şi evoluție*, Bucureşti, Editura „Curierul Judiciar", 1930.

2. Secundară şi comparativă

Adamson, Walter L. *Avant-garde Florence. From Modernism to Fascism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993.

Alcock, Antony. *History of the International Labor Organization*, London, Palgrave Macmillan, 1971.

Audier, Serge. *Le socialisme libéral*, Paris, La Découverte, 2006.

Audouin, Raoul et P. Lhoste-Lachaume, *Le corporatisme, pseudo-remède contre l'étatisme*, Paris, Editions SEDIF, 1962.

Avram, Cezar şi Roxana Radu. „Evoluţia istorică a reglementărilor privind relaţiile de muncă în România,", în *Arhivele Olteniei* 22 (s. n.), 2008, pp. 181-204.

Baldwin, Peter. *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999 [1990].

Barker, Ernest. „Introduction", în Otto von Gierke, *Natural Law and the Theory of Society, 1500 to 1800*, transl. by Ernest Barker, Cambridge, Cambridge University Press, 1934, p. IX-XCI.

Beligrădeanu, Şerban şi Ion Traian Ştefănescu. *Dicţionar de drept al muncii*, Bucureşti, Editura Lumina Lex, 1997.

Bellamy, Richard. *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., The Pennsylvania State University Press, 1992.

Bold, Emilian et al. *Concesii şi restricţii în legislaţia muncii din România, 1920-1940*, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1980.

Brandal, Nik et al. *The Nordic Model of Social Democracy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013.

Brătianu, Gheorghe I. *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, ed. de Şerban Papacostea, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995 [1976].

Brentano, Lujo. *Hours and Wages in Relation to Production*, transl. by William Arnold, New York, Swan Sonnenschein & Co., 1894.

Briggs, Asa. „The Welfare State in Historical Perspective", în *European Journal of Sociology* 2: 2, 1961, pp. 221-258.

Brown, Victoria F. „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian

Liberalism", în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, Boulder, Colo., East European Monographs, 1982, pp. 269-30.

Bryan Ian et al., eds. *The Reconstruction of the Juridico-Political. Affinity and Divergence in Hans Kelsen and Max Weber*, New York, Routledge, 2016.

Cardoso, José Luís and Pedro Mendoça. „Corporatism and Beyond: an Assessment of Recent Literature", *ICS Working Papers* 1, 2012.

Ceauşescu, Ilie. *Din istoria contractului colectiv în România*, Bucureşti, Editura Politică, 1970.

Cerami, Alfio and Simona Stănescu. „Welfare State Transformations in Romania and Bulgaria", în Alfio Cerami, Pieter Vanhuysse, eds., *Post-communist Wefare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 112-125.

Charlesworth, Lorie. *Welfare's Forgotten Past: a Socio-Legal History of the Poor Law*, London, Routledge, 2010.

Chirot, Daniel. „Social Change in Communist Romania," în *Social Forces* 57: 2, 1978, pp. 457-499.

Code Pénal. Édition originale et seule officielle, Paris, L' Imprimerie Imperiale, 1810.

Code du Travail et de la Prévoyance Sociale, ed. par Gaston Grolet et Charles Vergé, huitième édition, Paris, Librairie Dalloz, 1920.

Costa Pinto, Antonio. „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships", în Antonio Costa Pinto, Aristotle Kallis, eds., *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014, pp. 87-117.

Cousins, Mel. *European Welfare States: Comparative Perspectives*, London, Sage Publications, 2005.

Cruse, Roger. *L'hypertrophie de l'état*, Paris, Félix Alcan, 1928.

Curthoys, Mark. *Governments, Labor and the Law in Mid-Victorian Britain: the Trade Union Legislation of the 1870's*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Deletant, Dennis. *Romania under Communist Rule*, Bucharest, Civic Academy Foundation, 1998.

Diculescu, Vladimir. *Bresle, negustori şi meseriaşi în Țara Românească, 1830-1848*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1973.

Dobre, Suzana. „The Romanian Welfare State: Changing and Developing", în Klaus Schubert et al., eds., *The Handbook of European Welfare Systems*, London, Routledge, 2009, pp. 415-427.

Dragne, Florea et al. *Mişcarea sindicală din România*, Bucureşti, Editura Politică, 1981.

Draper, Hal. „Neo-corporatists and Neo-reformers", în *New Politics*, Fall 1961, pp.

Duguit, Léon. *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, deux. ed., Paris, Félix Alcan,1911.

- *Traité de droit constitutionnel*, vol. 1: *Théorie générale de l'état*, Paris, Fontemoing, 1911.
- *Les transformations générales du droit privé depuis le Code Napoleon*, Paris, Félix Alcan, 1912.
- *Les transformations du droit public*, Paris, Librairie Armand Colin, 1913.
- „Objective Law ", în *Columbia Law Review* 20: 8, 1920, pp. 817-831.
- „The Concept of Public Service", în *Yale Law Journal* 32: 5, 1923, pp. 425-435.

Dutton, Paul V. *Origins of the French Welfare State. The Struggle for Social Reform in France, 1914-1947*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Eisenmann, Ch. „Deux théoriciens du droit: Duguit et Hauriou", în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 110, juillet-décembre 1930, pp. 231-279.

Esping-Andersen, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1996 [1990].

Fagniez, Gustave. *Corporations et syndicats*, Paris, Librairie Victor Lecoffre, 1905.

Fitzsimmons, Michael P. *From Artizan to Worker: Guilds, the French State, and the Organization of Labor, 1776-1821*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Frazer, Derek. *The Evolution of the British Welfare State: a History of Social Policy since the Industrial Revolution*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1984.

Freeden, Michael. *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Oxford, Claredon Press, 1978.

- „The Coming of the Welfare State”, în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 7-44.

The French Institutionalists: Maurice Hauriou, Georges Renard, Joseph T. Delos, ed. and transl. by Albert Broderick and Mary Welling, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970.

Frohman, Larry. *Poor Relief and Reformation in Germany from the Reformation to World War I*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

Gentile, Emilio. *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport, Praeger, 2003.

Goodin, Robert E. *Reasons for Welfare: the Political Theory of the Welfare State*, Princeton, Princeton University Press, 1986.

Goodin, Robert E. et al. *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Grant, Wyn, ed. *The Political Economy of Corporatism*, Basingstoke, Macmillan, 1985.

Gregor, A. James. *The Ideology of Fascism: the Rationale of Totalitarianism*, New York, Free Press, 1969.

- „Fascism and Modernization: Some Addenda”, în *World Politics* 26: 3, 1974, pp. 370-384..
- *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, Yale University Press, 2000.
- *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton, Princeton University Press, 2005.

Grell, Ole Peter and Andrew Cunningham, eds. *Health Care and Poor Relief in Protestant Europe, 1500-1700*, London, Routledge, 1997.

Grell, Ole Peter et al., eds. *Health Care and Poor Relief in Counter - Welfare Europe*, London, Routledge, 1999.

Griffin, Roger. „The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies”, în *Journal of Contemporary History* 37: 1, 2002, pp. 21-43.

- *Modernism and Fascism: the Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.
- „Fascism and Culture: a Mosse-Centric Meta-Narrative (or How Fascist Studies Reinvented the Wheel)”, în Antonio Costa-Pinto, ed., *Rethinking the Nature of Fascism. Comparative Perspectives*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, pp. 85-116.

Gurvitch, Georges. *Le temps présent et l'idée du droit social*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1931.
- „The Problem of Social Law”, în *Ethics* 52: 1, 1941, pp. 17-40.
- „Groupement social et classe sociale”, în *Cahiers internationaux de sociologie* 7, 1949, pp. 3-42.
- *Sociology of Law*, London, Routledge, 1953 [1947].

Haggard, Stephan and Robert R. Kaufmann. *Development, Democracy and Welfare States: Latin America, East Asia and Eastern Europe*, Princeton, Princeton University Press, 2008.

Harrod, R.F. „Review: Mihail Manoilesco, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Paris, Marcel Giard, 1929”, în *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 9: 2, 1930, pp. 250-251.

Hartmann, Eva and Paul F. Kjaer, eds., *The Evolution of Intermediary Institutions in Europe. From Corporatism to Governance*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015.

Hauriou, Maurice. „An Interpretation of the Principles of Public Law”, în *Harvard Law Review* 31: 6, 1918, pp. 813-821.
- „Le pouvoir, l'ordre, la liberté et les erreurs des systems objectivistes”, în *Revue de métaphysique et de morale* 35: 2, 1928, pp. 193-206.
- *Précis de droit constitutionnel*, deux. ed., Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1929.

Hayward, J.E.S. „Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit”, part I, în *Sociological Review* 8: 1, 1960, pp. 17-36; part II, în *Sociological Review* 8: 2, 1960, pp. 185-202.

Herrera, Carlos Miguel. „Le socialisme juridique d'Emmanuel Lévy”, în *Droit et société* 56-57, 2004, pp. 111-128.

Hetherington, H.J.W. *International Labor Legislation*, London, Methuen & Co., Ltd., 1920.
Hobsbawm, Eric J. *The Age of Revolution, 1789-1848*, New York, Vintage Books, 1996 [1962].
Iacoş, I. şi V. Petrişor. „Lupta clasei muncitoare împotriva corporaţiilor, 1902-1908", în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PCR* 8: 5, 1962, pp. 117-147.
Inglot, Tomasz. *Welfare States in East Central Europe, 1919-2004*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
International Labor Conference. Conventions and Recommendations, 1919-1949, Geneva, International Labor Office, 1949.
Ionescu, Matei. „La fin des corporations et les débuts des chambres de commerce et d'industrie", în *Revue roumaine d'histoire* 6: 6, 1967, pp. 881-905.
Jennings, Jeremy. *Syndicalism in France: a Study of Ideas*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1990.
Jones, H.S. *The French State in Question. Public Law and Political Argument in the Third Republic*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
Kelsen, Hans. *Introduction to the Problems of Legal Theory*, transl. by Bonnie Litschewski and Stanley L. Paulson, Oxford, Claredon Press, 1992.
Keynes, John Maynard. *Essays in Persuasion*, New York, Norton, 1963.
Kitromilides, Paschalis M. „The Enlightenment East and West: a Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions", în *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, Variorum, 1994, pp. 51-70.
Kloppenberg, James T. *Uncertain Victory: Social Democracy and Progessivism in European and American Thought, 1870-1920*, New York, Oxford University Press, 1986.
Kutler, Tom et al. *Keynes, Beveridge and beyond*, London, Routledge, 2003 [1986].
Laborde, Cécile. „Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-1925)", în *History of European Ideas* 22: 3, 1966, pp. 227-244.

- *Pluralist Thought and the State in Britain and France*, Basingstoke, Macmillan, 2000.

Laski, Harold J. „La conception de l'état de Léon Duguit", în *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique* 1: 1-2, 1932, pp.

Lehmbruch, Gerhard. „Liberal Corporatism and Party Government", în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp.

Lévy, Emmanuel. „La transition du droit a la valeur (essai de définitions)", în *Revue de métaphysique et de morale* 19: 3, 1911, pp. 412-416.
- *La vision socialiste du droit*, Paris, Marcel Giard, 1926.
- „Construction sociale du droit", în *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 111, janvier-juin 1931, pp. 161-163.
- *Les fondements du droit*, Paris, Félix Alcan, 1933.

La liberté syndicale en Hongrie. Documents rapportés par la mission d'information du Bureau International du Travail, Genève, Bureau International du Travail, 1921.

La liberté syndicale, vol 1: *Étude internationale*, Genève, Bureau International du Travail, 1927.

La liberté syndicale. Italie, Genève, Bureau International du Travail, 1927.

La liberté syndicale, vol. 3: Allemagne, Ancienne Autriche-Hongrie, Autriche, Hongrie, République Tchécoslovaque, Pologne, États Baltes, Danemark, Norvège, Suède, Finlande, Genève, Bureau International du Travail, 1928.

La liberté syndicale, vol 4: *Italie, Éspagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Genève, Bureau International du Travail, 1928.

La liberté syndicale: une étude internationale, Genève, Bureau International du Travail, 1975.

Louis, Paul. *Le syndicalisme européen*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1914.

Love, Joseph L. *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brasil*, Stanford, Stanford University Press, 1996.

Maier, Charles S. *In Search of Stability. Explorations in Historical Political Economy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
Maitland, F.W. *State, Trust and Corporation*, ed. by David Runciman and Mangus Ryan, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
Mannheim, Karl. *Man and Society in an Age of Reconstruction. Studies in Modern Social Structure*, London, Kegan Paul, 1940.
Marinescu, Ilie. *Politica socială interbelică în România. Relațiile dintre muncă şi capital*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1995.
Marshall, T.H. *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950.
McDonald, Pauline. „The Legal Sociology of Georges Gurvitch”, în *British Journal of Law and Society* 6: 1, 1979, pp. 24-52.
Meleşcanu, Teodor. *Organizația Internațională a Muncii. Documentar*, Bucureşti, Editura Politică, 1974.
Mendel, Arthur P. *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia. Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961.
Morin, Gaston. *La révolte des faits contre le Code*, Paris, Bernard Grasset, 1920.
Muller, Albert. *La politique corporative. Essais d'organisation corporative*, Anvers, Les Éditions Rex, 1935.
Newman, Otto. *The Challenge of Corporatism*, London, Macmillan, 1981.
Nicholls, David. *The Pluralist State. The Political Ideas of J. N. Figgis and His Contemporaries*, sec. ed., Basingstoke, Macmillan, 1994.
Nord, Philip. „The Welfare State in France, 1870-1914”, în *French Historical Studies* 18: 3, 1994, pp. 821-838.
Onescu, Marcu. „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitoreşti române. Aspecte actuale”, în *Studii* 1: 2, 1948, pp. 208-230.
Pahl, R.E. and J.T. Winkler, „The Coming Corporatism”, în *Challenge* 18: 1, 1975, pp. 28-35.
Panitch, Leo. „The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, în *Comparative Political Studies* 10: 1, 1977, pp. 61-90.

Wayne Parsons, „Politics and Markets: Keynes and His Critics”, în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 45-69.

Pasvolsky, Leo. *Economic Nationalism of the Danubian States*, London, The Macmillan Company, 1928.

- „Review: Mihail Manoilesco, *The Theory of Protection and International Trade*, London, P.S. King, 1931”, în *The American Economic Review* 22: 3, 1932, pp. 477-478.

Pelling, Henry. *A History of British Trade Unionism*, fifth ed., Basingstoke, Palgrave Macmillan, 1992.

Perroux, François. *Capitalisme et communauté de travail*, Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1937.

Petreanu, Nicolae şi Dan Baran. *I.C. Frimu. Studiu şi antologie*, Bucureşti, Editura Politică, 1969.

Petreanu, Nicolae şi Ilie Ceauşescu, coord. *Mişcarea muncitorească şi legislația muncii în România*, 1864-1944, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1972.

Pirou, Gaetan. *Néo-liberalisme, néo-corporatisme, néo-socialisme*, Paris, Gallimard, 1939.

Pisier-Kouchner, Evelyne. „La sociologie durkheimienne dans l'oeuvre de Duguit”, în *L' année sociologique. Troisième série* 28, 1977, pp. 95-114.

The Pluralist Theory of the State. Selected Writings of G.D.H. Cole, J.N. Figgis and H. J. Laski, ed. by Paul Q. Hirst, London, Routledge, 1989.

Popper, Karl. *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London, Routledge, 2004 [1963].

Quine, Maria Sofia. *Italy's Social Revolution: Charity and Welfare from Liberalism to Fascism*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2002.

Rizescu, Victor. *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2013.

- *Canonul şi vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice româneşti*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2015.

- *Development, Left and Right: Ideological Entanglements of Reformist Projects in Pre-communist Romania*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2018.
- „Politica memoriei între stânga şi dreapta”, în *Timpul. Revistă de politică şi cultură* 227, februarie 2018, p. 9.

Rosenstock-Franck, L. *L'économie corporative fasciste en doctrine et en fait. Ses origines historiques et son evolution*, Paris, Librairie Universitaire J. Gambler, 1934.

Runciman, David. *Pluralism and the Personality of the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Santomassimo, Gianpasquale. *La terza via fascista. Il mito del corporativismo*, Roma, Carocci Editore, 2006.

Schmitter, Philippe C. „Still the Century of Corporatism?”, în *The Review of Politics* 36: 1, 1974, pp. 85-131.
- „Reflections on Mihail Manoilescu andthe Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe”, în Kenneth Jowitt, ed., *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, pp. 117-139.

Sindicatele din Republica Socialistă România, Bucureşti, Editura Meridiane, 1973.

Social Insurance and Allied Services. Report by Sir William Beveridge Presented to Parliament by Command of His Majesty, London, His Majesty's Stationery Office, 1942.

Solano, E. John, ed. *Labor as an International Problem*, London, Macmillan & Co., Ltd., 1920.

Stears, Marc. *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Streeck, Wolfgang and Lane Kenworthy, „Theories and Practices of Neo-corporatism”, în Thomas Janoski et al., eds., *Handbook of Political Sociology. States, Civil Society and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 441-460.

Szacki, Jerzy. *Liberalism after Communism*, transl. by Chester A. Kisiel, Budapest, Central European University Press, 1995.

Tismăneanu, Vladimir et al. coord. *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*, Bucureşti, Humanitas, 2007.

Trevelyan, George Macaulay. *British History in the Nineteenth Century (1782-1801)*, London, Longmans, 1930 [1922].

Turner, Henry A. „Fascism and Modernization", în *World Politics* 24: 4, 1972, pp. 547-564.

Țuțui, Gheorghe şi Coțofană Paraschiv. *Sindicatele din România în anii revoluției populare*, Bucureşti, Editura Politică, 1970.

Walicki, Andrzej. *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Notre Dame, Ind., The University of Notre Dame Press, 1992 [1987].

Webb, Sindey and Beatrice Webb. *Industrial Democracy*, rev. ed., London, Longmans, Green and Co., 1902.

- *The History of Trade Unionism*, rev. ed., New York, Longmans, Green and Co.,1920.

Whitman, James Q. „Of Corporatism, Fascism, and the First New Deal", în *The American Journal of Comparative Law* 39: 4, 1991, pp. 747-777.

Wiarda, Howard J. *Corporatism and Comparative Politics. The Other Great 'Ism'*, New York, M. E. Sharpe, 1997.

- „Toward a Model for the Study of Political Change in the Iberian-Latin Tradition: the Corporative Model", în *World Politics* 25: 2, 1973, pp. 206-235.
- „The Political Sociology of a Concept: Corporatism and the «Distinct Tradition»", în *The Americas* 66: 1, 2009, pp. 81-106.

Williamson, Peter J. *Corporatism in Perspective: an Introductory Guide to Corporatist Theory*, London, Sage Publications, 1989.

Wright, Julian and H.S. Jones, eds. *Pluralism and the Idea of the Republic in France*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.

Zane, G. *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1970.

Se pare că trei decenii de tensiuni şi revendicări sociale în tiparele postcomunismului, însemnând tot atâţia ani de critică a discursului de sorginte comunistă asupra istoriei, nu au putut impune nicio reprezentare în legătură cu începuturile româneşti ale statului bunăstării capabilă să o disloce din sfera ideilor primite de-a gata pe cea a factorilor politici dominanţi ai epocii precomuniste răspunzând la presiunile socialiste şi sindicale din domeniu printr-o atitudine de rezistenţă agonică, tergiversare îndărătnică, cedare prea mult amânată şi compromis confuz. Dacă abordările istorice consacrate perioadei comuniste tind să consacre o judecată negativă generalizatoare asupra etapei respective de dezvoltare a aşezămintelor statului social, ele par să fie solidare, altminteri, cu supravieţuirea perspectivei istorice comuniste asupra începuturilor politicii sociale, desfăşurate pe parcursul epocii anterioare. Cartea *Statul bunăstării pe filiera românească* este menită să preîntâmpine perpetuarea unor asemenea contradicţii.

Ea susţine că o reconstituire atentă a procesului pe filiera sa românească ne determină să plasăm în plan secund factorii de schimbare văzuţi îndeobşte ca principali responsabili pentru adoptarea primelor elemente de legislaţie a muncii şi pentru promovarea celor mai timpurii manifestări ale politicii sociale, anume militantismul socialist şi sindicalismul muncitoresc dezvoltat în strânsă asociere cu acesta, argumentând în schimb că alte forţe active în epocă sunt îndrituite să deţină ponderea cea mai mare în cadrul aceleiaşi reconstituiri. E vorba, mai întâi, despre principiile fundamentale şi pledoariile liberale cu orientare de stânga, avansate prin departajare faţă de o sumă de prezumţii contemporane ale liberalismului european şi ale celui autohton. Sunt invocate, apoi, ideile de factură corporatistă referitoare la reprezentarea intereselor profesionale, împreună cu instituţiile constituite în consonanţă cu ele. Şi este revendicată ca având o relevanţă majoră, în fine, mişcarea de reprezentare profesională a claselor mijlocii, constituită din meseriaşi şi mici industriaşi, precum şi din membri ai profesiunilor intelectuale.

ISBN: 978-606-26-1150-7

